

„My jsme si stáří nezavinili, čeká to každého...“

Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR

Výzkumná zpráva z projektu

Mgr. Lucie Vidovičová, PhD.
Mgr. Eva Gregorová

Brno 2008

Projekt „Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR“ a vydání této publikace podpořila Nadace Open Society Fund Praha z programu Lidská práva 2007.

Řešitelem projektu je občanské sdružení ŽIVOT 90. Koaliční partner projektu a autor výzkumu je Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti (IVRIS - MSM 0021622408), Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno. Výzkumná činnost autorek byla za dobu trvání projektu také podporována Grantem GA ČR (reg. č. 403/06/1647).

Pozn.:

Nadpis „...my jsme si stáří nezavinili, čeká to každého...“ je citací z ohniskové diskuse č.7, řádek 329.

Recenzent: Mgr. Petr Wija, PhD.

© Lucie Vidovičová, 2009

© Eva Gregorová, 2009

ISBN 978-80-254-3808-4

Obsah

1	Úvod	4
1.1	K definici subjektu: Senioři? Důchodci?	4
2	Metodologie kvalitativní studie	10
3	Definice diskriminace	12
4	Příčiny ageismu a diskriminace	18
5	Příklady věkové diskriminace a ageistických projevů	21
5.1	Oblast zaměstnání	22
5.2	Věkové bariéry	24
5.3	Internet a úřady	25
5.4	Služby, obchod, úřady	27
5.5	Špatná péče	30
5.6	Abusus	32
5.7	Ageismus a symbolická diskriminace	34
5.8	Příklady neseniorské (věkové) diskriminace	34
6	Průřezová témata	36
6.1	Role médií	36
6.2	Demografická panika – příčina a projev diskriminace	36
6.3	Město vs. vesnice – prostorový kontext diskriminace	39
6.4	Poplatky u lékařů	39
6.5	Finance a důchody	41
6.6	Přínos účasti na skupinové diskusi	43
7	Řešení aneb co/kdo/jak s tím...	43
8	Diskuse	52
9	Přílohy	52
9.1	Přínos účasti na skupinové diskusi	54
9.2	Příloha: Expertní evaluace	54
9.3	Příloha: Metodologie ohniskových skupin	73
9.4	Příloha: Technické zprávy z dotazníkových šetření	87
9.5	Poděkování	88
10	Literatura	89

1 Úvod

V předkládaném textu se věnujeme závěrům výzkumného projektu „Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR“, který si kladl za cíl přispět k porozumění fenoménu věkové diskriminace v české společnosti a rozšířit penzum poznání o tomto relativně novém fenoménu. Jako výzkumná metoda byla zvolena metoda ohniskových skupin (tzv. focus groups), která nám pomohla nahlédnout do vědění a zkušeností osob a zkoumat také kontext těchto zkušeností. Při realizaci ohniskových rozhovorů jsme se snažili respektovat možnost regionální a sociální determinace sledovaného fenoménu a navíc vytvořit jakousi virtuální platformu pro výměnu názorů mezi různými aktéry. Měli jsme tak možnost sledovat dynamiku procesu definice věkové diskriminace a vyjednávání hranic ageismu v různých sociálních skupinách a také mezi nimi. Vycházeli jsme z představy, že definice diskriminace na základě věku je sociálně konstruována a kulturně definována. Záměrně jsme do projektu, tedy zejména do kvalitativní části metodologie, nevnášeli žádnou apriorní definici diskriminace, ale nechali její pojetí na samotných účastnících diskusí. V evokovaném modelu veřejné diskuse jsme pak měli možnost sledovat tvorbu hranic sociální definice diskriminace a ageismu jako problému celospolečenského a jako problému specificky seniorského.

V textu se snažíme na základě získaných dat odpovídat na tyto otázky: Co je to diskriminace a úježi diskriminace seniorů? Je věk podmínkou nutnou nebo dostatečnou pro věkovou diskriminaci, jsou diskriminováni staří lidé jen proto, že mají nějaký věk, nebo je to spíše produkt jejich dalších sociálních podmínek, např. chudoby? Kdo nebo co jsou nejvýznamnější původci věkové diskriminace? Kdo nebo co by mělo tuto problematiku řešit? V rámci další analýzy pak uvažujeme o propojení konceptu věkové diskriminace a konceptu ageismu.

V následujícím oddíle nejdříve stručně představíme výsledky kvantitativní metodou získaných dat zaměřených na otázku přijetí seniorského statusu ve vyšších věkových skupinách a jeho vztahu s vnímáním problematiky věkové diskriminace. K zodpovězení těchto otázek jsme využili dotazníkové šetření v populaci ČR starší 50 let. Po tomto úvodu stručně představíme použitou metodu ohniskových skupin. Následující kapitola je pak věnována souhrnu zkušeností seniorů s jednáním, které v konkrétních, každodenních situacích vnímali jako nefér, nedobré a diskriminační. Než se v závěru budeme věnovat přehledu navrhovaných řešení a formám boje proti diskriminaci a ageismu ve společnosti, představíme několik témat, které sice s diskriminací souvisejí jen volně, ale ve většině absolvovaných diskusí byly hojně tematizovány – například role médií při tvorbě obrazu „seniora“ anebo poplatky ve zdravotnických zařízeních. Součástí tohoto textu je také bohatý materiál v přílohách. Mimo jiné je v příloze detailně rozpracována použitá metodologie ohniskových skupin a diskutována některá její omezení. Součástí příloh je i reprodukce rozhovorů s profesními experty jako součást evaluace výsledků.

1.1 K definici subjektu: *Senioři? Důchodci?*

Při úvahách nad diskriminací seniorů vycházíme z obecnějšího konceptu věkové diskriminace a ageismu, který v českém kontextu popsala Vidovičová (2008) jako kvalitativní rozlišování jednotlivých životních etap, přičemž věková diskriminace je dílčím projevem ageistické ideologie. Zjednodušeně řečeno: ageismus říká, že stáří je špatné, ale v důsledku diskriminace se mají staří lidé špatně.¹ V několika dotazníkových šetřeních z poslední doby byla věková diskriminace v ČR popsána jako velmi rozšířená. Například nedávny evropský srovnávací průzkum Eurobarometru (65.4/263) ukázal, že Češi vnímají ve společnosti tuto formu diskriminace jako nejrozšířenější, na rozdíl od ostatních zemí EU, kde se tato forma diskriminace objevila až na dalších pozicích za hledisky jako jsou etnická příslušnost, zdravotní postižení a sexuální orientace.

¹ Později v tomto textu ovšem od striktního analytického dělení upouštíme a „ageismus“ a „věkovou diskriminaci“ používáme jako částečná synonyma, neboť tak činili i účastníci ohniskových skupin.

V dalším výzkumu Ageismus 2007 se intenzita prožitku věkové diskriminace u nás potvrdila zjištěním, že věk, jako nejčastější základ prožité diskriminace či znevýhodnění, se umístil také na prvním místě. Osobní zážitek diskriminace na základě věku v tomto výzkumu uvedlo 18,3% respondentů (10,5% respondentů uvedlo zážitek diskriminace na základě pohlaví a na třetí příčce se umístil zdravotní stav, na jehož základě se cítilo znevýhodněno 6,1% respondentů) (Vidovićová 2008, Eurobarometr 65.4/263). Významným je i fakt, že riziko zážitku diskriminace, ať již na základě věku nebo dalších charakteristik, roste s věkem respondenta.

Věková diskriminace, chtělo by se tedy říci, je především problémem vyšších věkových skupin, často označovaných jako „senioři“. Tento termín ve společenském diskurzu představuje modernější a snad i politicky korektnější alternativu pojmů „důchodci“ nebo „staří lidé“. Sociologové ovšem upozorňují, že se nejedná o pojem neproblematický, neboť odkazuje k nedefinovatelné sociální skupině. Jedná se tzv. o pojem sociálně konstruovaný, jehož náplň se mění v závislosti na kontextu a historické době. V důsledku toho se může měnit i vnímání konceptů od pojetí stáří a seniorů odvozených – jako je to například právě v případě problematiky věkové diskriminace. Abychom na úvod získali o něco lepší vhled do vzájemných sociálních souvislostí chronologického věku, stáří, seniority a diskriminace, zeptali jsme se Čechů starších 50 let na to, zda a jak se ztotožňují s pojetím sebe sama jako seniora, tj. osobou potenciálně ohroženou věkovou diskriminací. Na otázku, zda když se mluví o diskriminaci seniorů, mají respondenti pocit, že je to problém, který by se týkal jich osobně,² odpovědělo 19% respondentů, že ano, 43% to nechápe jako osobní problém, ale věří, že ostatní s tím mohou mít potíže, 22% respondentů si myslí, že u nás tento problém není tak významný a velký podíl respondentů (15%) neví, co si má pod tímto zadáním představit. Při podrobnějším pohledu bychom zjistili, že tyto odpovědi se neliší pro muže a ženy, ale je zde určitá diferenciace dle skupin vzdělání – lidé s nižším vzděláním mají častěji dojem, že se jich tento problém dotýká a dvakrát tak častěji tápou nad jeho významem. Svoji roli zde ale zejména hraje věk respondenta (Tabulka 1): čím starší respondent, tím je pocit „ohrožen“ větší, čím mladší respondent, tím častější odpověď, že neví, co si má pod pojmem diskriminace seniorů představit.

Tabulka 1. Identifikace s problémem diskriminace seniorů (v %)

Když se mluví o diskriminaci seniorů, máte nebo nemáte pocit, že je to problém, který by se týkal vás osobně?	50–54 let	55–59 let	60–69 let	70 + let
Ano, osobně se mne to dotýká	4	11	25	31
Ne, ale jiní lidé s tím mohou mít potíže	48	44	45	35
Ne, myslím si, že tento problém u nás není tak významný	26	28	19	19
Nevím přesně, co si pod tím mám představit	22	17	11	15
Celkem	100	100	100	100

Zdroj: A. Generace, 50+, vlastní výpočty.

² Šetření A. Generace, populace ČR starší 50 let, N = 1625; červenec 2008 Factum Invenio pro projekt „Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR“.

Důvodem nízké identifikace seniorů s obecným problémem věkové diskriminace může být také to, že až 30 % stejné skupiny respondentů nemá vůbec pocit, že když se v médiích nebo na veřejnosti mluví o „seniorech“ nebo o „důchodcích“, by se to mělo nějak týkat také jich (Tabulka 2). Chybí tedy jakási individuální identifikace s takovou agregovanou skupinou definovanou věkem, respektive „stářím“.

Tabulka 2. Identifikace s obecnými „nálepkami“ senioři a důchodci (v %)

Když se na veřejnosti nebo v médiích hovoří o..., máte pocit, že se vás to osobně týká?	seniorech	důchodcích
Ano, často	37,4	42,6
Ano, občas	33,0	26,4
Ne, nikdy	29,6	31,0
Celkem	100	100

Zdroj: A.Generace, 50+, vlastní výpočty.

Podíl odmítavých odpovědí je logicky vyšší v mladších respondentských skupinách. Mezi těmi, kteří nepřijímají ani jedno z nabízených označení je 56 % osob do 55 let, 34 % osob do 60 let, 8 % osob do 70 let a pouze 2 % osob nad 70 let. Je mezi nimi také o něco více mužů, než žen (52 vs. 48 % žen).

Tato **distance od stáří** ale funguje i na mnohem obecnější úrovni, kdy stárnutí populace, tj. zvětšování podílu starších lidí na české populaci hodnotí pozitivně (tj. výborně nebo dobře) pouze 15 % populace ČR, 46 % má tento trend za špatný nebo velmi špatný a 39 % nemá vyhraněný názor.³ Pozitivněji trend stárnutí hodnotí ženy a lidé starší (Tabulka 3).

Tabulka 3. Hodnocení zvyšování podílu osob nad 65 let dle věku respondenta (v %)

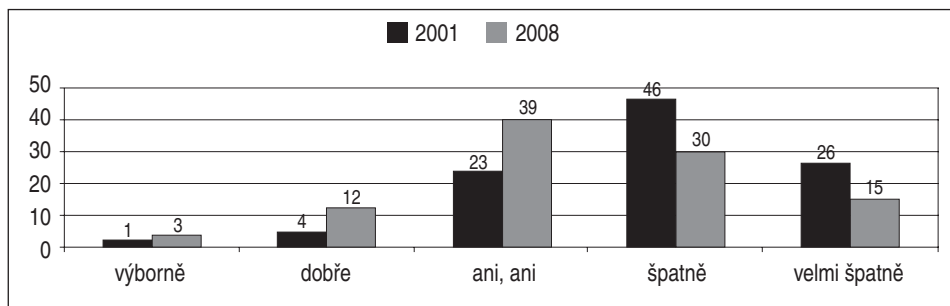
	18–24 let	25–34 let	35–44 let	45–54 let	55–64 let	65–70 let	Celkem
Výborně	2,0	1,4	2,1	3,7	4,5	2,8	2,7
Dobře	6,0	9,3	10,5	13,7	18,2	22,2	12,3
Ani dobře, ani špatně	40,7	37,7	42,6	38,8	40,9	30,6	39,3
Špatně	26,0	34,9	32,1	30,1	26,0	31,9	30,4
Velmi špatně	25,3	16,7	12,6	13,7	10,4	12,5	15,3
Celkem	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: Catibus 2008, vlastní výpočty.

Díky možnosti srovnání mezi lety 2001 a 2008 (Graf 1) můžeme vidět, že došlo k mírnému odklonu od striktně negativního hodnocení tohoto trendu spíše ke středním, nerozhodným hodnotám, a dokonce k trojnásobnému nárůstu podílu v hodnocení stárnutí české populace jako trendu „dobrého“. I když musíme být při takovém srovnávání odlišných typů vzorků a výběru jako je to v případě šetření PPA II (2001) a Catibusu (2008) obezřetní, zdá se, že jsme svědky začátku poměrně zajímavého vývoje. Ten může mít vícero vzájemně souvisejících zdrojů, jimž zde nemáme prostor se detailněji věnovat. Může se jednat o celé spektrum diskursivních a sociálních změn, které z demografického stárnutí postupně snímají punc katastrofy, více zviditelňují hodnotovou neutralitu samotné demografické změny a přinášejí také nové, vyváženější informace o ekonomických souvislostech aktivního stárnutí.

³ Všetření Catibus Ipsos Tambor pro projekt „Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR“, populace ČR 18–70 let, N = 1000; říjen 2008. Znění otázky: Počet a podíl osob ve věku 65 let a starších se bude v budoucnosti prudce zvyšovat. Nyní je u nás z každé stovky obyvatel 15 osob starších 65 let; a předpokládá se, že za 30 let jich bude z každé stovky 27. Jak hodnotíte tento „proces stárnutí“?

Graf 1. Hodnocení zvyšování podílu osob nad 65 let v populaci (srovnání 2001 a 2008) (v%)

Zdroj: 2001: PPA II – CR; 2008: Catibus 2008; vlastní výpočty.

Vidovičová (2006) na datech z roku 2001 uvádí hypotézu, že existuje souvislost mezi obavami ze stárnutí populace a malou **informovaností** o demografickém složení populace. A jelikož přetrvává obava z populačního stárnutí, bylo zajímavé podívat se, jak se změnilo povědomí o demografickém stavu české populace. Stejně jako v roce 2001 je i dnes povědomí o demografickém složení české populace velmi nízké. Na otázku „*Jaký podíl obyvatel ČR tvoří podle vás osoby ve věku 65 let a více? Uvedte, prosím, v procentech*“ byla nejčastější odpověď 30% (mediánová hodnota, maximum 70% a minimum 5%). V průměru respondenti odpovídali hodnotou dokonce 33,4%. Zhruba správnou hodnotou, tj. necelých patnácti procent osob nad 65 let, trefilo pouze 17% respondentů (Tabulka 4). Blíže správnému odhadu byli častěji lidé vzdělanější (26% VŠ vs. 7% u ZŠ).

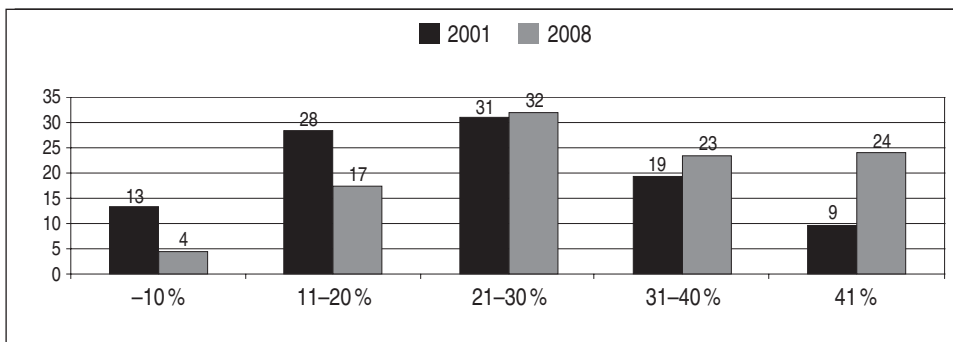
Tabulka 4. Odhad podílu osob nad 65 v české populaci (v%)

interval odhadu	
-10%	4,2
11-20%	16,8
21-30%	32,0
31-40%	23,0
40%+	24,0

Zdroj: Catibus, populace 18-70 let, vlastní výpočty.

I v tomto případě jsme využili možnost srovnání mezi lety 2001 a současností, a jak ukazuje Graf 2, povědomí o skutečném podílu osob nad 65 let za sledovaných sedm let jako by ještě více pokleslo. V roce 2001 mělo přibližně správný odhad 28% respondentů, ale velmi nadsazený jen 9%, v našem současném šetření to bylo téměř třikrát více. Skutečný podíl osob nad 65 let v české populaci se přitom za sledované období zvýšil ze 14% na 14,6% a oněch hojně očekávaných více než 30% obyvatel nad 65 let bude v ČR teprve v roce 2050.

Graf 2. Vývoj přesnosti odhadu podílu osob nad 65 let v české populaci (srovnání 2001 a 2008) (v%)

Zdroj: 2001: PPA II – CR; 2008: Catibus; vlastní výpočty.

Původní hypotéza, že málo informovaní lidé mají ze stárnutí větší obavy, se na základě těchto srovnávacích dat zdá být vyvrácena. Respondenti z roku 2008 jsou sice ještě méně poučení o podílu starších osob v populaci, přesto se zdá, že mají na další nárůst jejich podílu v populaci mírnější názor, než osoby dotazované v roce 2001.

Vidovićová (2005, 2008) identifikovala tyto základní oblasti projevů ageismu a věkové diskriminace v české společnosti: věková diferenciacce; oblast občanských práv; jazyk, média a populární kultura; trh práce; důchodový systém a zdravotně-sociální systém; oblast týrání a zneužívání. Také šetření A. Generace 50+ se pokusilo zjistit do jaké míry je tento problém závažný u starší generace a jaké jsou nejčastější obtíže. Výsledky lze stručně shrnout následovně: na otázku, zdali respondent zaznamenal nějaké **změny v chování okolí** vůči jeho osobě, které by mohly být zapříčiněny jeho věkem, odpovědělo téměř 77 % respondentů záporně. Necelých 5 % zaznamenalo změnu k lepšímu, 9 % k horšímu a 10 % uvádělo změnu k horšímu i lepšímu. Žádnou takovou věkem podmíněnou změnu chování nezaznamenalo 87 % respondentů do 55 let, ale už jen 69 % sedmdesátníků. Věk přitom nehraje roli v tom, zdali se jedná o zlepšení chování okolí nebo o jeho zhoršení, což naznačuje, že starší respondenti obecně svůj věk v interpersonálních vztazích a sociálních situacích více „cítí“, jsou na něj citlivější. Určitou souvislost ve vnímání změn hraje také celkový příjem respondentovy domácnosti: z čím bohatšího prostředí respondent vychází, tím méně změn pocituje, což podporuje hypotézu o kumulativních výhodách/nevýhodách. To popisuje tzv. Matoušův efekt charakterizovaný výrokem: „kdo má, tomu bude přidáno, kdo nemá, tomu bude odňato i to, co má“. Oproti očekávání jsme ale v našich datech nezaznamenali žádný významný vliv pohlaví na percepce věkově diferencovaného chování. Jaké konkrétní situace respondenti uváděli, shrnují následující tabulky 5 a 6.⁴ V tabulce 5 jsou uvedeny první uváděné situace, kdy měl respondent pocit, že je s ním zacházeno lépe díky jeho věku. Alespoň jednu takovou situaci uvedlo asi 14 % z celého souboru. Jedná se vesměs spíše o obecné chování, než o pozitivní diskriminaci.

⁴ Ti respondenti, kteří kladně odpověděli, že zaznamenali nějaké změny v chování okolí vůči svojí osobě, které by mohly být zapříčiněny jejich věkem, byli dále dotazováni v jakých oblastech pozitivní/negativní změnu pocítily a o jakou konkrétní věc se jednalo. Odpovědi byly tazatelem zapisovány do odpovědního archu a následně kódovány agenturou Factum Invenio do kategorií, které jsou uvedeny v tabulkách 5 a 6.

Tabulka 5. Pozitivní změny v chování kvůli věku respondenta

	n	%
Ohleduplnost, slušnost, tolerance, pochopení	47	23,0
Větší starost ze strany rodiny/dětí/jiných příbuzných	41	20,1
Uvolnění místa v hromadných dopravních prostředcích	40	19,3
Pozornost, úcta, ocenění	22	10,9
Nabídka pomoci, ochota pomoci	20	9,6
Hodnější, milejší chování	9	4,3
Přednost	9	4,2
Více kontaktu s rodinou	8	3,8
Lepší služby	4	2,0
Trpělivost, upřímnost	1	0,6
Méně úkolů v práci	1	0,5
U lékaře	1	0,5
Všeobecně	1	0,5
Větší kontrola	1	0,4
Kurzy např. počítačové	1	0,4
Celkem	205	100

Zdroj: A.Generace, 50+; vlastní výsledky.

V případě chování, které respondenti vnímali jako méně příznivé v důsledku jejich věku, jak je shrnuje tabulka 6, je zajímavé, že obsahují do určité míry negativa stejných situací, které jsou uvedeny v tabulce 5: úcta vs. neúcta; ohleduplnost vs. bezohlednost; pozornost vs. přehlížení; trpělivost vs. netolerance; uvolnění místa v MHD vs. neuvolnění místa; apod. Tyto duality a situace naznačují, že zde zachycené věkově diferenační chování je do značné míry podmíněno situačním kontextem, a je problémem spíše individuálního přístupu jedince k jedinci, tj. interpersonálních vztahů, které sice mohou, ale nemusejí nutně být, ovlivněny nastavením systémových struktur – tedy společenským ageismem.

Tabulka 6. Negativní změny v chování okolí kvůli věku respondenta

	n	%
Negativní vnímání stáří	50	19,3
Neúcta, přehlížení, nepochopení	43	16,5
Slovní urážení, nadávky, hulvátství, kritika	29	11,4
Pracovní problémy, netolerance nadřízených	29	11,4
Bezohlednost	29	11,2
Neuvolnění místa v dopravě	20	7,9
Pohrdání, ponižování, zesměšňování	16	6,1
Propouštění ze zaměstnání, nezaměstnanost	12	4,6
Neochota pomoci	11	4,3
Zloba, nepřátelské jednání	7	2,9
Omezení kontaktů s lidmi	4	1,5
Pomalost	3	1,1
Předbíhání ve frontě	2	0,8
Zvyšující se ceny	1	0,4
Lidi jdou přes mrtvolu co se týče peněz	1	0,3
Je potřeba uvolnit mladým místo	1	0,3
Celkem	258	100

Zdroj: A.Generace, 50+; vlastní výsledky.

Z těchto výsledků získaných tzv. kvantitativní metodou jsme tedy potvrdili, že populační stárnutí je v ČR nepříliš populárním fenoménem, o kterém navíc běžný sociální aktér není příliš dobře informován. Na druhou stranu přitom (nejen starší) lidé pocítují svůj věk jako významnou sociální charakteristiku, která hraje důležitou roli v každodenních interakcích, a která může přinášet jistá pozitiva, ale může být i charakteristikou znevýhodňující. Je-li některá z (obvykle vlastní vůlí nezměnitelných) lidských vlastností vnímána jako znevýhodňující, můžeme hovořit o diskriminaci. Diskriminaci na základě věku definuje tzv. **antidiskriminační zákon**⁵ (Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací) ve svém paragrafovaném znění následujícím způsobem: §2 „**Přímou diskriminací se rozumí takové jednání, včetně opomenutí, kdy se s jednou osobou zachází méně příznivě, než se zachází nebo zacházelo nebo by se zacházelo s jinou osobou ve srovnatelné situaci, a to z důvodu (...) věku (...).**“⁶ Diskriminací z hlediska věku se tedy rozumí současné, minulé nebo potenciální znevýhodňující jednání, které staví věk do centra svých motivů a podmínek. Zmiňovaný zákon by měl poskytovat ochranu v oblastech práva na zaměstnání a přístupu k zaměstnání, přístupu k povolání, podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti, pracovních, služebních poměrů a jiné závislé činnosti, včetně odměňování, sociálního zabezpečení, přiznání a poskytování sociálních výhod, přístupu ke zdravotní péči a jejímu poskytování, přístupu ke vzdělání a jeho poskytování, přístupu ke zboží a službám, včetně bydlení, pokud jsou nabízeny veřejnosti nebo při jejich poskytování.

Jak ovšem chápou a vnímají diskriminaci samotní lidé ve vyšším věku, tedy skupina dle dosavadních zjištění nejvíce ohrožená tímto typem znevýhodňujícího chování – to už byla otázka pro naše vlastní zkoumání. V následující kapitole stručně představíme některá metodologická východiska a specifika našeho projektu a dále se již věnujeme vybraným výsledkům.

2 Metodologie kvalitativní studie

Sedmi ohniskových diskusí, které se konaly od 6.5. do 29.7.2008 se účastnilo celkem 63 osob, z toho bylo 51 žen a 12 mužů, ve věku od 53 do 88 let, průměrný věk byl 70,4 let.⁷ Zastoupeny byly všechny vzdělanostní skupiny, přičemž vyšší vzdělání bylo mírně nadreprezentováno nad nižším. Dvě diskuse se uskutečnily v Praze, tři v Brně, jedna v Olomouci a jedna v obci Lišov (4 tis. obyvatel) v okrese České Budějovice. Tři skupiny byly složeny z účastníků Univerzit třetího věku (U3V) (dvě z Brna a jedna z Olomouce) (zkráceně je označujeme jako „**aktivní**“), k nim řadíme i skupinu čtvrtou „maloměstskou“. Další skupina byla složena z neprofesionálních pečovateli sdružujících se ve svépomocných skupinách (označujeme jako „**pečovatelé**“), jedna z klientů proseniorského občanského sdružení (označujeme jako „**aktivisti**“), a poslední z klientů denního stacionáře (označujeme jako „**klienti**“). Participantí byli rekrutováni a) v případě U3V skrze kontakt uskutečněný v rámci přednášek, b) v ostatních případech účelovým výběrem technikou sněhové koule v rámci návaznosti na jednu z institucí. Účastníci diskusí byli vyzváni k podepsání informovaného souhlasu s účastí na výzkumu a po skončení diskuse jim byla vyplacena symbolická odměna ve výši 200 Kč. Diskuse byly moderovány nezávislými moderátorkami a nahrávány na diktafony.

Při ohniskových skupinách byl využíván pouze rámcový scénář s otázkami, které měly pomoci moderátorkám zorientovat se v hledaných tématech. Otázky ze scénáře nebyly kladeny doslovně,

⁵ V době finalizace tohoto textu se jedná stále o neschválený návrh zákona, který byl v procesu schvalování zablokovan prezidentickým právem veta.

⁶ Zdroj: http://www.diskriminace.cz/dt-zakon/antidiskriminacni_zakon_schvaleny_psp.doc (online) Staženo:2008-11-26

⁷ V této kapitole stručně shrnujeme použitou metodologii, která je detailněji popsána v Příloze 5.1.

v daném pořadí a nemusely být vyčerpány. Hlavní roli při tematizaci problému k diskusi měli, jak již bylo řečeno, sami účastníci diskuse. Tato svoboda účastníků do jisté míry objektivně ovlivnila variabilitu a hloubku získaných dat. V rámci diskusí se tudíž neprobíraly pouze souvislosti diskriminace, ale i života ve stáří obecně, problematika důchodu, politická a sociální situace v ČR a jiná témata, která účastníci považovali za zajímavá, důležitá a relevantní.

Nahrávky všech diskusí dohromady trvají 10 hodin a 7 minut a přepisy mají celkem 254 normostran. K analýze přepisů byl využit program Atlas.ti. V textu jsme ponechali rozšířené citace a úryvky z přepisů, abychom co nejvíce zachovali autentičnost výpovědí a čtenář tak mohl sám nahlédnout do úvah seniorů, kteří se diskusí zúčastnili. Z tohoto důvodu také nejsou úryvky nikterak jazykově upravovány. V textu jsou přímé citace zdůrazněny kurzivou, označeny číslem zdrojového dokumentu a rozsahem řádků. V případě, že se ve stejném zdrojovém dokumentu nachází odkazů s podobným vyzněním více, jsou čísla řádků oddělena čárkou (např. 6:45, 182-183). Je-li v citaci pro zkrácení vynechán text, je použito značky (...), jedná-li se o dialog s více mluvčími, jsou jednotlivé vstupy od sebe odděleny znakem „=“. Znak „---“ odkazuje na pomlku v hovoru. Pro zdůraznění důležité části citace vybraný text podtrhujeme nebo uvádíme tučně. Používáme-li v textu obecného pojmu seniori, máme na mysli účastníky ohniskových skupin, **bez nároku na širší reprezentativitu** pro celou seniorskou populaci. Pro zjednodušení textu chápeme pod pojmem seniori také ženy – seniorky.

Metodologie ohniskových skupin spadá do tzv. kvalitativního paradigmatu. V tomto paradigmatu výzkumnému procesu nedominuje výzkumník, ale informanti, subjekty, tj. v našem případě účastníci ohniskových skupin. V klasickém kvantitativním dotazníkovém šetření, které využívá principu „specifická otázka – jednoduchá odpověď“, drží výzkumník do značné míry kontrolu nad zpracovávaným tématem. V případě výzkumu kvalitativního je preferován princip partnerství mezi výzkumníkem a subjektem výzkumu a téma je mezi nimi aktivně „vyjednáváno“ v procesu samotného výzkumu. V metodologii ohniskových skupin jsou témata navíc ovlivněna skupinovou dynamikou a sociálními vztahy uvnitř každé ze skupin. V našem šetření se skupinová dynamika projevovala zejména:

- v rozvíjení a „vrstvení“ jednou nastoleného tématu („já mám podobnou zkušenost...“, „ještě bych chtěla dodat k tomu, co říkala tady paní...“),
- v objevování se nových témat principem sněhové koule („to mi připomnělo...“),
- ve skupinovém myšlení (vzájemné přitakání, i non-verbální podpora vysloveného),
- zamlčením či neidentifikovatelným subjektem či objektem („můžu za to ti... *nedořečeno*“),
- ve vzájemném přerušování a paralelních diskusích,
- v mocenské hře dominantních řečníků, přičemž v některých případech byl patrný vliv zejména genderové nerovnosti.

Tyto faktory jsou však zvolené metodologii inherentní a moderátorky diskusí vyvíjely intenzivní snahu o jejich minimalizaci. Všechny tyto body, spolu s variabilním sociodemografickým složením jednotlivých skupin, se pak podílely na tématické specifitě, jak je popsána v příloze.

K ověření relevantnosti, validity a reliability výsledků bylo využito explicitní triangulace kombinací výzkumných metod [Hendl 2005], zejména srovnání s kvantitativními daty, a to jak se staršími surveys, tak s novými šetřeními vzniklými pro účel tohoto projektu. Triangulace byla ale také používána v procesu analýzy nezávislým kategorizováním kódovaného textu mezi dvěma výzkumníci a zpětnou kontrolou s moderátorkami a expertním panelem.

3 Definice diskriminace

Jakým způsobem senioři definují či vnímají diskriminaci – to byla jedna z hlavních otázek našeho projektu. Z výzkumu Eurostatu (Eurobarometr 65.4/263) vyplývá, že velký podíl Evropanů považuje diskriminaci na základě věku za jednu z nejzávažnějších a nejrychleji se rozmáhajících typů diskriminace, a přitom jen málokterý z nich zná svá práva a byl by schopen se bránit, pokud by se stal obětí nějakého typu diskriminace. Češi se v tomto šetření vyskytují téměř vždy v extrémech – jak v případech nespokojenosti s rozmachem věkové diskriminace (zde jsme druzí mezi státy EU-27), tak v případech nevědomosti, kde hledat pomoc (kde jsme spíše pod EU-27 průměrem). Jedním z důvodů může být nepochopení samotného konceptu diskriminace, která, jak jsme již citovali výše je (resp. brzy bude) postavena mimo zákon, pokud a pouze bude-li naplněna její legislativní definice (tj. nerovné jednání s osobami ve stejných podmínkách). Pokud ale uchopíme „diskriminaci“ komplexněji, jak to činí participanté našich diskusí, pak je její operacionalizace a legislativní výklad téměř nemožný. Přesto máme za to, že tázání po významech, jakými diskriminaci „plní“ běžní sociální aktéři je zcela legitimní a zásadní. Jak uvádí sociálně konstruktivistická teorie v pojmu definice situace: jsou-li věci chápány jako reálné, stávají se reálnými ve svých důsledcích. Teprve způsob, jakým diskriminaci chápou sociální aktéři, ji plní reálnými obsahy a produkuje „reálné“ důsledky. Chci-li se diskriminaci bránit, budu se (chtít) bránit tomu, co vnímám jako nespravedlivé a zasahující do mých práv. Realita legislativní definice je v tomto sociálním kontextu teprve jakási nadstavba „každodennímu“ pojetí, které jsme se v našich rozhovorech snažili zachytit. Máme však za to: aby byla snaha o vymýcení projevu diskriminace (a potažmo i ageismu) úspěšná, mělo by dojít k určitému sblížení těchto dvou pojetí. Cílem našeho výzkumu je představit toto „každodenní vědění o věkové diskriminaci“. Otázku, jakým způsobem dosáhnout kýženého sblížení tak teprve otvíráme. Zodpovězení výzkumných otázek je jedním z výchozích bodů pochopení, a bez pochopení nemůže být ani řešení.

Nejdříve by bylo dobré předeslat, že senioři „diskriminaci“ jako obecný koncept „neřeší“, běžně o něm nepřemýšlejí, jak se zdá, tedy alespoň ne pod tímto analytickým názvem. Pojdme se proto nyní podívat na způsob definice diskriminace ze samotných diskusí.

V našich diskusích se objevily v zásadě čtyři typy definic: synonymické, zdrojové, důsledkové a sociálně-konstruktivistické.

- **Synonymické** definice používaly pojmu „znevýhodnění“, a tím se asi nejvíce blížili definici v antidiskriminačním zákoně, kterou jsme zvolili jako modelovou. Tento typ pojetí diskriminace využíval slova a slovních spojení jako: *znevýhodňování, nerovné zacházení, lepší podmínky pro jiné; případně odlišování, dělení se na..., přihlížení k jinakosti, dvojitý standard v hodnocení jednání.*
- Definice **skrze zdroje** k vymezení pojmu diskriminace používaly konceptů jako: *nespravedlnost, netolerance, stereotypizace („škatulkování“)* apod., tedy věci, které obecně k diskriminaci spíše vedou, než že jsou její podstatou.
- Oproti tomu definice **skrze důsledky a projevy** tematizovaly konsekvence diskriminačního jednání: *omezování, nesvoboda, nemožnost volby, opomíjení, nezájem okolí či společnosti, zostuzování, neúcta, odsouvání na okraj společnosti, špatné zacházení a špatná péče, utlačování, ponižování.*
- **Sociálně konstruktivistické** přístupy⁸ k definici diskriminace byly sice zcela v menšině, o to však byly zajímavější. Tento pohled má diskriminaci (konkrétně seniorů) za svým způsobem imaginární, resp. (vy)konstruovaný pojem, který je společností jako problém pouze „implantován“. Zde je celá citace: *A je to- a vy jste říkala, ta diskriminace že je imaginární pojem, co by to- co to teda znamená.=No, já se domnívám, že to je jedna z těch jakoby moderních snah, tady v té tržní společnosti, která pořád hledá nějaké příčiny a důsledky formou polarizace, jo. To znamená mladý proti starým, ženy proti mužům, jo, prostě jednou se upne k přehnané emancipaci, jednou se t- upne -- k takové té klukokracii,*

to jsou ti mladí muži v těch perfektních oblecích, v té vládě a všude jinde, jo. Sss nepatrnýma a nebo žádnýma životníma zkušenostmi -a tak dále- (zrychlení), ale (oddech)výsledek je vždycky žalostný, protože všichni tvoříme jednu společnost a v každé populaci určitě jsou (úsměv) lidi různých kvalit a ta čára rozhodně nebude (...). Rozhodně ne, takovou zkušenost nemám. (...) Moderátorka:(...)Vy si myslíte, že to je přirozený stav prostě, jsou tady rozdíly mezi lidma a ta diskriminace že teda jako je jakoby je uměle ve společnosti=[Přesně tak, je naprosto uměle implantovaná (2:132).

Pokud bychom se měli z našich dat pokusit vytvořit jednu souhrnnou definici diskriminace, mohla by znít asi následovně: **Diskriminace seniorů je multidimenzionální, vědomé, záměrné a časté znevýhodnění vůči mladším lidem, kvůli jejich věku, ale zejména dalším „přitěžujícím okolnostem“, které má za následek stigmatizaci a deviantní (nenormální) postavení seniorů a upírání jejich legitimních, zasloužených práv:**

Diskriminace...

- *je znevýhodnění. Že tím, že jsem stará, jsem v mnoha případech v nevýhodě proti lidem, kteří jsou podstatně mladší. (1:31)*
- *To znamená, že někdo někoho, že je někdo v nevýhodě (...) že je třeba nemocný, nebo má jiné potíže, a ti druzí na něho neberou vůbec ohled, a nikde se nemůže dovolat toho, aby se k němu prostě chovali nebo – aby aspoň mohl tak žít, slušně, jako jiní normální lidé. (3:55)*
- *Vyřazení ze společnosti. (...) z toho všeobecného dění, nějakým způsobem postupným, ne třeba nárazově, ale tak nějak cílevědomě, prostě odsun. (6:41)*
- *něco čím se omezuje takový to, takový ty normální práva nebo normální život lidí. (4:45)*
- *To znamená znevýhodňování seniorů vzhledem k jejich věku. To je ta diskriminace. A má to různé formy. (...) To znamená fyzická diskriminace, třeba ekonomická, ale taky sociální a psychická. Já si myslím teda, že víc jich není. A že to stačí. (6:33)*

Navržená definice se zřetelně liší od modelového legislativního vymezení konceptu (přímé) diskriminace i konceptů souvisejících (opomenutí, nepřímá diskriminace, apod.). Zahrnuje v sobě sice jejich některé prvky, ale zároveň je významně překračuje a blíží se k obecnějšímu konceptu ageismu. Domníváme se tedy, že seniorům participujícím v našich diskusích pojem **diskriminace a ageismu splyvá.**

Výše uvedená definice má několik zásadních nových prvků: prvním je přesvědčení, že znevýhodňování je cílené a není důsledkem jen pouhého opomenutí, s čímž také souvisí přesvědčení o jeho konstantnosti; podstatný je také důraz na mezigenerační složku – obava z vrstevnické diskriminace se téměř nevyskytovala. Inovativní je také další rozměr, který jsme nazvali „přitěžující okolnosti“ – tedy charakteristiky, které nejsou automatickou součástí vyššího věku, i když s ním mohou být do určité míry asociovány – tedy zejména nemoc, osamění, závislost na pomoci apod. **Možná paradoxně je tu navrhováno, že věková diskriminace není až tolik závislá na věku oběti.** Zajímavá je také citovaná opozitní dualita „normální“ vs. „diskriminace“ Teorii sociální konstrukce chápe i pojem „normální“ a jeho obsah jako sociálně konstruovaný v závislosti na sociálně-historickém kontextu. Pokud tedy věkové nerovnosti byly dříve považovány ve společnosti za „normální“, a tudíž věková diferenciacie/diskriminace za přirozenou, dnes se tyto kategorie přesouvají mimo hranice politické korektnosti.

⁸ Sociální konstruktivismus je sociologický směr, který tvrdí, že sociální realita neexistuje objektivně, ale je neustále konstruována v procesu interakce a komunikace. Odráží se od tzv. Thomasova teorému, který říká, že situaci, kterou aktér vnímá jako reálnou se stává reálnou ve svých důsledcích. Tj. pokud subjekt bude vnímat, že je diskriminován, začne podnikat kroky, které jeho postavení diskriminovaného „zhmotní“, např. v nějaké formě obrany (např. při soudním přelíčení).

Silný důraz na diskriminaci jako nespravedlnost v několika výročí vyplýval z přesvědčení o nezaviněnosti své vlastní pozice staršího člověka, což koresponduje s pojmy „normalita“ vs. „deviace“ a konceptem zásluhovosti: *Žena1: Je to (...), s tím, že platí stát na vězně. My jsme si stáří nezavinili, čeká to každého, ale stříkačky -- áá --- jehly -- všechn materiál zdravotní pro=* *Žena2: fetáky=* *Žena1: fetáky, na to stát doplácí, ale my- já to opakuju- jsme si stáří nezavinili, oni tu závislost ano. =* *Žena3: Mimo jiné my jsme si našetřili na svoje stáří, my jsme platili poctivě daně a poctivě jsme dělali na rozdíl od těch dnešních řady lidí, kteří se flákaj a nedělaj vůbec nic, ale pak jde a dostane nějaký prostě tajdle na sociálce si to vydupe. (7:329-335)*

V rámci diskusí zejména aktivních seniorů dominovaly tyto vzájemně související přístupy: **já ne**, já diskriminovaná nejsem, já se diskriminovat **nenechám** – tudíž diskriminace je principiálně něco, čemu se **mohu (mám) bránit** – ale to lze pouze a jen do té doby, pokud mám ekonomické, sociální, funkční, emocionální, zdravotní aj. zdroje. Tyto zdroje se ale mohou v průběhu času vytrácet, proto i já se mohu potenciálně stát obětí diskriminace. Podívejme se nyní na tyto souvislosti podrobněji. Následující výroky je velmi pěkně ilustrují, a navíc přispívají do diskuse o problému tzv. „přítěžujících okolností“, které člověka připravují o „agens“, vládu nad vlastním osudem, a které ohrožují vlastnění sebe sama a jsou tedy rizikovým faktorem pro setkání se diskriminací:

JÁ NE

- *Žena: No tak zatím jsem se nikde s tím nesečkala, že by mě někdo nějak diskriminoval, no možná, že až budu starší a budu mít nějaký neuhy větší, tak si taky budou říkat: 'bába náká se sem hrabe' ... ale zatím jináč, bych řekla, zatím, že žádnou diskriminaci zatím na sobě necítím (4:368)*
- *Žena: Jááá asi sem nepatřím (smích) (...) [protože já- existují teda určité výjimky, ale já se diskriminována vlastně necítím, protože se vždycky snažím nějak zapojit, hledat. (2:640-644)*
- *Žena: Ale já osobně říkám, já jsem bojovník, já prostě tady 35 let musím bojovat, tak já se necítím diskriminovaná, protože když, tak to někomu vrátím. (2:697)*
- *Muž: No tak prosím vás, senioři můžou být rádi, že jsou senioři, páč nejsou tak diskriminovaný, jak ty mladí. Můžou být mladí, jsou i staří. Kdo mě má dneska co diskriminovat. No nikdo. = Jo, takže vy nemáte pocit, že jste diskriminován? = Muž: Nemám. = Moderátorka: Nemáte. = Muž: Nemám. Vy tady pořád vykládáte. Prosim vás zaprvé to školství, to je tak ubohá výchova, že to nikoho nevychovává (...) [= Moderátorka: A vy teda- vy teda jako příslušník teda té starší generace se necítíte tímto ohrožen? = Muž: Já už ne prosím vás, já se musím každý den podívat na krematorium (smích), jestli tam stojí, aby tohoto (...) mi tam dali, jakápak diskriminace. (smích) (1:397-383)*
- *Žena: (...) Já si myslím, že já bych se diskriminovat nenechala. = Moderátorka: Vy byste se nenechala? = Žena: Nenechala. = Moderátorka: Nepřipustíte si to? = Žena: Nepřipustím si to. A myslím si, že se snažím i k těm mladým, i k těm svým vrstevníkům, přistupovat tak, abych s nima vyšla. (6:433-441)*

Postoj „nenechám se, mohu se bránit“, ale u některých diskutujících vyvolával oprávněnou polemiku: *A tak jak řekla pani kolegyně, že ona se tomu vyhýbá, že se snaží nedojít ke konfrontaci u diskriminace, to ale není řešení, protože někdy jsme diskriminováni, i když se tomu vyhejbáme. (1:171)*

NENECHÁM SE/ZÁLEŽÍ NA MNĚ, ALE...

- *Žena: Tedy dokud je senior jako aktivní, áá nikomu- nepotřebuje žádnou pomoc, jo, tak- tak nemůže být žádná diskriminace, protože to záleží na- na- na mně, jak si to udělám, že, ano, ale jakmile jste nemohoucí, jo, a potřebujete něco, někoho, kdo by vám pomohl, tak tady už je to -- tady už najednou všichni dávají od toho ruce pryč. (2:268)*

- *Žena: Pokud je ten senior zdravý, je schopen ještě pracovat, je v kolektivu, kde byl celý život, tak tam se moc diskriminovat nenechá. -- Že jo a ještě prostě je činný a třeba je o něj i zájem, co se týče odbornosti a tak dále. Nastává problém, když ale onemocní. Když onemocní tak, že už se o sebe nemůže postarat. Takže to jsou třeba lidi s demencí, kteří potřebují někoho, kdo by se o ně staral, a tam ten nezájem začíná. (7:108)*
- *Muž: Je k tomu takový názor divnej, ale to je věc každého člověka, jak je vychované rodinou, co dělá, já prosím vás, i když jsem prošel koncentračním táborem, vším možným na vojně, nikdy jsem se nenechal diskriminovat, vždycky jsem se z toho dostal. A pokud prostě člověk má povahu takovou, že si nechá, bohužel to je smůla, ta společnost mu nepomůže. (1:107)*
- *Žena: (...) z tohodle pro mě plyne diskriminace. Všechno ostatní je moje (...) záležitost, tak si to ohlížím a necítím na sobě nějakou újmu v něčem. Nehledě na to, že já stále pracuju, takže tento dopad jaksi na sobě nepocítuju, ale je to jeden z důvodů, proč pracuji. (1:103)*

Některé výroky ale dávají tušit, že postoj „já nejsem diskriminován“ vyvěrá právě z implicitní definice diskriminace, kterou daný diskutující zastává.⁹ Naznačují, že daná osoba se necítí být vystavena takovému jednání, které by jí ubližovalo nad určitou úroveň, kterou si daná osoba sama vytyčila v rámci strategií zachování pozitivního náhledu na sebe sama. Deklarované „já ne“ může obsahovat i skrytou distanci od stigmatizující role diskriminovaného člověka či nechuť přiznat vlastní slabost (tj. jsou situace, ve kterých jsem se „neubráníl“). Jinak řečeno, tyto lidé nejsou vystaveni žádné takové diskriminaci, kterou oni sami chápou jako diskriminaci, přestože mají někdy zkušenost, která by naplnila definici diskriminace jiné osoby. Lze se setkat s podceněním skutkové podstaty diskriminace (např. nepuštění sednout v dopravním prostředku), kdy je možné říci: „v této oblasti mám dobré zkušenosti“; jindy dochází k nadsazování (např. týrání a abusů), kdy je možné říci něco na způsob výroku: „nic tak strašného se mi nestalo“.

- *Žena: Já taky to samý tedy... v autobuse mě taky pustí každé sednout, jakmile mě uvidí, i když je to už postarší pán nebo paní, tak se, no tak, já si nestěžuju na diskriminaci. (4:120)*
- *Žena: Já teda diskriminovaná nejsu, ale je mě líto všech těch lidí, kteří jako jsou, a kteří jako nikoho nemají, kdo by se o ně staral. (3:63)*
- *Žena: Ne bych...neřekla bych, to jak jste říkal vy pane M, protože... já jsem se taky nikde nesešla u doktora s žádnou diskriminací, já jsem taky spokojenej člověk, ale v tomhle, to už jsem slyšela mockrát, že jako si lidi stěžuju, že... Taky záleží na tom, to víte. Tak teď každé má určitý požadavky a taky to nemají jednoduchý ti zaměstnavatelé, to je samozřejmý, takže si vybírají, takže myslím, že v tomhle jsou diskriminováni... Nevím, k jinýmu... to nemůžu říct, protože diskriminovaná já nejsem. (4:124)*

K **přítěžujícím okolnostem**, mimo dříve zmíněných nemocí, potřeby pomoci a závislosti na ní a absence ekonomické aktivity, byly dále řazeny: nízké vzdělání, mentální poruchy a demence, vysoký věk, osamělost (vdověctví a absence podpory rodiny/děti), špatné sociální podmínky, bezmocnost, nemohoucnost apod.:

- *Žena: Prostě zranitelní, to, co se nemůžou o sebe samé postarat. Ty senioři, kteří ještě jsou fit, hlavně teda (...), tak se nějak si to zařídí, postarají se, udělají. Ale ti, co se neumí o sebe postarat, čili děti a nemocní senioři, nejen senioři, ale nemocní senioři. (7:221)*

⁹ V zásadě lze uvažovat přinejmenším o třech možných důvodech názoru, že „nejsem diskriminovaný“: 1. daná osoba diskriminovaná skutečně není (nejspíš proto, že k tomu nemá další předpoklady jako je nízké vzdělání, status, ekonomickou sílu, životní styl, zdraví atd.), 2. daná osoba se diskriminovaná být necítí, protože brání svoje Ego, ačkoliv potenciálně diskriminovaná být může (obrana Ega), 3. daná osoba podle svého názoru diskriminovaná není, protože neví, co by to znamenalo (neznalost či nepochopení konceptu).

- Žena: Vy třeba nebo my se nenecháme diskriminovat nebo proti tomu můžeme něco dělat nebo se určitou-, no tak můžete si zařídit život tak, abyste to tolik nepociťovali. (v pozadí se ozývá „Nemůžeme.“) Ale ti důchodci, kteří jsou třeba takový nižšího vzdělání nebo už jsou sklerotičtí, jsou příliš staří nebo mají špatné sociální podmínky, tak se těžko proti tomuto můžou jako- sss- jako postavit a zvlášť když za nima nestojí jejich rodina. (1:136-138)
- Žena: (...) ale přijít tam [do banky] žena mého věku, která je třeba jenom vyučená, tak jako skončila jsem. = Žena2: Anebo oni si ani nedávají účet, protože s tím neumějí zacházet. (5:321-325)

Nemoc je v tomto ohledu přitěžující okolností zejména jako příčina oslabení možnosti rozhodovat o svém Já („agency“), a tím pádem se i aktivně bránit případné „diskriminaci“: *I choroba vás může takhle omezit. Může vás dostat do situace, že jste závislá de facto na svém okolí* (6:798-800); *Nejedná se o důchodce nebo seniory, ale jedná se hlavně vo tělesně postižený lidi. Tam vidim, že ten rozdíl je strašnej. A ta zdravá mladá generace si nedovede představit, že může kdykoliv do tíy situace se dostat* (6:283). Izolace a opuštěnost se poněkud liší se od samoty, která spíše evokuje vdovectví či jinou „přirozenou“ příčinu. Oproti tomu opuštěnost je důsledkem patologického chování, zejména okolí, ale někdy i samotného jedince, např. v případě zanedbaní smysluplných sociálních vztahů apod. (...a zvlášť když za nima nestojí jejich rodina 1:138). Rodina, resp. systém rodinné podpory, je klíčovým bodem v obraně proti diskriminaci, zejména tam, kde ubývá vlastního potenciálu pro obranu (viz 1:138 výše nebo: *pro mě to znamená znevýhodnění, to, že jsem -- stará dejme tomu, že už dejme tomu vedu život takzvaně single, to znamená, že buď nemám manžela, nebo nemám velkou rodinu, nebo mám jenom manžela a už nemám tu větší rodinu, ááá často bych řekla, že i právě ten věk* (1:35); *Ale když se ten starý člověk opravdu dostává do izolace od těch svejch nejbližších, tak to si myslím, že je nejhorší forma diskriminace* (6:327)

Samota ovšem znevýhodňuje i po finanční stránce, protože jsou-li v domácnosti dva příjmy, je možné lépe vyjít a v diskusích se objevovalo téma strachu z toho, co bude, až bude člověk sám (zejména FG4; nebo zde: *Znevýhodňuje ho to, když je ten člověk sám. Je osamocený. 3:59*). *Nízký příjem (a zejména nízké důchody a nemožnost příjem zvýšit) byl citován jako další rizikový faktor ve spojení s diskriminací: Pod pojmem diskriminace..., asi, že-- pro ty seniory --všechno to, co můžou třeba ti mladý používat a nebo to... nebo mají výhody u lékaře... třeba ty, potom... (povzdech) že platí třeba... u lékaře a... mladí si na to ještě vydělají, třeba mají víc peněz a třeba jsou důchodci, kteří mají málo, jsou sami, a... když... přijdete k lékaři tak zaplatíte u lékaře za každej prášek zaplatíte... takže si myslím, že třeba... u těch starších, kteří jsou aspoň sami, no takže si myslím, že je to taková trošku diskriminace a nebo ještě v čem bych tak viděla tu diskriminaci... (4:27)*

Vidovićová (2008), uvádí, že značná část populace nemá s diskriminací žádnou vlastní ani zprostředkovanou zkušenost, ale uvádí, že o ní „slyšela“. *To se potvrdilo i v našem šetření: Já už jsem to tady říkal, já jsem se s takovou diskriminací nesetkal, takže to, co bych jako k tomu mohl říct, tak to je všechno, co jsem se dozvěděl kolem jako, z okolí.* (4:178); *My jsme se s tím nesetkali. My to slyšíme tak nanejvyš v rozhlasu, ale lidé dokáží být krutí. I k dětem i ke starým.* (3: 275); *anebo: Takže u některých lékařů ta diskriminace je. To je fakt. Já jsem se s ní nesešla, ale tohle vim opravdu přesně...* (4.230)

V diskusích o definičním vymezení konceptu diskriminace byly, kromě diskriminace seniorů, pojmenovány i další **specifické formy** a dílčí typy diskriminace. Hovořilo se například o „zdravotní diskriminaci“ jako o diskriminaci na základě zdravotního stavu (1:234-247, v kontextu propouštění z práce) či diskriminaci dlouhodoběji nemocných (2:306), diskriminaci „finanční“ jako jedné z forem, kde dochází k finančnímu znevýhodnění (1:161), nebo dokonce o *diskriminaci [od] bank – bankovním sektorem, dvojí zdanění přes DPH tak to je pro důchodce taky diskriminace. Protože já jsem- ti co teďka šetří, těm nic nezdanili* (5:84-90)

a „diskriminaci daňové“: *No to je další diskriminace důchodců, protože když budete chtít dělat, tak si musíte platit zdravotní a všechno pojištění. Což je diskriminace* (5:239). Dále byla uváděna diskriminace skupinová, tedy cílená proti skupině (2:32-36, 82), znevýhodňující „vůči všem ostatním skupinám obyvatelstva“ (1:119). Podobný ráz měla zmíněná diskriminace pracovníků v soukromém sektoru oproti pracovníkům v jiných sektorech (5:227). Velmi zajímavý koncept byl „diskriminace dobou“: *Já bych k tomu, já bych k tomu měla, co mě teda jako – já to teda беру na sebe, protože já myslím, že naše generace je diskriminovaná tím, že neměla možnost se učit cizí jazyky, spousta věcí, který dneska by mohla uplatnit, protože má možnost jezdit se občas někam podívat, a aby se ve světě domluvila. A ať je to mobilní telefony, ať jsou to počítače, řekněte mi, kterej senior dneska se je schopnej sednout k počítači a okolo něho, ... a je tam tolik zajímavých věcí, že by to těm důchodcům i pomohlo, jo. Nejde o to, že ho musí mít někde doma, může zajít do knihovny a sedne si k počítači ke... v knihovně a všechno se tam doví. Já si myslím, že tohleto vědomí, že jsme byli o něco ochuzený, já osobně беру jako diskriminaci vůči našemu věku. Možná, že to budou brát jiní senioři jinak, jo... (...)* [jako diskriminaci vnímám] že ty možnosti jsme neměli, přišli pozdě k našemu věku, no. (4:49,51-53)

Již jsme zmínili, že v definicích diskriminace figurovalo zejména vymezení vzhledem k populacím mladším a koncept **diskriminace vrstevnické** se téměř nevyskytoval. Výjimkou byla jedna z diskutujících aktivistek: [Diskriminace] *Moderátorka: A od koho? = Žena: Defakto od kohokoli. Může vás kdokoli, nejenom nemusí to být jen mládí a stáří. To může být i vrstevník. = Moderátorka: Aha. Takže jeden vrstevník. Jedna skupina seniorů může omezovat jinou skupinu seniorů. = Žena: No já myslím, že i jednotlivci.* (6:303-315). A že se nejedná o výjimečné případy, jak to ukázali např. Vidovičová a Lorman (2007) ve výzkumu v domovech pro seniory, potvrzuje další z diskutujících, tentokrát ze skupiny klientů: *Takhle sestry a všechno jsou (v pořádku), ale pacient, který se podívá na datum narození, a zjistí, že jste tak stará, a on je mladší a je taky nemocný a trpí, tak řekne: „Co byste ještě chtěla?“. Tak spíš jsem od pacientů jsem měla, jsem se cítila trošku – taková jako šikana. Od těch, co na tom byli dobře a mohli dobře jít.* (3:67)

Tematizovány byly ale i klasické **neseniorské formy** diskriminace, především diskriminace na základě etnicity. Nežádka se zdálo, že Romské etnikum je první asociací k pojmu diskriminace vůbec. Na rozdíl od jiných neseniorských forem diskriminace, zejména diskriminace pečujících žen, která byla seniory nahlížena značně empaticky, rasová diskriminace byla spíše racionalizována,¹⁰ i když téměř bez výjimky vysoce politicky korektním jazykem.¹¹

Vzhledem k silné feminizaci stáří je zajímavé, že se nijak výrazněji neobjevilo téma diskriminace **genderové**. Přímo byla tato forma diskriminace zmíněna pouze dvakrát: jednou v případě intrusivního chování nákupcích nemovitostí, kde seniorka předpokládala, že na muže by si takto „nedovolovali“, jako si dovolí na starší osamocenou ženu. Druhá zmínka byla uvedena při pokusu o definici diskriminace, která byla ilustrována jako nestejně odměňování mužů a žen za stejný výkon (2:94).

¹⁰ *Žena: Tak já bych myslela prostě menší skupiny, dejme tomu Romové to pocítují, že jsou diskriminováni, ale oni si to částečně dělají sami, --- někteří mají malou snahu se začlenit a pořádně pracovat a pak se cítí taky diskriminováni. = Moderátorka: Ale to znamená, že tam už cítíte ten rozdíl, že ti senioři jsou --- jestli jsem to tak pochopila, diskriminováni aniž by =Žena: =ze své= Moderátorka: =dali důvod= Žena: =no příčinu= Moderátorka: =kdežto třeba Romové, hm --- Žena: =ano svým přístupem, ---nevází si věci, které dostanou. --- Tak to my jsme nic takového nedělali.* (3:39-51)

¹¹ *Muž: Já k té diskriminaci jsem chtěl říct, že to se plete negativní a pozitivní. Protože etnický odlišní lidé mají pozitivní diskriminaci a čím dál drastičtější, pro nás, a my máme negativní. A ta je negativní proto, protože na nás nezbývá, protože se vyhazuje na tu pozitivní a protože se uhýbá těm pozitivně diskriminovaným. A jestliže se to nedá do rovnováhy, tak to bude čím dál horší. A ti chudáci, co si dneska myslí, že jsou ještě mladí, tak ti si to potom vychutnají.* (5:130)

V této kapitole jsme navrhli novou definici diskriminace, která vychází z obecného pojetí diskriminace jako „špatného zacházení se seniory ve společnosti vůbec“. Toto pojetí se značně liší od modelové definice diskriminace jako méně příznivého zacházení s jinou osobou ve stejné situaci. Předložená definice spíše kopíruje hlavní definiční body ageismu, který je chápán jako „**ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku, a/nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci**“ (Vidovičová 2008: 113). V následující kapitole se proto podrobněji podíváme na příčiny tohoto fenoménu, protože ty s definicí nepochybně souvisejí. Nabízené příčiny samozřejmě analyzujeme opět optikou účastníků ohniskových skupin.

4 Příčiny ageismu a diskriminace

Rozsah příčin diskriminace jako špatného přístupu společnosti ke starším lidem jsou v naší studii dány verbalizovanými tématy, resp. jsou úzce napojeny na diskutované problémy a zmiňované příklady. Nelze tak předpokládat, že následující kapitola podá vyčerpávající výčet možných příčin, je spíše přehledem těch nejpalčivějších pro naše diskutující.

Většina příčin identifikovaných v diskusích je spíše systémového charakteru: *zapáchá ta ryba od hlavy* (6:44), resp. *Je to v podstatě jako nedostatek toho společenského celého vedení a řízení, které jde nejenom shora, ale taky zdola od lidí* (6:148). Ageismus je viděn nejen jako problém společnosti, společenského systému, vzájemné historické návaznosti generací a společenských podmínek, které podmiňují a determinují kvalitu a kvantitu mezigenerační komunikace v nejšířším slova smyslu, ale také jako problém systémů v užším slova smyslu, tedy např. je důsledkem špatné funkce zdravotních či sociálních systémů (7:114-148), případně pracovního trhu. Velkou většinu identifikovaných příčin lze více či méně charakterizovat jako problém zastávaných **hodnot**:

- nevyzrállost celé společnosti (6:148)
- nevážení si seniorů ve společnosti, neúcta (*ubyla úcta před stáří, to představuje všechno* 4:81, 89; *Je to velké nevctění do života a těch lidí, kteří žijí kolem nás* 7:148)
- nedostatečná výchova k úctě ke stáří v generační souvislosti
 - o *To není záležitost jednoho dne, abysme se vrátili k rádné výchově, k úctě ke -- společnosti, ke stáří, k rodině, to už neumíme, to my nemůžeme, nač- tu generaci po nás jsme to nenačili, ta to nenačila zas ty další.* (1:341)
 - o To všichni víme, to všichni na svou vlastní kůži zažíváme, víme, že jsme neuměli vychovat generaci mladší, aby si nás alespoň nějakým způsobem vážila, to je naše chyba, my jsme tu generaci upláceli, ty naši děti uplácely tu další generaci, takže to asi se takhle nějak nespraví asi, ale ne- pořád nevím, co s tím. (1:311)
- všeobecný úpadek morálky (3:275; 7:559-563); *jsme všichni svobodný a spousta těch lidí, kteří taky nebyli nějak kvalitně vychovávaný těch 40 let, to já taky, ale ty si to vysvětlili tak, že si můžou dělat, co chtějí, a hlavně ty, co maj hodně peněz, že si můžou dělat, co chtějí(...)* *Není tu slušnost, není tu základní kategorie, morálka, pravdomluvnost, spolehlivost.* (7:192-196)
- ateismus, absence křesťanských hodnot (vč. v důsledku komunismu) (3:146-156)
- nedostatek solidarity a vzájemné podpory (4:146; 6:148, 236)
- nevhodná výchova v rodině s přispěním současné konzumní společnosti, mladí si neváží toho, co starší generace do převratu vybuodovala
 - o věková segregace a absence třígeneračních rodin (6:164) nebo: *ten kořen vidím i v tom, že dřív byly společně několik generací spolu. Aaa --- ti -- děti viděly už od malička, co teda ta babička*

nebo ten dědeček, jak to prožívají a už i psychicky se na to připravovaly. Kdežto řada z nás současných je v podstatě postavena před -- hotovou věc nebo před záležitost, na níž se nikdy předtím nijak nepřipravovala. A i to možná je jeden z vlivů, proč tedy na to působíme tak nějak agresivně a z toho to teda ústí i v tu diskriminaci. (2:214)

- o výchova tzv. Generace X (dnešní třicátníci) ve školkách a ne babičkami,
- o fyzická vzdálenost rodin (6:148)
- individualismus jako zdroj nerovností (3:484), zdroj nezájmu o druhé (3:598)
- diferenciacie už od dětství – *To je vlastně počátek té diskriminace. Že opovrhují tím klukem, který nemá ty značkové boty, jako kdyby to byla jeho zásluha, že ten druhý je má. (2:476)*
- dědictví komunismu: „pauza bezcitového vztahu“ (3:146-156), „můžou za to komunisti“ – „oni“ jsou příčina špatné výchovy: *čili tady je pauza 40 let, kdy se prostě ta mládež buďto nevychovala vůbec nebo ne úplně dobře a teď takhle nevychovaný lidi se dostali ke svobodě, k možnostem peněz, k možnostem podvádět, dělat zlodějniny a tak dále. = Moderátorka: A na to doplácí teda kdo? = Žena: No hlavně ti senioři. (7:200)*
- kapitalismus (který u nás existuje v „překonané formě“ 7:148, 192); liberalismus, honba za penězi (4:146, 196; 7:183-190), příliš velký důraz je kladen na ekonomickou stránku problémů (6:455); *ze zdraví a z života stává tržní boj (7:192, 559-563); Jenomže to Rusko [komunismus], si myslím, neudělalo tolik morálního zla, kolik ho dokázal nadělat ten soudobej moderní kapitál, kterej [je] mimochodem nakrmenej i tím kapitálem ruským. (7:559)*
- nedobrá politika, nekonzistentnost, absence kontinuity v důsledku střídání ministrů v hlavních resortech, chybí vláda odborníků (6:455)
- nedostatečná ekonomická síla seniorů – nízké důchody neumožňují (sebe-)realizaci ve společnosti (1:95; 1:107; 6:496)

Teorie modernizace je jakousi podkategorií tematizovaných oblastí příčin ageismu a diskriminace v diskusích. Tato teorie argumentuje, že status starších lidí upadl v přímém důsledku rozvoje industrializace, která seniorům odebrala závažné společenské role a nenahradila je dostatečně kvalitními rolami novými. Typickým argumentem by mohla být následující citace, která jako příčinu ageismu vidí devalvací vědění a zkušeností seniorské generace a vědomostní převahu mladších ročníků díky školní docházce: *Tak já bych řekla určitě, že diskriminace nebyla v prvobytně pospolné společnosti. To byla doba kdy, čím starší člověk byl, tím byl zkušenější a tím víc si ho vážili. Ale od té doby, co byla zavedena povinná školní docházka. U nás konkrétně za Marie Terezie, tak už ti prvňáčky začínají bejt chytřejší než dědeček a babička, že. A jestliže rektor univerzity řekl: Já dělám všechno, aby si naši mladí zase vážili starých, tak nemůžou dělat nic, protože dělá pravý opak. (6:204-224,534).* V diskusích se tak objevuje **nostalgie ze „starých dobrých časů“** (což je do jisté míry paradox vzhledem ke stížnostem na citový úpadek v komunismu): *a pro peníze teda se dokáže udělat i vražda (souhlasné mručení ostatních). To přece jenom tak nějak dřív nebylo, ne? (4:146); Protože dřív se opravdu předávala ta k úcta k těm starým v té rodině a všade, kde děcka si vždycky vážily těch starých. (5:382); Mě už je 88 let, takže mám zkušenosti, že dřív (...) Měli jsme úctu ke všemu. A dneska už to není, taková ta omladina je i docela jinač vychovávaná, víte. Tak já nevím. (6:236); [D]nes ti mladí, jaksi mají mnohem menší respekt, úctu ke staří než to zažila moje generace. Například já když jsem byla malá, tak jsme dědečkovi a babičce vykali, že jo. Nikdy bychom se byli neodvážili, jako zpochybnit něco co dědeček nebo babička řekli. Kdežto dneska ty děti tykají, že jo. To můj zeť, který je teda dědečkem, tak je dědula, prtula, kterému se tyká, že jo. A tím, když člověk někomu tyká, tak se s ním ocitá jakoby na stejný rovině, že jo. A jinak s ním jedná, než když prostě uznává, že on má určité zkušenosti a má vůči němu respekt. (6:188)*

Jedna z participantek zastávala názor, že senioři jsou diskriminováni, aniž by udělali něco zlého, jsou diskriminováni bez vlastního přičinění, resp. bez důvodu, na rozdíl od jiných diskriminovaných skupin, tj.

zejména Romů (viz citace 3:41-51 v minulé kapitole). Přestože spojitost s rasovou diskriminací se objevila v šesti diskusích ze sedmi, takovýto explicitní postoj byl ojedinělý. Mnohem častější bylo naopak tvrzení, že ageismus svůj důvod má, a tento navíc leží přímo v seniorech samotných. Je-li první velká množina příčin vázaná na hodnoty společnosti a „lidi okolo“, druhou velkou kategorií jsou příčiny individuální, které lze charakterizovat sloganem „**můžeme si za to sami**“:

- nevedli jsme (svoje) děti k účtě ke stáří (3:146, 3:146-156; 5:382; 6:160-164), děti si pak rodičů neváží, a tak je raději odloží (4:170), nedávali jsme je hlídat babičkám, měli jsme krátkou mateřskou dovolenou, nemohli jsme se jim věnovat;
- nevychovali jsme své děti dobře: *Muž: Já vidím v sobě a ve své manželce strašně velikánkou chybu. My jsme si vychovali tak děti, že děti. Naše děti jenom od nás furt chtějí. (...) To je moje chyba. To je moje vina, že jsem si takhle vychoval syna. Jenom chtějí vod nás. Ale když já ho o něco požádám. Nemám čas. Protože von furt vydělává peníze. Von vidí furt jenom peníze.* (6:822-828; 6:574-582)
- nedostatečně tolerujeme mladé, sami ve svém chování nejdeme příkladem¹²
 - o Žena: Já si třeba usmyslím, že něco potřebuju a (...) pokud nejsem dost soudná, tak si neuvědomím, že ty mladí lidi, to nemohou dělat teď a hned. A my se naštveme a cítíme se uraženy. A už to vidíme jako takový odstup těch mladých od nás, nebo si vezte jedu v tramvaji, nemohu si naříkat, že by mě mladý lidi nepustili sednout, ale setkávám se s tím, že přijde paní do tramvaje, to místo si vynucuje a ani nedokáže požádat. To myslím, že i my bychom si měli trochu to chování vůči mladým lidem-. (6:164-168)
 - o Žena: (...) ale že iii vnímám svojí chybu, protože když vidím někde, jak se ty staří lidi taky chovají, nějaký starý lidi, třeba přijde do té tramvaje a už vy se ani nezvednete a on začne nadávat (...). Tak se nedivte potom. -- Holka ho pustí (...), sedte, sedte, tak poděkuje a je to. Tak máme na tom taky částečně. Jak se- jak se do lesa volá, tak se z něho ozývá. (2:490)
 - o Žena: A ono je pravda, že někteří staří lidi si myslí, že já když jsem starý, tak si můžu dovolit všechno... a je to tak (zvýšeným hlasem)! Začne zhurta, myslí si: 'ty mě budeš něco, ty jsi mladej, ty nemusíš poslouchat...' Dyť to tak není, musí mít člověk takovou určitou pokoru, aby zas ten mohl ten člověk proti němu taky tak chovat, to si myslím já. Tedy pokud někam jdu, tak se snažím, abych byla přívětivá a nechtěla všechno hned a toto... Já tomu věřím, že jakej je člověk, tak se k němu zase ty lidi chovaj. (4:397) (nebo 2:648-650)
- diskriminaci se nebráníme: je taková skupina, (...) ti důchodci, (...) = A která se taky ještě moc málo brání. = (jedna přes druhou) A která se nebrání. A nemůže se bránit! (5:66-72)
- nebojujeme: Zase my senioři nesmíme být šneci a zalejzat do ty své ulity a uzavřít se a teď nevidim, neslyším, jo. Když mi někdo chce pomoci, tak neodmítat. Já to třeba vidím na své mamince, jo. Která se svým způsobem do této šnečí ulity dostala. Díky své nemoci. Ona najednou, když jí vnuk chtěl pomoci, tak ona odmítla. (6:648); bojíme se a ustupujeme: A když jde do let, tak by si měl, by se toho neměl bát. Že tady ten strach a to ustupování. Ustupování z bytů. Ustupování i v té rodině. Já bych řekla i vůči těm dětem. Je třeba jim říct. (6:341) a vystačíme s málem: Já znám spoustu důchodců, který nadávaj, mají, ale nadávaj a při tom podporujou mladý !!(důrazně) Sami si nechají pro sebe jenom minimum a budou furt nespokojený a furt budou nadávat, jo. (4:154)
- rrezignujeme (4:208-216) anebo ani kvůli nemoci bojovat už nemůžeme (4:222)
- nevdá nám to a ještě si v tom libujeme: *Prosim já si myslím, že opravdu ty důchodci čas od času lezou do toho svého diskriminovaného postavení a eště teď, protože se o tom hodně mluví, to mí pojmenovat. A voni trpí trošku i rádi. Někteří. Jo. Že si to- No tak já, voni už mě nemaj rádi. Voni už se mě tolik nevěnujou. A tedka stěžujou si. Začne je něco bolet a už se to prostě rozběhne ten problém.* (6:341)

¹² Je zajímavé, že všechny tyto citace jsou ve spojitosti s chováním v hromadných dopravních prostředcích.

- necháme se: *těch forem diskriminace je hodně, ale já bych vždycky chtěla ještě připomenout, že kromě těch, kteří diskriminují. Jsou taky ti, kteří se nechají a kteří k tomu přímo, přímo si o to koledují. A to sme my. (...) To znamená, nebudte tou žábou, která leze tomu hadovi do huby, sama. (6:148)*
- nevyhýbáme se rizikovým situacím, nejsme dost opatrní: *Takže jako já si taky myslím, že ono to i ta diskriminačně- diskriminace generační, jak vy říkáte, nebo i ta třeba- i jiná, ono totiž taky záleží skutečně na každém jednotlivci, jak se chce do toho nějakého diskriminačního sporu dostat, jo? (úsměv) Jako já se- já se osobně snažím mu třeba (...) vyhýbat. Ale ono to vždycky nejde, třeba diskriminace ve společnosti nejde, ale osobní, taková, když se dostanu do nějakého sporu, abych to cítila jako diskriminaci, tomu se snažím vyhýbat. (1:71)*

Po tomto výčtu seniory identifikovaných příčin „diskriminace“ můžeme konstatovat, že podobně jako v případě definice diskriminace seniorů, dochází i zde minimálně k částečnému krytí se zdroji ageismu, jak jsou například identifikovány u Vidovičové (2008). Zde je ovšem mnohem větší důraz kladen na kontextuální a především historické souvislosti společenských i individuálních hodnot a upozaděny (nebo podceněny) jsou fenomény vyplývající z mocenských nerovností. Velmi detailně jsou naopak propracovány příčiny sociálně individuální (tj. „můžeme si za to sami“), které v běžných sociologických přehledech téměř chybí, pravděpodobně proto, že hraničí s problematickým obviňováním obětí.

Po představení způsobu, jakým je koncept diskriminace seniory v diskutujících skupinách vnímán, a po identifikaci hlavních příčin, se v následujících oddílech budeme věnovat konkrétním zážitkům, které účastníci označili za diskriminační. Přehled těchto situací ilustruje a dále detailněji rozvíjí „populární“ definici diskriminace seniorů, jak byla prezentována diskutujícími. Zároveň je tento přehled důkazem širokého „pole působnosti“ věkově motivovaných bariér a typů ageistických projevů v naší společnosti.

5 Příklady věkové diskriminace a ageistických projevů

Vidovičová [2008] ve výzkumu Ageismus 2007 poukázala na výskyt ageismu ve čtyřech základních oblastech. Tím nejčastěji respondenty uváděným byl typ verbálně komunikační, následován problémy v oblasti zaměstnání, zdravotnictví, jako relativně nejméně časté byly identifikovány extrémní formy jako je týrání a špatné zacházení. V průběhu našich diskusí se všechny tyto oblasti objevovaly také. I když v žádném případě zde není naším cílem hodnotit frekvenci výskytu jednotlivých příkladů, zdá se, že nejdominantnější z těchto citovaných byla oblast zaměstnávání starších osob a špatná péče. Díky kvalitativnímu přístupu ve výzkumu se nám ovšem podařilo rozšířit poznání i o dalších podtypech a příkladech různých typů diskriminace. Jako výrazná se totiž projevila oblast služeb a fyzického prostředí, kde senioři uváděli různé příklady bariér a nekvalitních či nedostupných služeb v nejširším slova smyslu. Pro větší přehlednost referujeme o zaznamenaných problémech v oblasti zdravotnictví, o příkladech z finanční sféry a o případech tzv. měkkého ageismu samostatně.

V uváděných příkladech se několikrát vyskytovalo vyjádření nejistoty, zda právě tento zážitek je diskriminací, zda naplňuje určitou tušenou definici.¹³ I přes tyto pochybnosti účastníci své zkušenosti ve skupině sdíleli, protože je považovali za zásah do svých práv či potřeb. Jednalo se totiž o zážitky, které účastníky a účastnice zostuzovaly (nutily ke studu), zážitky, které vyvolávaly nepříjemné, nedobré pocity, které dávaly pocit, že jsou „out“. Zážitky, které se jich dotkly, urážely, naštvaly, nechaly v šoku, a ze kterých se až zhroutili.¹⁴ V následujících oddílech prezentujeme ty nejcharakterističtější z nich.

5.1 Oblast zaměstnání

Oblast zaměstnání, respektive pracovního trhu byla ohodnocena jako nesmírně významná oblast sociálního života, a proto se jí také problém diskriminace dotýká zvláště výrazným způsobem: (...) *víceméně to ignoruju tu diskriminaci. Samozřejmě, že už se nejedná o (...) zaměstnání, nebo to, takže to už nejsou takové důležité věci* (1:83) Mezi diskutujícími se objevily zkušenosti či povědomí o dvou hlavních typech diskriminačního zacházení se staršími pracovníky, a to: propuštění v krátké době před důchodem a nezaměstnanost ve vyšším věku, spojená se ztíženou možností získat nové zaměstnání.

Příklady **ztráty zaměstnání**, kdy pracovníkovi zbývá jen několik málo let do důchodu, se vyskytovaly téměř ve všech skupinách (1:251, 1:219; 2:226; 4:360; 5:291-295, 358, 368; 6:128, 556) a všechny tyto příběhy vypovídají o velmi složitých lidských situacích. Zde jsou příklady, které ukazují, že ani vysoká škola, ani léta praxe, ani kamarádské vztahy s vedením nemohou (či nemusí) staršího pracovníka před takovou zkušeností ochránit:

- *Žena: Já, když jsem přišla na svou Alma Máter, kde jsem teda i učila těch 37 roků, tak ti mladí profesori nemají úctu ani ke mně. Tak jak potom budou učit ty děti mít úctu k jiným seniorům. Oni byli všichni rádi, když jsme my – senioři z té školy vypadli. Přitom já mohu říci, že můj zdravotní stav byl tehdy dobrý, tak mě to dost štválo, že jsem musela jít v 58 letech do důchodu. Chápala jsem, že jsou profese, kde například zdravotní sestra, když má, jak to bylo za totality ty šílené, od pátku sloužila třeba až do neděle, tak si myslím, že taková žena, je tak vyčerpaná, že kdyby řekla, já chci v 55 letech do důchodu, tak by se jí to mělo umožnit bez ztráty na částce toho důchodu. Já jsem se necítila nijak vyčerpaná a docela mě to jako přišlo, že mě jako už nepotřebují k ničemu.* (5:358)
- *Muž: Tak prostě můj nejlepší kamarád, se kterým, on se stal ředitel, kterého jsem měl furt za sebou, furt něco potřeboval nutně, tak jsem tam v sobotu v neděli ve tři... a takový. Já jsem měl tři a půl roku do důchodu, on si mě zavolal. A tykali jsme si, chodili jsme spolu sportovat a všechno možný. On si mě k sobě zavolal a řekl mi: „Pane nejste pro mě perspektivní, já vás propouštím, děte do důchodu, dostáváte důchod“. Tři a půl roku před důchodem, před nástupem, jsem šel do důchodu. To myslím, že je dost taková věc, která- Já jsem se z toho zhroutil a chodím, já se přiznám tady, chodím do Bohnic k neurologovi a ten mi dává prášky, který mi řekl, že budu brát do konce života. Jenom je to hloupé říct, mi ředitel moh říct, nezlob se hochu, já tady pro tebe nemám místo, ale když vám řekne. (Zvýšil hlas) „No pane nejste pro mě perspektivní.“ No tak nezlobte se, já bych to, kdyby já v tu chvíli byl tak nějak přítomen, tak si před ním odplivnu.* (6:128)

Ve chvíli, kdy starší pracovník práci ztratí, bývá obtížné znovu práci najít: *á si myslím, že taky ta diskriminace je v tom, že teď ty starší ročníky, kteří jako přijdou o práci, takže málokdy jí dostanou. A když ji dostanou, tak za tak špatný mzdy, že opravdu jsou diskriminováni. Tak to si jako myslím, že je dost velkej problém.* (4:77). Naši informanti hovořili o problematice s **nezaměstnaností** z vlastní zkušenosti. Zvláště silně se nám zdají dva z níže citovaných příběhů, a to zkušenosti žen, které byly vystaveny diskriminačnímu jednání v rámci institucí, které by měly naopak vystupovat v boji proti diskriminaci a v jejichž výpovědích se odráží i znevýhodnění vzhledem ke zdravotnímu stavu a/nebo pečovatelské roli:

¹³ *Já teda nevím, jestli se to tak dá nazvat (1:195); Je to tak? (1:35); Já bych k tomu možná něco řekla teda, jestli je to diskriminace nebo ne. (...) Je to diskriminace nebo to není diskriminace, já si myslím, že vůči mužům by si tohle nedovolil nikdo. Jestli je to závist nebo co? (4:188); ...to by mě taky jako, nevím, jestli diskriminovalo, ale to by bylo nepřijemný.* (4:360)

¹⁴ *Citace 1:417; 4:381, 4:360; 5:312; 5:20-23; 1:615; 5:358; 5:291, 6:128. Jeden příklad za všechny: Já na ty úřady tolik nechodím, takže--- Je pravda, že někdy tak jako na člověka koukaj. Tak divně --- asi někdy vypadám blbě (smích ostatních) Staře---tak se červenám se, i když nechci---to je taky nepřijemný... (4:356)*

- Žena: Potom, když už ten člověk jde do toho důchodu a je v tom důchodu a ještě se cítí, že by mohl dělat a hodně dělat, tak si třeba dá na server job [webová stránka s nabídkami práce] a tak dál, si dá jako životopisy a tak dál, že by dělal cokoli, byť třeba- manžel, vysokoškolák, že by dělal kurýra, já nevím, cokoli, i fyzickou práci. (...) a on se vám nikdo třeba za dva roky neozve. To znamená, že prostě už jste jakoby vyřazení, i když jste dejmetomu jak fyzicky, tak duševně zdatní. (1:251)
- Žena: Já si myslím, pokud se týká diskriminace seniorů, tak že se to projevuje hlavně --- tím, že některé podniky nebo jiné- jiní zaměstnavatelé dávají do svých podmínek to, že mohou přijímat zaměstnance pouze do určitého věku, jsou mnohdy kritizované, že, pokud se zajímají o nějaký post- zaměstnaní, tak že je tam přímo uváděno, do kolika let může ten který uchazeč se o místo zajímat. No a potom (oddech) tedy lidé, kteří třeba přijdou do takové situace, že jejich podnik zaniká, což v této době je -- v mnoha případech, tak nemají možnost třeba ve vztahu k oboru se nějak uplatit, a potom --- třeba nacházejí těžko nějaké zaměstnání, kde by mohli ty své školy nebo to- vzdělání uplatnit. (2:66-68)
- Žena: Můžu ještě k té obecní diskriminaci? Já jsem se sešla s lidmi a částečně jsem to prožila i na vlastní kůži, když jako člověk se sníženou pracovní schopností jsem hledala zaměstnání. Pravda, už je to několik let (...) a já, když jsem přišla- bylo mi 40 let- přišla js- 42- přišla jsem na pracovní úřad a říkala jsem, že bych chtěla nějakou rekvalifikaci. Už jste neperspektivní. A- mě- vlastně mnoho lidí- pak tam byla- setkala jsem se s mladou ženou, která měla s sebou dva předškoláky, jedno dítě na ruce a druhý řapalo, a nařiká- ona ta úřednice ji říká: „ještě dneska si tam zajdete a řeknete jim, že vás tam posíláme, že jdete do zaměstnání.“ A ona říká: já jsem tady proseděla 4 hodiny, děti už pláčou, já s nima potřebuju- „Tak mi podepište, že tam odmítáte jít.“ Čili takovýhle věci- já když jsem vzala za ru- za kliku, mi říkali: „Prosím vás, problémy s očima, vy jste utekla z blázince?“ Říkám: „Neposudkář mi řekl, že můžu pracovat, že se dneska (...).“ A do toho Vodička, jakože všichni jenom, kdo mají změněnou pracovní schopnost, že odmítají pracovat a dělat všechno možné, a vycházelo to z těch politiků a ať jsem přišla, kam jsem přišla, tak jako říkají: „Prosím vás, my tady jenom mládí, protože vy už jste všichni nevykoný.“ A přitom já jsem vlastně v těch 42 ani na ně nevypadala, jo. A už to prostě oni brali lidi a ještě i- i tak jako jsem přišla -- jako do kanceláře, tam rozvalenej kluk, nohu přes nohu a říká: „Pani milá, my nejsme domov důchodců, tak co tu chcete dělat?“ A říká: „nesu tohle“ „Tak děte ven.“ Asi za hodinu mě zavolal a napsal: nemá autoritu a napsal, že mě nepřijímá. A já jsem stála v chodbě a oni se tam bavili. (7:367)
- Jo, já jsme takovej typ člověka, kterej bohužel měl smůlu. Když jsem skončila školu, tak říkali: „Seš ještě mladá, nemáš praxi, nemusíš mít tolik peněz, jak ti, co třeba živí rodinu.“ Pak řekli: „Vdala ses, půjdeš na mateřskou, zvýhodníme ty ostatní, ty až se vrátíš.“ Pak jsem se vrátila, a řekli: „Hele, tady už jsou mladší a ty potřebujou, budou pěstovat rodinu, budou šetřit na byt a tak dále.“ No a pak najednou jsem byla stará a oni říkali: „No ty už za chvíli jdeš do důchodu a důchod budeš mít slušnej a kdesi cosí.“ A je fakt, že když jsem onemocněla, tak jsem se snažila i přestože jsem měla těžkou nemoc a složitou léčbu, tak jsme se snažila chodit do práce a udržovat si všechno to, co jsem tam měla, abych prostě toho třicetivrté roku, aby se mi to nerozpadlo a zas to brali jako automaticky, no vona už je stará, vona už nemá doma co dělat. Že jsem přitom nemocná a že- toto taky nebrali v úvahu. Doslova a do písmene. A když jsem potom řekla: „Víte, já jsem přece jenom nemocná, já bych ještě nechtěla do důchodu, ale chtěla bych dělat na kratší úvazek,“ tak mi řekli: „Vyber si, buď důchod, nebo plnej úvazek.“ Něco mezi-, jo, a zase tady prostě my staří už vždycky- někdy bysme si potřebovali vypočinout třeba víc než jenom ten měsíc rozdělený na dvě nebo na tři části v průběhu roku, to zaprvé, a za druhý, vopravdu třeba někdy by nám stačilo jenom, podívejte se, všem veřejným činitelům, mladej kluk, von kandidoval na starostu nebo místostarostu a zaměstnavatel mu musí do doby, dokud bude vykonávat veřejně prospěšnou činnost, držet místo. Ale ten člověk ve stáří už předdůchodového nebo důchodového věku nemůže říct, dejte mi půlroku třeba neplacené volno a já se vám potom vrátím odpočatější a budu dělat. Ne. Pro toho zaměstnavatele jste bezcenný. A jakej

je to rozdíl mezi tím mladým třicetiletým klukem, kterej už se možná k tomu zaměstnavateli nikdy nevrátí, a von ho ale musí mu to místo držet, oproti tomu důch- skoro důchodcovi, který by se ještě po půlročním odpočinuvrátit a ještě by -třeba dalších 5 let pracoval- (zrychlení). (1:219)

Žena v předchozím příspěvku již rovnou navrhla jedno z možných řešení, které by přispěly k větší flexibilizaci pracovního trhu, a tím k vytvoření příznivějšího prostředí pro zaměstnávání starších pracovníků, kteří jsou předvojem celkového stárnutí populace. K možným řešením se vracíme v pozdější kapitole, zde jen zmíníme zajímavou souvislost, která vyplynula ze skupinové dynamiky v diskusi na malém městě a v jedné ze skupin frekventantů U3V. V diskusích se totiž objevovaly názory, že problém nemají starší pracovníci per se, ale problematické je právě jen období před důchodem. V něm kulminuje obava ze ztráty zaměstnání a obavy z nemocí, které by byly pro zaměstnavatele záminkou pro propuštění (4:148; 4:360). Ale naopak starobní důchodci jsou pracovní silou preferovanou (4:148,126), byť zde dochází k zase jinému problému a tou je neregistrovaná zaměstnanost a úniky na povinných odvodech: *Muž: Ale zase na druhou stranu to řešení není na podnikatelích, protože si vezme, že jste podnikatel, a že máte takového zaměstnance vzít, anebo tam máte někoho,-- třeba tu důchodkyni. = Žena2: Ale to jde všechno řešit. = Žena1: Ona má matku, která ji bude hlídat děti. Tak proč ji nemohli vzít. = Žena2: Tam není důvod.= Žena3: (rozčileně) Vy byste vzal tu důchodkyni, protože byste jí dával šest tisíc a baba by byla strašně spokojená. = Žena2: A ještě by neplatil [pojištění] a dával by to cash. (5:263-273)*

Samotné povinné odvody jsou však v případě pracujících důchodců také problematizovány, jako neopodstatněné a zaměstnanost starších pracovníků komplikující: *Mě šťve jeden problém, který mě spíš šťve, když beru výplatu. Když už ten důchodce si nakonec tu práci najde, tak proč platí sociální pojištění, když už z něho nic nemá. Že platím zdravotní, to beru. Ale proč platím sociální? To je- nad tím se nikdo nezamýšlí, -- dost velká suma, v podstatě shodná s tím zdravotním, to je skoro rovnocenný, a proto důchodce nemá žádnou--, jo. (1:253)*

5.2 Věkové bariéry

Původní význam slova diskriminace je „rozlišování“, tedy relativně neutrální pojem odkazující k odlišnému přístupu. V současném diskurzu však již pojem diskriminace nabyl poměrně silné negativní konotace a nabalil na sebe širší sociální významy. Proto je možné jej odlišit od prostého konceptu **diferenciace** jako rozlišování či přihlížení k jinakosti, jak jsme také uváděli v kapitole o definicích. Aby mohlo dojít k rozlišování, musejí existovat určité hranice, resp. bariéry, kterými se rozlišování řídí. Někdy se jim také říká věkové normy, a ty mohou být neformální (kulturní) a formální (legislativně ustanovené) [Vidovičová 2008: 86]. Některé z definic věkové diskriminace [např. Bytheway 1995] pracují s konceptem diferenciace jako jediným základem – jinými slovy: každé věkové odlišování považují za diskriminační.¹⁵ Několik takových příkladů se objevilo i v našich diskusích. Zajímavý je zejména příklad Zákona 48/1997 o veřejném zdravotním pojištění a jeho prováděcích předpisů, kde jsou stanoveny věkové hranice pro preventivní či screeningové prohlídky hrazené z veřejného pojištění. Zahrnuje i nárok na mamografické vyšetření, který začíná dnem čtyřicátýchpátých narozenin a končí dnem narozenin sedmdesátých: *Žena1: Třeba jsem byla u lékaře... Tak já nevím, ten mamograf, nebo jak se to jmenuje, do sedmdesáti let... a pak si musíte platit... to by snad mělo bejt obráceně ? A to takovejhle věcí je víc. Já nevím, přece když je někdo mladej, tak přece jenom těch nemocí by měl mít podstatně míň, no... ale s tím stářím leccos přibývá... = Moderátorka : Hmm.... (souhlasně) = Žena1: Ale já nevím... tohleto mě teď nějak napadlo... = Žena2: A to je diskriminace teda, protože nám přibuznou, která tu rakovinu prsu dostala po sedmdesátce a když tam nebudete chodit na to ... jako my tam nebudem chodit, můžeme, ale musí se to platit samozřejmě,*

¹⁵ Detailněji k diskusi o rozdílu mezi diferenciací a diskriminací viz Vidovičová 2008: 111-116.

a to je právě to. (4:332-338). I když lze předpokládat, že stanovená omezení stojí na určitých zjištěních o prevalenci zhoubných nádorů u žen, a z toho vyplývajících definic rizikových skupin, zde citovaná žena upozorňuje na psychologický efekt takových formálních bariér, které mohou při snaze o kontinuální zdravotní prevenci působit kontraproduktivně.

Druhým příkladem formální věkové diferenciaci, která si našla cestu do jedné z diskusí, je věková norma, stanovující pro starší řidiče povinnost absolvovat lékařská vyšetření od 60 let věku: *Já vidím jako nemorální, že musím chodit na řidičák. Tedkom teda za dva roky a pak po roce, musím za to platit 350 korun, proč? Když kdejaký narkoman nebo nějaký cigán sedne za volant, nemá ani řidičák a to mu prochází, já musím naopak chodit k doktorovi a ještě za to platit. Že mi dá papír takej velikej, kterej teda ještě musím nějak složit, abych ho moh nosit s sebou. Tož to- a to je přímo zákonem daná diskriminace. Čili tam to jde ten papír teda důchodcům, ať se nad tím někdo zamyslí, protože to skutečně není vůbec odůvodněný.* (1:303)

5.3 Internet a úřady

Institucionální prostředí **úřadů** s nimi navázaný problém Internetu a IT gramotnosti seniorů pro nás byla jedna z nejzajímavějších oblastí výskytu „diskriminace“. Celkem jsme zaznamenali dvacet tři citací tematizujících úřady a úředníky a čtrnáct citací (v pěti ze sedmi skupin) vázaných na téma Internetu jako stále častějšího prostředku úřední komunikace. V prostředí úřadu byly diskriminace či ageismus uváděny jak na úrovni interpersonálních vztahů s konkrétním úředníkem (např. 5:312), tak bylo poukazováno na několik diskriminačních systémových charakteristik „úřadu“. Jako první citujeme, jak je z dynamiky hovoru patrné, velmi rozezlenou ženu, která popisuje nepříjemné pocity („já se stydím“) při získávání informací a nároků, které by jí měly být zásluhově k dispozici („já jsem poctivě pracovala“), ale přitom nejsou („nikdo neporadí“) a ona se cítí krácena ve svých právech a znevýhodněna vůči jiným skupinám („těm mladým pomůžou“). Zde je svědectví v plném znění: *Vy jste tady vzpomněli, že existuje spousta sociálních příspěvků pro seniory v případě, že tedy jim chybí nebo nedostává se. Nikdo, prosím vás, nejenže jsou to lidé, kteří jsou staří, ale třeba vůbec nejsou schopní si to zařídit. Ale nikdo prosím vás se těm seniorům nevěnuje tak, aby- oni se stydí. Já bych- osobně, kdybych měla jít prosím vás na nějaký úřad a tam mě teda laskavě nějaká úřednice řekla, že mám nárok na 100 korun, protože jsem nemocný člověk, že mi přispěje. Já bych se styděla. Já jsem prosím vás 50 let poctivě pracovala a nepudu tedka, je to diskriminace. Já se za to stydím, abych tam šla, nepotřebuju tu návštěvu a nešla bych tam. Spousta lidí tam vůbec nejde a nepříjemný je to, že ty pracovnice těchto úřadů nejsou vstřícný k těmhle lidem, ale v podstatě, a to ty starý lidi diskriminuje, protože když na sociální odbor pro příspěvek přijde paní, která je samoživitelka, má dvě děti, sice má partnera, ale (...), a potřebuje poslat děti k moři, tak jde na ten sociální odbor, ona se nestydí, ona těch 5,6 tisíc na ten příspěvek na ten výlet má. Ten starý člověk tam nejde, nebo mu to nikdo neporadí, nebo z těch možností, které má, byt, topení, oblečení, já nevím, všechno ostatní, některý jsou výhodnější některý méně, nikdo jim neporadí a v tom já vidím a- tadytu --administrativní diskriminaci starých lidí. Ty lidi za nima nejdou do těch rodin nebo bytů nebo něco, ti neřeknou ani, Františko, nemůžeš podepsat příspěvek na byt – až tam dostaneš 100 korun, ale když podepíšeš žádost o příspěvek, já nevím na co, dostaneš 130 a nepřesáhneš tím to-. Ty lidi to neví a nikdo z těch úředníků, kteří by jim měli pomoci [jim nepomůže]. Těm mladým lidem pomůžou, ale těm starým ne. Ty tam stojíš na těch úřadech, když už se tam vůbec odhodlají, a je mi jich líto.* (1:417) Naznačený problém nevyzvedávání si nárokových dávek kvůli složitosti a nevědomosti o nároku má silnou spojitost se sociální exkluzí, která se v důsledku nedostatečných a bariérových informací spirálovitě prohlubuje. V jiné skupině byly informace o sociálních dávkách charakterizovány téměř jako nějaké tajné vědění pro vybrané: *Pravda je taky ta, že je spousta všelijakých jako právě příplatků, dokonce mám dojem*

i tady na tom bydlení, -- na oblečení, co se mezi těma starýma (...) vyřizovali, protože každá (...). Ale o tom se moc neví. A dokonce to existuje i tak, co se mladší jako, co chodí lidi do školy, měli tyto přednášky, že se dozvěděli na přednášce na toto dané téma, existuje toto ono, tamten člověk může jít, na to má nárok, na to dosáhne, 'ale prosím vás, nikomu to neříkejte'. Že je strašně malá informovanost, ti staří lidi vůbec neví, na co mají nárok. (2:530) Tato nedostatečná „welfare gramotnost“, jak bychom mohli tento fenomén schopnosti orientace v sociálních dávkách a systémech pracovně nazvat, má své dozvuky i obecně v gramotnosti funkční [viz Rabušicová, Rabušic 1998], jak to dokazují tyto dva záznamy z bankovního sektoru: Žena1: *Když jste říkala o vyplňování těch různých složenek a dotazníků, já tak dvakrát do roka dám stovku na onkologicky nemocné pacienty (...) A teď jsem dávala někdy před koncem roku 2007 a přišla jsem do ČSOB a úplně jsem zůstala pať, protože ten příkazový lístek byl najednou téměř celý v angličtině a úplně jinak to bylo strukturováno. Tak jsem tam chvíli seděla a říkala si, snad to dám dohromady, ale přijít tam žena mého věku, která je třeba jenom vyučená, tak jako skončila jsem. = Žena2: *Anebo oni si ani nedávají účet, protože s tím neumějí zacházet. = Žena1: Je to pravda, protože já jsem mezi svými vrstevnicemi dost bílá vrána, že já jakmile jsem měla šanci dostávat důchod na účet, tak jsem ten účet hned chtěla. (5:321-325)* Podobně jako v případě definice diskriminace obecně, je i zde nízké vzdělání, které může být s nižší funkční gramotností spojeno, uvedeno jako „přítěžující okolnost“.*

Kromě nedostatků v informovanosti a systémových bariér účastníci diskusí hovořili o etnocentrickém, a tím pádem diskriminačním soustředění úředních informací na **Internet**. Všechna níže uvedená svědectví hovoří o absenci nízkoprahovosti úřadů, které by se měly zasadit o co nejširší inkluzi rizikových skupin, ke kterým senioři v tomto kontextu zřejmě náležejí: *Někteří staří lidé, -ne adresně-, někteří staří lidé samozřejmě vzhledem ke svému věku a ke svému celoživotnímu zaměření se nedopracovali až k těm posledním technickým vynálezům, jako je například internet. Já se vážně obávám, že s tímto se málo počítá a velice často- protože moje 86letá maminka mně vždycky s úsměvem vykládá historky, jak jí doporučují kdekoli v obchodě, na úřadě, najděte si to na internetu. A směje se tomu, protože internet (...) =španělská vesnice= =ten počítač já mám postavený doma na stole, (...) A vůbec by nás nenapadlo ju znásilňovat tím, aby si k tomu sedla a učila se to, určitě by to odmítala, jo, ale vždycky se s tím setkává venku a tam jí někdo doporučí: „najděte si to na internetu“ (zrychlení). Čili já se domnívám, že toto možná – by mohla být jakási fáze diskriminace (...) aby se prostě ten věk zohlednil a ne- nejednalo se s nima úplně stejně jako by měli teda ten počítač doma, zapli si to a nandete si a najděte na internetu. (...) se na pani podívám a vidím- ona neutají, že má těch 86 roků (úsměv), tak bych jí asi nedoporučovala, aby si to našla na internetu, ale (...) bych jí vyhledala sama. Pochopení (...) Jo, protože člověk- rád se tomu zasměje, ale může ho to =urazit= může ho to urazit, ale taky mu to znemožní jakýkoli další postup, protože kromě toho, že to doma nemá, tak neví, jak na to, jo. (2:322-384)* Pokud v tomto případě participantky pouze předjímalý možnost urážky v takovém etnocentrickém postupu úředníků, jedna diskutující ve skupině pečovatelu měla naopak zcela konkrétní příklad: *Na mnoha Prahách jim [pečujícími] sociální pracovník říká: „a proč mi voláte, dyť najděte si to na internetu“ (posměšně). S tím najděte si to na internetu jsem se sešla, protože zase ještě spolupracuju se zrakově postiženýma, přišla tam totálně slepá pani se špatně vidící maminkou a stejně pracovník říkal: „ale co já budu hledat, najděte si to na internetu“, říká: „já jsem nevidomá“, – „no to je váš problém“. (7:152)* V několika vstupech bylo opakováno, že důraz na Internet je značně rozšířený: *Tady taková ta- ta prefabrikovaná věta- najděte si to na internetu, každý to slyšíme x-krát denně kdekoli. (2:364);* a podobně i zde: *„formulář máte na internetu“. No to je fantastická, nejčastější odpověď na úřadě dneska. Spousta těch starý lidí nemá internet, neumí s ním pracovat a nakonec by si ho ani nezaplátla, protože je to drahá záležitost. „Máte to tam na internetu“, no tak to není přístup prosím vás [ke] starým lidem na úřadech [to] považují já taky za diskriminační. (1:420)*

Senioři jsou ve své IT gramotnosti omezeni, jak uvedla výše citovaná žena, třemi způsoby – nedostupností hardwaru, vysokou provozní cenou a nedostatečnou možností edukace. I to je podle dalších žen v této

diskusi způsobeno ageistickým přístupem ke stáří obecně (senioři jsou na okraji zájmu): *Přístup vůbec k těm lidem starým, jestli teda oni si nemůžou dubnout na počítači a tam jim něco vyjede. Oni ho nemají, to už jsme si tady řekli, mladí řeknou: „bábo dej mi pokoj, já na to nemám čas, jo, já mám nějaký úplně jiný práce“, takže... (1:425) Touto situací je vinno nastavení společnosti na výkon a nukleární rodinu: *Pokud mají dvě děti, prosím vás pěkně, dojíždějí hodinu do práce, hodinu z práce, tak už za tou babičkou, aby jí ukázali, jak se dělá s počítačem, nejezdou. (1:439)**

O to více jsou za určitou raritu považováni ti senioři, kteří se dokáží dále vzdělávat v oblasti nových technologií: *Já jsem prošla kursem internetu (...) a jedna z účastnic měla přes 80 roků, bylo jí myslím třiačtyřiaosmadesát. Můžu jmenovat- paní (anonymizováno), protože klobouk dolů před ní, a když jsme to skončili, nás bylo asi dvacet, tak se prostě ptali, kdo z nás sedl k počítači poprvé na tom kurzu. Tak z těch 20 se přihlásilo asi 7 lidí, mimo jiné tady tato stará pani. Ale ona to zvládla. Klobouk dolů. (...) My jsme jí potom dali kytku jako = no to si zasloužila = za odměnu. (2:374-384) Takový aktivní senior je považován za výjimku, do jisté míry extrém, se kterým si i vysoce vzdělaní lidé nevědí moc rady, což potom i tyto samotné seniory staví do nestandardní až nepříjemné situace: *jak tam na těch počítačových kurzech a jinde v podstatě ti přednášející -- nám až vnucovali svou myšlenku, jak jsme fantastičtí, že tam vůbec chodíme a že pracujeme a něco děláme, my jsme se styděli (úsměv), za to, že jsme teda mačkali jiný klapky a podobně, a voni tedy opravdu nás velebili, kam až to bylo trapné, jo. (2:644)**

5.4 Služby, obchod, úřady

V této kapitole jsme shromáždili příklady diskriminačního chování, které senioři zažili v různých formách služeb. Zahrnujeme sem i okruhy jako je např. bydlení, mediální diskurz, nebo fyzické prostředí, které v tomto smyslu spadají do projevů krácení či omezování uspokojování legitimních potřeb a zájmů staršího člověka. Příkladem diskriminace v oblasti zdravotních a sociálních služeb se ale věnujeme odděleně v následujícím oddíle. Do určité míry pro nás byl tento okruh diskriminačních příkladů nejzajímavější, neboť byl dosud nejméně prozkoumán. Jedná se většinou o subtilní situace, které ve většině nejsou dodnes nijak legislativně ošetřeny, neexistuje jejich evidence, anebo nejsou jako věkově diskriminační obecně rozpoznávány. Senioři v našich ohniskových skupinách však měli příkladů z těchto různých oblastí celou řadu.

Začneme mediálním diskurzem. Následující úryvek by ani nepotřeboval žádný komentář, protože v sobě shrnuje výčet hned několika „neřetí“, které má moderní televizní vysílání pro seniory, kteří jsou jedněmi z nejčastějších, ale zdaleka ne z nejspokojenějších konzumentů [Pácl 1993, Kuchařová et al. 2002]. V zásadě se ovšem jedná o jedinou hlavní připomínku: televizní vysílání nezohledňuje naše potřeby – ani fyzické, ani mentální: *Ještě vám řeknu o jedné diskriminaci, pokud ji chápu jako znevýhodnění, a to jsou dnešní pořady v televizi. Když se díváte na titulky, tak jsou stavěny tak, že už je starší člověk nerozliší, když posloucháte zvuk, tak ho vnímáte tak, že slyšíte zvuky, ale nerozumíte dobře vyjadřování. A nevíte, jestli je to proto, že jste stará nebo že je zvukový záznam špatně. A to je taky znevýhodnění a diskriminace, protože řada věcí, zejména od mladších režisérů a autorů je dělána pro mladé, i když má v sobě jádro, které by zajímalo i ty staré, ale je dělána tak, a nevím, jestli lajdácky nebo bezohledně, že starý člověk za chvíli od toho prostě vodejde. To je taky jeden druh diskriminace, tj. znevýhodnění stáří, že nebere nikdo zřetel na to, že my starší lidé už hůř vidíme, hůř slyšíme. A to vnímání toho, co by nám chtěli říct, je mizerně udělaný (1:488-498).*

Dokonce již ani divadla nejsou tak vstřícná, jak bývala, stěžovali si někteří účastníci z aktivní brněnské skupiny. Tito senioři dříve hojně využívali ke kulturnímu zážitku zhlédnutí generálních zkoušek nových

představení, což bylo pro ně velmi vstřícné – jednak se jednalo o věc bezplatnou a jednak díky dopoledním hodinám nemuseli překonávat obavy z večerního vycházení z domu (zejména z pozdních návratů). Tato možnost však byla, k nespokojenosti seniorů, údajně zrušena (2:578).

Další z bariér, tentokrát fyzického charakteru, se kterou senioři bojují v důsledku nedostatečné empatie „společnosti“ k jejich specifickým potřebám, jsou **přechody pro chodce**. Jednak pro seniory může být problematické nedodržování pravidla držet se při přecházení vpravo. Mají-li přecházet „proti davu“, který je bezohledně rozptýlen po celé šířce přechodu, dostávají se do potíží, kterými, jak říká rozhořené participant: *netrpí silnej, mladej jedinec, ne. Silnej, kterej má lokty*. (5:179). Druhým problémem je doba zeleného světla, která je často příliš krátká na to, aby mohl chodec bezpečně přejít na druhou stranu ulice. (5:189)¹⁶

Stárnutí populace by mělo přinést významnou změnu v demografickém složení populace, logicky se tedy v návaznosti na tuto změnu mění i demografické charakteristiky zákazníků – spotřebitelů. Pro tento fenomén se začal vžívat pojem „stříbrná ekonomika“ [Furlong 2007] odrážející fakt, že senioři mají nejen „stříbrné vlasy“, ale také „stříbrňáky v kapse“. Přesto se zdá, že komerční sféra tohoto potenciálu ještě neumí využívat. Hovořila o tom jedna z diskutujících žen, popisujících svůj nedávný zážitek při koupi nového televizoru: *Možná, že je to směšné (úsměv), ale já jsem si teď- chci si koupit televizor, takže jsem obcházela ty prodejny tady té elektroniky. Nemůžu se zbavit dojmu, když tam přijdu a podívá se [prodávající] na moji- teda starou- tvář, že se mnou mluví jako s úplným ... (smích). Prostě, že nejsem zákazník potenciální, to zaprvé, i když já mám na to ty peníze ušetřené, -to je druhá věc-, a za druhé prostě já jsem si posbírala- možná i na univerzitě třetího věku- určité- určité znalosti, a vím, co chci, ale prostě ten 25letý prodavač, se na mě podívá a řekne: „tady se můžete podívat“ a jde pryč, protože tato bába nevypadá na to, že si něco koupí, ta se šla jenom ohřát a nebo ochladit do klimatizované prodejny. Toto je teda můj pocit, jako s- osobní zkušeností diskriminace a já to vidím, že to je diskriminace mého věku. Kdybych byla prostě 25letá nebo 30letá žena, tak by asi se mnou jednal jinak. Ale já jsem se ptala ... je tam, není tam, áá- „to se tady můžete podívat“. A v tom vidím- a to je teda chyba té prodejny a je to- patří jim to-. Protože já bych jim tam třeba těch 15, 20 tisíc nechala, takhle jim to tam nenechám samozřejmě. To jako- ale je to tak. (2:318)*

Uvedený příklad samozřejmě reflektuje mnohem více, než pouhé nerozpoznání kvality staršího zákazníka. V této výpovědi jsou obsaženy nejen prvky projevu stereotypů stáří jako něčeho nemoderního, nevědomého, chudého a bez programu, ale i stížnost na postoj a jednání prodavače jako jedince. Tato žena „věděla, co chce“ a „měla na to“, ale místo nového televizoru získala vědomí „své staré tváře“. Podobnou nepříjemnou pachut ze svého zážitku z nakupování měla i žena, která věří, že pokladní chtěla svoji představu o stáří zneužít ke svému vlastnímu obohacení: *Já akorát diskriminaci a to je taková celkem maličkost. Musím si moc dávat pozor v supermarketech. Oni spoléhají na to, (...) ona je stará blbě vidí, brejle si nasazovat nebude. Tak já si dycky pozorně prostuduju. Vyžádám si ten – stvrzenku, účtenku, že jo. A včera zrovna, už se mi to stalo podruhé, (...) dvakrát mi tam namarkovala cukr. No když to udělá*

¹⁶ Je zřejmé, že těmito omezeními nejsou lidé postiženi primárně kvůli věku, ale kvůli svému nějakému handicapu či omezení. Jedná se tedy o typický příklad, kdy nejde o diskriminaci věkovou, ale diskriminaci z hlediska snížené fyzické kondice - tj. trpí tím různě handicapovaní lidé, ale třeba i chodci s menšími dětmi – chodci se specifickými potřebami apod. Je to ještě jedna ilustrace, že uváděné příklady věkové diskriminace jsou často příklady diskriminace osob se specifickými potřebami, které mohou, ale nemusí být s vyšším věkem korelovány. Pro zajímavost dodejme, že doba zelených intervalů na přechodech je jakýmsi indikátorem toho, jak je město empatické vůči chodcům obecně – a nakolik preferuje automobilovou dopravu před pěší. Tímto problémem se zabývá mezinárodní iniciativa WALK21- Walking Forward in the 21st Century (<http://www.walk21.com/>), která též vydala „Mezinárodní chartu chůze“.

vědomě, tak potom jde a to ten cukr si vezme (z prodejny), vono jí to souhlasí. Takže to jsem jí teda, hned jsem jí na to upozornila. Doporučuju jako. (...) A nebo že jo. No to už je něco jinýho zase, že. Že tam máte slevu, a pak vám to. To je chyba to. Ale přímo co dělá ta, co dělá ta pokladní. (6:217-279)

Jiné dvě ženy hovořily o tom, že obchody a zejména zboží zatím nejsou příliš „age-friendly“, tedy přátelské vyššímu věku. Jedna si stěžovala na příliš malá písmena na obalech či cenovkách, jiná si všimla nevýhodných balení: *Víte kdo třeba velice skrytě iskriminuje ty důchodce, kteří mají maličkou rodinu, že žijou jenom dva nebo jeden? Řetězce. Vemte si, že řetězec vám prodává třeba, příklad -vymejšlím si-, půlkila žampionů za třicet korun, ale čtvrtkila žampionů za pětadvacet. Vynásobte si čtvrtkila žampionů čtyřma, přijde kilo žampionů na stovku, a půlkila žampionů přijde na šedesát korun. Ale dvojice starých lidí, půl kila žampionů je pro ně zbytečný. Já jsem to vzala jako příklad, ale takhle to dělají ty řetězce(...) Někdo by mi mohl namítnout, že oni zvýhodňují množstevní rabaty, ale co senioři s množstevními rabatama? Říkám, toto je skrytá ekonomická diskriminace těch seniorů ve velkém. I když si to nikdo neuvědomuje. Protože když si půjdete koupit do malýho obchůůůdu, tak tam už zase jsou ty ceny úplně jiné, jo, tam už to zas pro vás zase není výhodný. I tohleto je potřeba vzít v úvahu, když už se mluví o ekonomické diskriminaci důchodců. (1:115)*

Ne všichni senioři ovšem musí omezovat svoji spotřebu (*dneska máte důchodce milionáře 5:116*), přesto existující nabídky nedokáží splnit jejich očekávání kvality a účelnosti. Jeden z mužských účastníků se pokoušel koupit nový byt, který by lépe odpovídal měnícím se zdravotním potřebám jeho partnerky, respektive měl zájem pořídit dva malé byty vedle sebe, které by navíc uspokojily jejich potřeby jak blízkosti, tak i nezávislosti a komfortu zároveň (5:84-90). Podobně jako paní, kupující televizor, „byl ochoten zaplatit“, ale dosud „nebylo komu a za co“. Častější stesky ale přece jen byly na vysoké ceny adekvátního bydlení. Následující dva příklady jsou z Olomoucka a Českobudějovicka, nejsou ale pravděpodobně ojedinělé, sami známe podobný případ například na Brněnsku: *stavějí takzvané nějaké ty sociální byty pro střední a méně majetné důchodce, no a...třiceti metrové, teda třicet metrů čtverečních za osm tisíc a čtyřicet metrů čtverečních za jedenáct tisíc měsíčního nájmu bez elektřiny, bez plynu, tak já nevím, kdo na to dosáhne z nás. Opravdu... = Žena: (vstupuje do hovoru) To je diskriminace!! (4:242); nebo i: (...) mají tak velké náklady, že do tohoto domu s pečovatelskou službou, může přijít jenom ten, kdo má deset tisíc korun důchod. Takže mezi námi seniory zase dělají diskriminaci, že jsou někteří, kteří by na tento způsob bydlení nedosáhli svými důchody, protože oni musí platit minimálně kolem čtyř a půl tisíce nájemného, musí si tam odebírat nějaké obědy, i když mají kuchyňky a mohli by si vařit, takže dokonce jsem slyšela, nemám to nějak stoprocentně ověřeno, že je i docela problém, tyto byty obsadit. (5:110)*

Tito senioři pravděpodobně hovořili o nové výstavbě tzv. seniorských domů a rezidencí, které by měly uspokojovat náročnější klientelu. Stále ovšem panuje přesvědčení, že kvalita nabízených služeb ne vždy odpovídá nasazeným cenám. Velká většina lidí proto volí variantu setrvat ve svém vlastním domově, třeba s výpomocí nějakých terénních služeb [viz např. Vidovičová, Rabušic 2003; Nešporová, Svobodová, Vidovičová 2008; aj.]. Bohužel, ani zde ale nejsou uchráněni před poměrně silnými útoky ze strany lidí, kteří se snaží využít jejich „stáří“ a samoty pro levnou koupi domu. V následující citaci je taková poměrně těžká, genderově podmíněná zkušenost (a zcela opomíjená forma nevhodného zacházení) zaznamenána: *á jsem sama v (...), mám známý, je jim přes osmdesát let, jedna je vdova, druhá svobodná. Já mám rodinej domek, ta má družstevní a ta má, jak se teď kupovali – v tom osobním vlastnictví. Nemáte poněti, všechny tři jsme vystavěny nátlaku, že jsme ženský a že máme nějaký bydlení. To jsou procesy a ty tlaky od lidí, třeba jejich sousedy, (...) se furt chodí ptát, jestli si to budu prodávat a tak dále, tak já nevím. Je to diskriminace nebo to není diskriminace, já si myslím, že vůči mužům by si tohle nedovolil nikdo. Jestli je to závist nebo co? Každá jsme se snažily, teda na to stáří zabezpečit nějaký bydlení, shodou okolností*

ani jedna nemáme děti, nic. No a tyhle ty tlaky neustále jsou... Někdy větší, někdy menší, ale na všechny tři. (4:188) Tato zkušenost popisuje systematický sociální tlak, jehož účelem je uspišit seniorův odsun z přirozeného prostoru, jeho odejítí do nějaké instituce, anebo dokonce vyčkávání na jeho či její smrt za účelem získání výhodné koupě nemovitosti. Příslušná paralela se supy kroužícími nad kořistí je zde asi nasnadě. Pocity oběti jsou ovšem jen obtížně vystižitelné.

Shodné pocity, jaké pravděpodobně prožívá žena v předchozí ukázce, když je obtěžována svým „mladším“ okolím ve svém bydlišti, jsou formulovány i v následujícím sledu „retorických otázek“, které ale mají pravděpodobně základ v nějaké reálné události, jenž tato žena prožila: *Víte co, zkoušeli jste někdy bránit se mladýmu klukovi, kterej vás do něčeho nutí? Kterej vás dejme tomu nechce pustit buď do tramvaje, nebo kterej se chce dostat někam, kam vy ho pustit nechcete? V tu chvíli to je síla mládí proti vám. (...) kdybych otevřela agresorovi dveře, mladýmu, tak mě (...). To znamená, to je znevýhodnění nejenom finanční, je to znevýhodnění i fyzicky. My už zdaleka nemáme těch sil. (1:171)* Úbytek sil a fyzické znevýhodnění jsou zde jasně vypíchnuty jako příčina či záminka špatného zacházení a intrusivního chování. Téma bydlení má přímou spojitost také s problematikou péče. I když v současnosti mimo svůj domov bydlí pouze necelých 5 % populace ČR starší 65 let, různě dlouhý pobyt v zařízeních sociální péče, případně v nemocnicích a léčebnách dlouhodobě nemocných (LDN), je zejména vzhledem k medikalizaci stárnutí a umírání reálnou vyhlídkou většiny lidí, kteří zestárnou. Podívejme se tedy v následující kapitole na příklady diskriminace a projevy ageismu zaznamenané v této oblasti.

5.5 Špatná péče

Očekávali jsme, že příklady v této kapitole budou silně ovlivněny zejména dvěma specifickými skupinami seniorů, se kterými jsme hovořili – a to klienty stacionáře a pečovateli. I když ti to měli na tematizaci níže uvedených příkladů největší vliv, nebyly problémy péče vyhrazeny pouze jim. Příklady špatné péče až abusu v institucionálním či pečovatelském kontextu nakonec uváděli senioři a seniorky téměř ve všech diskusních skupinách. Přesněji ve všech, s výjimkou jedné skupiny aktivních brněnských seniorů.

Důležitým poznatkem bylo, že diskriminace seniorů je v příkladech velice často vnímána jako „špatná péče“. Tato špatná péče byla popisována účastníky diskusí jako neuspokojování základních potřeb. Ojediněle uváděné příklady neuspokojování biologických a fyziologických potřeb označujeme spíše za týrání než za diskriminaci. Pokud zúžíme špatnou péči na péči zdravotně-sociální, naši účastníci hovořili zejména o špatné péči o osoby, které jsou vážně nemocné a/nebo se už nemohou o sebe postarat samy, přičemž vyšší chronologický věk v těchto případech hraje důležitou roli. O tyto lidi není pečováno tak, jak by si sami představovali, nebo jak by si zasloužili či jak by bylo vhodné (2:257, 4:93, 4:103, 4:230, 4:172-174, 5:154-166, 6:92, 6:236-240, 7:108-112): *A ty zaměstnanci, jak se k nim chovají neochotně, a to jak se tváří – to na mě působí – nezlobte se, já mám husí ků-, jak se můžou tydletí lidi k těmhle těm lidem-, já vím, že nejsou nějak dobře finančně, nějak zaopatření ty lidi, ti zaměstnanci, ale k těm lidem by měla být nějaká láska. (6:92)*

Jsou uváděny příklady špatné péče, nezájmu a nevhodného chování, a to zejména ve zdravotnických a sociálních institucích (3:67, 2:234-246, 7:149-257, 7:152), ale také (byť ojediněle) v domácí péči (3:67). Všechny tyto příklady se objevují zejména ve chvílích, kdy diskutující přemýšlejí nad konkrétními zkušenostmi s diskriminací seniorů: *Muž: Já třeba tydletý paní (...) tak já ji chodím nakupovat. Já za to nic nechci, ona mi dává peníze, já nechci, dneska jsem třeba byl nakupovat- jo já se tím nechlubím, chraň Bůh, ale já to beru, že ta pani, ona má syna, kterej bydlí na konci Prahy, ona mi říká: „on na mě nemá čas.“ Jo. A já jsem říkal: „Váš syn vám nenakoupí a já jsem cizí člověk a já ám chodím nakupovat.“ Říkám to je tak velikánská diskriminace, tady doleto. Jak se chovají k těmhletěm lidem, k starým. Já nevím. (6:92)*

Velký prostor dostávají příklady ošetření či léčení, které jsou považovány za nekvalitní, a to zejména ve srovnání s léčením, které dostávají, anebo kterého by se dostalo mladším pacientům:

- *Žena: V těch nemocnicích nechají pacienta pět hodin třeba čekat a berou lehčí úrazy, třeba studenta, co má jenom prst zlomený. A vidí starýho člověka na lehátku, tak klidně vás nechají čekat. (...)* (3:67).
- *Žena1: No já jsem se setkala s diskriminací seniorů přímo, a ne teda na vlastní kůži, ale -- spíš -- u mé maminky. Když jsem se starala o maminku a měla jsem jí doma a -- ona trpěla parkinsonovou nemocí a pak jednou volala dcera, že leží doma na zemi, nemluví a tak, volala jsem pohotovost, přišla pani doktorka, podívala se na ní, říkala, že je to teda mozková příhoda a říká mě, nic se neděje --- u [jméno „speciální“ nemocnice] byla tedka zrovna otevřená speciální jednotka na tyhle tyto speciální případy, takže my vám jí odvezeme [tam]. Volá [tam] -- s tím, že jí tam poveze a samozřejmě ona mě neřekla, o co se jedná, ale asi se jí někdo zeptal, kolik je té pani let, jo, protože ona povídá 87, jo, a teď chvilku bylo ticho, a pak mě říká -- no, pani -- (...), -- my povezeme maminku k [jméno „obyčejné“ nemocnice], jo. Takže tam mě to bylo okamžitě jasné, jo. = Žena2: To je LDNka teda? = Žena1: Ne, oni jí vezli k [jméno „obyčejné“ nemocnice], ale samozřejmě tam už to bylo o něčem jiném, jo, protože já vím, že u té [jméno „speciální“ nemocnice] v tom roce to bylo zrovna nějak otevřený ta jednotka speciální právě na to, aby nebyly po tomhle jako nějaký ty následky tak velký, jo? No ale asi usoudili, že už u takového člověka, že už to ani nemá cenu (úsměv), tak že už to bylo tak. A taky teda to dopadlo špatně. No, takže to je takový... Ano, s tímhle jsem se setkala já a je to hrozný, můžu vám říct. Že **ten člověk** nemůže absolutně nic dělat, že. Tady nezáleží na něm, tady záleží na tom druhým, kdo rozhodne. (2:234-246)*
- *Žena1: Tak ten lékař vlastně má v rukou docela jako -- různé nástroje, kterými může tomu seniorovi pomoc a nedělá to. = Žena2: Ano a odmítne to. = Žena3: Odmítne to. = Žena1: Třeba i řeknu situaci, kdy rodina má nemocného mimo Prahu, když už to tam nejde, tak si ho vezmou sem do Prahy a nemůžou sehnat pro člověka s Alzheimerovou demencí obvodního lékaře. --- Ať jdou, kam jdou a řeknou, že mamince je 85, že má Alzh- „Já už neberu, já už mám plno.“ (7:149-257)*
- *Žena: K tomu, co říkala pani doktorka, mám konkrétní tedka -- s diskriminací právě starší pani, která si teda v 70 zlomila krček stehenní kosti --- nebylo možný dělat operaci, bylo potřeba- tak řekli rodině: „My jí tady necháme tejden a sežeňte si LDNku.“ Tak obvolali po celý Praze všechny LDNky a oni říkali: „No když ona je ležák, co my tady s ní, a tři měsíce musí ležet. Ne, my tady máme místo jenom pro mladý, který se můžou vrátit do práce.“ Takhle obstarali jako opravdu po celý Praze. (7:152)*
- *Žena: No tak v nemocnici – je třeba nemocnice v [jméno nemocnice], která bere do pětasedmdesátí, a potom všechny posílá na geriatrii a tam jsem to taky zažila, tam už ta péče- tam se mě zdá, že už je horší. Na té geriatrii jsem ležela víc než měsíc a to už teda-. Pokud nechodíte, aspoň s berličkou, tak jste velké chudák. Velké chudák. Ti ležící jsou opravdu na tom špatně. Tady nemáme takový ležící, ale tam v těch-. Já mluvím o těch nemocnicích. (3:83)*

V souvislosti se špatnou péčí ve zdravotnických institucích se objevily i příklady ponižování a symbolického ageismu – blahosklonného oslovování, neurvalého označování za starého a podobného slovního ponižování.

- *Žena: Mám pocit, že jsem viděla v elděnce, která je snad teď už předělaná, velké ponižování starých lidí. = Moderátorka: Ponižování? = Žena: Ponižování. Tu. Oni k tomu přistupovali jako k věci, ne k osobě (...).* (6:708-712)
- *Žena: (...) k starým lidem, ať už jsou to zdravotní sestry i lékaři, tak -- to na tu výchovu velice špatně působí. A pokud jde třeba o tu výchovu středně zdravotních kádrů v nemocnicích, tak tam, použijí teda to lidové rčení: zapáchá ta ryba od hlavy. Přejde tam primář na vizitu, nezaklepe, nepozdraví,*

ano, no a pak se jako dívá, -- očima vyjadřuje- no, ty chudáku, jsi starej. = Moderátorka: Je tohle vaše osobní zkušenost? = Žena: Ano. Ano. Ano. Nebo ten pan primář, lékař vůbec, samozřejmě tím i ty středně zdravotní kádry neosloví toho pacienta, pokud to není lékař [ten pacient], tak ho neosloví vysokoškolským titulem. Přece je jedno, jestli ten člověk -- umí spočítat most a postavit, nebo přehradu anebo jestli teda umí dělat chirurga, ano? (7:44-48)

- ... nebo když (...) v čekárně přijde, vyjde sestra a řekne: Tak pojďte babi. No tak. No říkají to. No kdyby mi to řek', tak rozbourám ordinaci. To bych si nenechala líbit. Babička jsem prostě pro svá vnoučata a pro nikoho jinýho! (6:200)

Druzí považují další formy špatného zacházení za mnohem problematictější, a tak jsou ochotni taková blahosklonná jména i tolerovat: *Sestřičky takový řekl bych žoviální, takovýto babi, dědo,- to bych možná neviděl jako to úplně nejhorší. Víte, ty lidi -- to možná třeba ani tak nevnímaj, oni jsou totiž vděční za jakémkoli kontakt (7:88).* Jedna z žen ze skupiny pečovateli si ale myslí, že tyto dvě věci spolu značně souvisí, jak to potvrdila při popisu jednoho zážitku, jehož byla osobně svědkem: *Protože to je babííí, dědoóó, ať je to lékař a nebo ať je to sestřička. A nebo když ten starý pacient dostane tu košili toho andílka, bez- je to zdánlivě banální věc, ale není. On se musí projít po chodbě a vzadu nemá ani tkaničku. Ano? A zavolá ho sestřička- Dědoóó, to už stačí, už nemusíte chodit! No, to je pro toho člověka strašně. (7:74-82)*

Diskutující se shodovali v důvodech, proč k této špatné péči o staré osoby (včetně nekvalitní léčby a symbolického ageismu) dochází: na tyto lidi je často pohlíženo, že už mají život za sebou: *Žena1: A je pravda, že u těch lékařů je to to samé, že k těm starším lidem přistupují prostě- = Žena2:jako k obtížnému hmyzu. = Žena1: jako ke vzduchu. (5:157-159); anebo No a myslím si, že opravdu dneska se na ně kouká jako na takový ty lidi, který už maj život za sebou, jo, že si myslím, že by taky mohli takový třeba lepší od toho personálu přístup. Nebo... není to všude stejný, jo, je to podle toho taky, jakej je člověk. Něktej člověk je na druhýho hodnej a něktej je na druhýho škaředej. No a tak ... v tom světě, už to tak je. (4:103)*

Na druhou stranu se diskutující často shodují, jak ilustruje také předchozí citace, že „je to i o lidech“, respektive poskytovatelích péče (léčby, ošetření), tedy že to není věc pouze a jenom špatně nastaveného systému (4:103, 4:230, 5:166): *(...) jako... (vzrušeně) všechno je v těch lidech, jo. Je fakt, že ten systém nebo ta společnost současná-, protože dřív bylo těch sester tam víc, ale i tak to bylo, že prostě některý byly, který byly vynikající po všech stránkách a některý prostě byly hrozný!!! No ale teď je fakt, že asi je jich tam míň, protože tohleto už je vlastně tak čtyři roky zpátky, ale už tehdy tam byli skvělý lidi a zase hodně ošklivý lidi, který-. Prostě si vás v podstatě nevšimli, nebo vám strčili něco na stoleček a pak to vynesli a jestli to někdo jedl nebo nejedl.... (4:174)* Musíme poznamenat, že naše diskuse byly v kontextu péče silně ovlivněny dozvuky zdravotnické reformy a zavedením poplatků u lékaře, které byly několikrát označeny jako „asociální“: *Náš stát sice oficiálně odmítá eutanázii, ale ovšem v podstatě zavádí pasivní eutanázii, že neposkytne léky. (5:154)* Podrobněji se proto tomuto průřezovému tématu věnujeme detailněji v samostatné kapitole.

5.6 Abusus

Abusus, čili týrání a zneužívání je specifické téma, které se objevilo spíše okrajově, a to jen ve třech skupinách (aktivisti, klienti a jedna skupina aktivních seniorů). V rámcovém scénáři k rozhovoru měly moderátorky pokyn zachytit aktivně cokoliv, co by s tématem zneužívání a týrání seniorů mohlo souviset, a následně v diskusi takový moment rozvést. Náznaky výpovědí o abusu se objevují, ale jen v kontextu

hovoří o neuspokojování citových, biologických a fyziologických potřeb. Ani jeden z těchto příkladů nebyl popisován jako vlastní zkušenost, ale zprostředkovaně: „znala jsem jednu paní ...“ Z těch několika málo zmínek o týrání můžeme odvodit, že senioři rozlišují psychické a fyzické týrání, přičemž nelze říci, která forma je závažnější, a to proto, že se obě formy většinou vyskytují současně. Senioři zmiňují zejména týrání seniorů jejich vlastními dětmi, které vnímají jako nejhorší formu, protože je to od „vlastních“. Na druhou stranu je tato forma týrání nejhůře rozpoznatelná a postižitelná. Podobně hovoří jedna žena ze skupiny aktivistů: *Já jsem pracovala léta jako zdravotní sestra, takže jsem se převážně s těmi starými lidmi také setkávala. Nikdy nikdo v životě, i když jsme věděli, že ten člověk je šikanován, to nepřiznali. Žádná matka nepřizná, že chyběla ve výchově. Manželka policajta na manžela zavolá, když jí ubližuje nebo když jí týrá, ale matka na syna nebo na dceru. Nesetkala jsem se s tím.* (6:160)

Těžko rozpoznatelné náznaky jednoho z motivů, proč senioři nepoukazují na nedostatek péče od svých dětí, respektive ho omlouvají, najdeme v další výpovědi, tentokrát ze skupiny klientů, kde můžeme spekulovat o tom, že účastníci mají patrně s touto formou abusu určité zkušenosti: *Je to tak, jak paní říká, že ti mladí většinou, že ti rodiče jsou jim už na obtíž, a oni jsou prostě všichni chtiví toho zisku. Je to tak, jak paní říká, že ti mladí většinou, že ti rodiče jsou jim už na obtíž, a oni jsou prostě všichni chtiví toho zisku. Já vím třeba podle návštěv, se mnou třeba ležela v nemocnici paní, syn byl podnikatel, von podnikal, a přišli jednou za tejdou a takhle se dívali na hodiny a utíkali [ukazuje sledování času na hodinkách]. -- I když ležela po mrtvici a bylo jasné, že není naděje, že se z toho dostane. Takže to byly poslední chvíle a tak se na ně těšila [na syna a rodinu], a přitom byla zklamaná – za chvíli odjížděli, že mají tam doma lidi, že zaměstnávají sto lidí, řekl ten pán. A tak jsem byla z toho smutná, protože když se ta nemocná, která vlastně už končí, a těší se na toho syna a na toho vnuka, po té citové stránce je to strašný pro toho ležícího tam. Ale tam ti, když jsou podnikatelé a mají tam takové práce a teď je čeká daňovej poradce a daně odevzdávat, tak oni musí, aby nezkrachovali, musí se snažit. Tak ono je to těžký. Když se vžijete do někoho, důležitý je vžít se do té mentality toho druhýho člověka a potom tak ten spěchá a říká si: „No tak paní doktorka řekla, že už to není k ničemu, ona už vyřadí ze sebe zvuky, ona už není, není úplně v pořádku, nedá se s ní mluvit.“ Tak ono je to na všechny strany hrozně těžký.* (3:146) Tato žena ve své výpovědi zcela neodsuzuje takové chování blízkých příbuzných, hledá jeho zdůvodnění a nachází ho v „objektivní“ zaneprázdněnosti syna a vnuka (byť v tomto případě cizích), což můžeme interpretovat jako univerzální snahu rodičů omlouvat svoje děti, což se objevilo ještě i v dalších výpovědích (6:572). Na druhou stranu se objevilo i odsouzení takového jednání vůči svým starým blízkým: *Že... třeba snacha, nebo syn, jo (mluví ztěžka), tu matku už by nejradši viděli-, aby s ní třeba už nebyli, aby už tady nebyla, jo. No tak buď jí někam daj, nebo se snaží jí ten život tak znepríjemnit třeba, že...* (4:264-276)

Ojediněle se vyskytl i příklad autentického zážitku týrání v institucích: *Tady setry ochotný, ale v nemocnicích. Že někdy rády, že je pokoj. Nebo těm pacientům, co byli odkázáni na pleny, tak je vyměňovali přesně, jak měly stanoveny v řádu. A ona mě třeba plakala [pacientka na společném pokoji], naříkala, že už je počuraná, pokakaná, když jsem šla sestře říct, tak říkala: „Neotravujte. Když budete hodná, tak vám pustím televizi.“* (3:71)

Další kritika institucí se v tomto směru objevila (také ojediněle) v souvislosti s mediální kauzou týrání v LDN, která v době konání těchto diskusí začínala na stránkách MF Dnes.

5.7 Ageismus a symbolická diskriminace

Pod pojmem symbolická diskriminace rozumíme postoje, které jsou negativně zaujaté proti seniorské skupině a jsou také možným zdrojem reálného diskriminačního chování, jak je to patrné i z našich ukázek níže. Tuto formu diskriminace identifikujeme tam, kde si účastníci a účastnice stěžovali na zlehčování, nezáměr, bezohlednost, nálepkování „starým“, blahosklonnost, nebo když byli vystavováni pocitu, že jsou již na obtíž. Někdy se jedná o jakýsi „obecný postoj ve společnosti“ s neidentifikovatelným původcem, jindy jsou to situace vyplývající z každodenních mezilidských interakcí. Zde jsou vybrané nejzajímavější příklady:

- *A těžko vysvětlíte úřednici, která nemá chuť se s vámi bavit, vidí důchodkyni a řekne: ty užs tady dávno neměla být, pro sebe, nedovolí si mi to říct nahlas, ale je to z ní ... cítit. (5:312)*
- *Žena: (...) ale to co mě nejvíc jako se dotýká a uráží, tak je vlastně pohled společnosti na celý ten náš důchodový stav. (1:615)*
- *Žena: (...) ale je to znevýhodnění i opravdu vnímání starých lidí jako něčeho -nepotřebného- (...) je to celková, já bych řekla, a možná se mnou nebudete souhlasit, ale je to řekla bych myšlenkový opovržení stárím. (1:171)*
- *Žena: Ne ale dávání najevo, že někdo je opravdu starej, to je.....Já nevím, ale to není dobrej pocit, když vám jako tohleto... dají najevo... (4:381)*
- *Žena: (...) vlastně o kousek dál nastupujou z gymnázia studenti. Mám ZTP, když jim to ukážu, tak řeknou: „já mám taky průkazku do nightklubu.“ Maj- seděj tak, že maj natažený nohy, takže se nedá ani šlapat po podlaze, a já tam s bílou holí. A lidi, kteří na to koukaj, tak ne aby řekli: „tak pacholci, tak ty nohy alespoň stáhněte, ať může projít.“ Oni se tomu šíleně chechtaj. (7:433)*
- *Muž: Já jsem se už od devadesátýho šestýho vzdělával o Evropské Unii, pracoval jsem na internetu a ke mně přijde nějakej mladej, má diplom, ale ještě nic neumí a začne mi vysvětlovat, jak se stiskne nějaký tlačítko na telefonu. Oni se chovají tak blahosklonně ke mně všichni. Nebo já jedu v tramvaji mám zmáčknutý tlačítko, ale protože to stejně ovládá řidič, tak když si nepospíší, tak už mě dávají všichni mladí okolo najevo, jsem zamrzlej blbec, kterej neumí ani otevřít dveře od tramvaje. (5:213)*

5.8 Příklady neseniorské (věkové) diskriminace

V souvislosti s přemýšlením o dalších skupinách obyvatel, které jsou nějakým způsobem diskriminovány, se nejčastěji objevují úvahy nad diskriminací žen s malými dětmi. **Diskriminace matek s malými dětmi** podle účastníků vzniká ze dvou důvodů. Za prvé je diskriminují jejich nízké příjmy – zde často dochází ke srovnání s příjmy seniorů ve smyslu „matky na rodičovské dovolené respektive matky samoživitelky jsou na tom ještě hůř“ (např. 2:522). Za druhé je jejich diskriminace dána znevýhodněním na trhu práce kvůli obecnému předpokladu o jejich pečovatelské roli: *Ale je fakt, že i ty maminky, když mají děti a to, tak málokdy se stane, že... napřed se zeptají: „máte děti?“ když řekne „mám“, tak je diskriminovaná, i když není stará. (4:124) Podobně: mě spíš diskriminace vadí u ženských, který mají malý děti a vracejí se do práce, a oni jim řeknou: Máte děti? My vás nechceme.“ A to si myslím, že je horší, protože já jsem to zažila sama, když jsem šla do částečného důchodu a přišla jsem na pracák (...) A první bylo: „Umíte na počítači?“ A já říkám: „Umím.“ A mohli se podnikatelé soukromý roztrhat, jak se vám se snažili vás získat. A přišla tam mladá holka, která by chtěla jít na čtyři hodiny, měla děti a víte, jak mě bylo trapně? Protože ta holka potřebovala víc ty peníze než já. (4:126, podobně 4:130, 138; 7:379-381)*

Podobnou zkušenost, jako žena v předchozím úryvku, měla i jedna z frekventantek U3V. I v tomto případě byla svědkem přímé diskriminace mladší ženy kvůli jejímu mateřství a dokonce chtěla intervenovat v její prospěch částečným převzetím pečovatelské zátěže, aby její dcera mohla najít sociálně více ceněné

uplatnění na pracovním trhu.¹⁷ Žena vzrušeně popisovala: *A teda zas úplne obráčenou diskriminaci, to zas sem možná nepatří, ale dcera moje, ktorá se rozvedla a měla dvě malé děti, nemohla dostat práci (...) já už jsem byla v důchodě, tak já jsem jí to pomalu nevěřila (...) My jsme byli v několika obchodech, a tam řekli mně: „Vás jako důchodkyni bysme vzali, ale mladou paní ne.“ (5:245)*

Ženy jako pečovatelky se, zejména „v poslední době“, nesetkávají s diskriminací jen při péči o malé děti, ale i tehdy, pokud by chtěly pečovat o své závislé seniory, jak si všimli v Lišovské skupině: *Jenže dříve, před pár lety, jsme mohli zůstat doma a věnovat se rodičům, a když potom ten určitě člen odešel, tak nás do tý práci vzali, mě se to taky stalo, jo.... Ale dneska, když by zůstala snacha nebo dcera doma a bude se věnovat matce rok, dva roky, tak se může jít potom koupat. (4:290)*

Mimo specifickou skupinu mladých matek jsme zaznamenali příklady věkové diskriminace i u **mladých** lidí obecně. Vidovićová zjistila, že zážitek diskriminace v mladších věkových skupinách – tj. do 30 let – je co do frekvence velmi podobný podílu diskriminovaných padesátníků. Že s nimi nebylo zacházeno nějak jinak jen kvůli jejich věku, uvádí jen asi 14 % respondentů ve věku 18-29 let [Vidovićová 2008: 163]. I mládí tedy může být příčinou k diskriminaci, jak také ukazovaly některé příklady v diskusích. Je do jisté míry paradoxem, že se ageismu, resp. stereotypnímu postoji vůči mladým, několikrát dopustili i sami diskutující. Na jednu stranu je zde vědomí, že mladým lidem mohou být upírány vyšší pozice nebo spravedlivá odměna jen kvůli jejich mládí:

- *Žena: No já myslím, že mohou [být diskriminováni]v tom případě, když v nějakých výhodných pozicích jsou starší a zkušení, a chtěl by tam nastoupit mladý, tak ten starší – tomu se ještě nechce a „ty mladý, počkej tady ještě na to, jako nejsi zralý“ nebo tak nějak. (3:237-239)*
- *Žena: Velká diskriminace je ve školství, kde mají stanovený platový tabulky podle odpracovaných let, to je hrozná- já nechci použít výraz, který bych nejradší použila, ale vezměte si, že dete-li do jakékoli sféry mimo školství, myslím si, že jinde to tak není, -ještě u soudu to tak myslím je- (zrychlení), nebo myslím si ve státní správě. (...) Prostě padesátiletá kantorka bez ohledu na to, co umí, má mnohem větší plat, než dejetomu kantor s pětiletou praxí, kteréj v podstatě umí dneska na základě nových zkušeností a vzdělávání víc. (1:235-239)*

Na druhou stranu se pak objevily názory, že někdo je moc mladý na určitou funkci, a nebo moc mladý na to, aby byl kvalitním kantorem, který by měl být vzorem a autoritou (což se zdá být v přímém rozporu s názorem citovaným v předchozím odstavci):

- *Muž: To máte [Ministerstvo] školství. Je tam mladej chlapec, snaživej. Mě osobně se líbí ten chlapec, sice se snaží- Ale musí tam schopný náměstký starší, který ho svým způsobem navedou na něco, jo. On je výbornej. Ten kluk se mi líbí. Já proti němu nic nemám. Ale bohuzel je moc mladý. Nedostal tu. Nedostal ty zkušenosti. A ty s ním hejbaj. Jo ty nátlaky, ty vodbory, dneska kolikpak je vodborů, jak s ním hejbaj. (6:459)*
- *Žena1: Měli by být kvalitní kantoři. Čili dobře zaplacení kantoři a vyškolení kantoři nebo kantorky, prostě vzdělání, a aby byli příkladem pro ty děti (...) = Žena2: No ale to jsou mladý holky, který jako ukončí fakultu, že jo tak jako ... = Žena1: Ale taky je měli vzdělávat. (7:422-431)*

¹⁷ Někteří autoři považují tento „trade-off“ také za formu diskriminace starších lidí, resp. starších žen. Navíc se tento model stává potenciálně stále méně využitelný vzhledem k prodlužujícím se pracovnímu uplatnění žen na trhu práce. Jinými slovy, babičky budou na hlídání k dispozici čím dál, tím méně, nebo alespoň čím dál tím později. K populární diskusi k tomuto tématu viz. také např. [Tošnerová 2005]. Mizející pečovatelské role prarodičů ovšem také přispívají k prohlubování věkové segregace, která je považována za jeden z nejvýznamnějších zdrojů ageismu [Hagestad, Dannefer 2001].

6 Průřezová témata

6.1 Role médií

Média byla velmi často citovaným pojmem ve všech diskusích. Každá ze skupin však měla tendenci chápat roli médií v souvislosti s naším tématem poněkud odlišně. Lišovská diskuse vnímala média, tedy konkrétně televizi, jako **zdroj neaktivity** seniorů, která byla hodnocena velmi kriticky: *Dneska řekne každéj: mám televizi. No jo, ale teď když si k tej televizi sedne (...) no tak co z toho života má? To je ubíjení podle mě.* (4:295) Pasivní zábava, které se dle některých výzkumů věnuje alespoň občas naprostá většina seniorů (Kuchařová et al 2003), je pro Lišovské také příčinou samoty a izolace. Adekvátní přístup k médiím popsala již výše citovaná diskutující takto: *To se musí vybrat program, podívat se na to, co chci a zmizet, ne?* (4:295)

Specifická byla také skupina klientů stacionáře, která uváděla média jako **zdroj informací** o špatném zacházení se seniory (které oni sami necítí): *Ty nejhrůznější příklady vidíme jenom z televize, to je neuvěřitelný, jak teda může dítě nebo soused nebo známý tak bestiálně se chovat k někomu staršímu.* (3:341); *My jsme se s tím nesetkali. My to slyšíme tak nanejvýš v rozhlasu, ale lidé dokáží být krutí. I k dětem i ke starým.* (3:275) V tomto smyslu mediální (ne)kultura přispívá k podněcování obav a strachu ve starší generaci (Vidovičová, Sedláková 2005), které patří k nejvýznamnějším ohrožením kvality života ve vyšším věku (Kuchařová et al. 2002).

Ostatní skupiny se spíše shodly na tom, že média jsou příčinou agresivity (1:177; 2:624, 7:417, 537), odcizení, úpadku morálky (5:490), a zejména **neúcty ke starí** (2:624 nebo *Já si myslím, že je to daný tím, zase, jak ty média do toho znovu zasáhnou, protože dřív se opravdu předávala ta k úcta k těm starým v té rodině a všade, kde děcka si vždycky vážily těch starých. Kdežto tedka fakt těm děčkám buší do hlavy a všude, že jsou ty starý na nic.* (5:382).

Asi nejčastěji, zejména ve skupině olomoucké, u pražských „aktivistů“ a skupině „pečujících“, byla média identifikována jako arbitř veřejného mínění (6:395) a kanál **demografické paniky** (5:23, 26, 66, 146; 6:228, 351, 353; 7:84). Tento koncept si proto přiblížíme detailněji v následující kapitole.

6.2 Demografická panika – příčina a projev diskriminace

Pojem demografická panika (resp. panika z demografie) je odvozen z teorie mediálních studií a Cohenova [1980] pojmu morální panika, který odkazuje k označování vybraných skupin, osob nebo podmínek jako hrozby pro společenské hodnoty a zájmy. Lze jej definovat jako fenomén veřejně artikulovaných obav z budoucího vývoje společnosti na základě její měnící se demografické struktury, ve kterých ubývá podíl narozených dětí a mladistvých a zvyšuje se podíl seniorů, přičemž se tento trend zdá být trvalý. [Vidovičová 2006] „Obecně (demografická panika) pramení z předpokladu, že blahobyt národa, ať už je vyjádřený a měřený pokrokem, technologiemi, kulturou či bohatstvím, je přímo závislý na věkovém složení populace.“ [Bytheway 1995:53] Koncept demografické paniky byl již analyticky popsán v různých kulturách skrze operacionalizované ukazatele, jako je obava ze stárnutí, manipulace se statistickými ukazateli, analýza mediálního diskurzu apod. V našem výzkumu jsme však poprvé mohli nahlédnout demografickou paniku skrze percepci samotných seniorů – tedy subjektů tohoto označování. To, že se v diskusích téma objevilo v souvislosti s diskriminací, je o to zajímavější, že nebylo předem nikterak předvídáno. Naše výsledky tak plně potvrzují hypotézu Vidovičové [2008] o demografické panice jako zdroji ageismu.

Téma demografické paniky se explicitně vyskytlo ve čtyřech ze sedmi ohniskových skupin, diskutováno nebylo ve skupině „maloměstské“, skupině klientů pečovatelské služby a jedné z brněnských U3V skupin. Celý problém nebyl samozřejmě jako demografická panika označen, ale stížnosti participantů na veřejný obraz „důchodců“ zcela naplňovaly výše uvedenou definici: *Já bych dodala jednu věc, že i zdůvodňování ekonomické reformy v tomto státě je velmi často omlouváno tím, že mládež nevydělá na nás na starý, že nás bude moc, že na nás nevydělají, že se neuživíme, že dejme tomu ani to zdravotnictví, že ho moc přečerpáme. A to neustálé zdůvodňování změn, který chtějí provést pravíci bych řekla liberálové proti levici nebo vůbec nějaké jiné skupině, to vede taky negativně k tomu, že mladí lidé říkají, co s váma, vy už jste k ničemu. Fakt to tak cítíme* (1:63)

Tento předchozí úryvek shrnuje všechny charakteristiky demografické paniky:

- „zdůvodňování“ reflektuje, že se jedná o volený, resp. záměrný diskurz;
- „omlouvání reformem“ je typické využití demografické paniky pro krácení sociálních rozpočtů [Walker 1990];
- „nevydělají, neuživí, přečerpáme“ je jádrem argumentů strachu a mentality nedostatku;
- „mladí lidé říkají“ reflektuje, jak se demografická panika přetavuje do postojů „ohrožených skupin“;
- „fakt to tak cítíme“ podtrhuje budování skupinové identity seniorů;
- a vytváří z nich „ideální skupinu na odpis“ (5:72).

Pojďme se nyní na jednotlivé charakteristiky podívat detailněji:

JE TO ZÁMĚRNÉ A CÍLENÉ:

- *A podporuje se to, říkám, to není věc mého názoru, to otevřete cokoliv, tak tady na tenhle moment narazíte.* (1:55)
- *Masový, je to psychóza. Je to psychóza (...) Mě se to prostě nelíbí jako kampaň, jo.* (6:399)
- *Víte, já si myslím, že (...) už je to válka do jisté míry.* (5:146)
- *(...) aniž by se ti vlastní lidé na tom nějak podíleli* (1:59)
- *To jsou vlastně všechno sociální položky, který by mohly být věnovány seniorům, mladým, rodinám, postiženým, všem těmto skupinám, které označují za prodělečné. (...) Do rozpočtu nelze zařadit tyto skupiny, protože ministr má několik mluvčích. Několik náměstků. Kolik budov.* (6:383)
- *Jo a prostě zase když je potřeba nezvyšovat důchody, tak se prostě namenujou důchodci, kteří toto prohlásí a je to veřejné mínění. Že se vytváří doslova lživý, nepravdivý veřejný mínění. (...) byli vybraní lidé, kteří jsou příslušníky ty a ty politický strany. Přesně. Komunistu. Sociálních demokratů. Zelenejch. A přesně všechny ty výzkumy STEM jsou přesně tak dělaný. Jo a pak se to, a pak se to pustí=a prezentuje se to= do éteru jako, jako jsme strašně nešťastný. Jo. = Moderátorka: „A vy to tak necítíte?“ = Odpověď: No mě to rozčiluje, upřímně řečeno.* (6:399-429)
- *A právě mě vadí, že zdůvodnění třeba, že sociální úroveň důchodců prudce klesá, našimi představiteli, ať už poslanci nebo členy vlády, je zdůvodňováno tím, že výzkum, který byl prováděn, říká, že 80% důchodců ještě dotuje svojí mladší a střední generaci, čili to znamená, že vlastně ty důchody jsou volné. To je tak absurdní --- výklad, určitě jste ho slyšeli, protože to se prezentuje.* (1:119)
- *A všechno to vycházelo z těch politiků, z toho, co tehdy mluvili, o čem mluvili.* (7:371)
- *Jak jsme mluvili o tom, že ta média nějakým způsobem udržují nějaké to napětí, třeba nad těma důchodcama, tak si myslím, že to je vyloženež záměrná záležitost, protože oni mají problémy, nebo problémy jsou všade- mezi těma maminama, mladejma, rozvedenejma, mezi vším a tohleto je taková skupina, která je opravdu hodně viditelná, ti důchodci, a tak prostě a jednoduše se to pořád udržuje tady v té oblasti těch důchodců a furt se mluví o jednom, v podstatě, žejo.* (5:66)

JE TO VÍC NEŽ V JINÝCH SKUPINÁCH

- *A dál bych ještě chtěla říct, co mi vadí, uráží. To stále opakování v hromadných sdělovacích prostředcích, kolik čerpají důchodci z rozpočtu, kolik čerpají důchodci na tom, že se jim přidá 300 korun, -- aáá to nás uráží a na druhé straně to vychovává mla- mladší generace i mládež k tomu, že vlastně- tak co s těma důchodcema? Vždyť oni jenom čerpají. Tam se neříká, co kdo čerpá z jiných --- z jiných ano, ale jenom, co čerpají důchodci. (7:40)*
- *Jenže potom se to shrne a pak je to na nás.= Pak se řekne, že čerpáme moc. (1:279)*

ETNIKUM:

- *Čili jsou mezi náma takoví lidé, je jich dost, ale to druhé etnikum – je jich daleko víc, a přitom se při mluvení o tom, že ty mandatorní výdaje jsou našponované, tak se nemluví o těchto výdajích. Jenom se dycky řekne: „Důchodci to prožerou“. A to je špatně, samozřejmě. (5:62)*

MEZIGENERAČNÍ TENZE:

- *Čili mladí musí a budou trpět za to, že u nich teda máme důchody, mladí budou postiženi za to, že. A to je obecně prosím vás prezentováno. A to je diskriminační. (1:47)*
- *No reagují strašně zle, s tím jsem se setkala, když mladej kluk říká: „No co vy důchodci chcete? Vám zvednou důchod a co my mladí?“ jenomže my jsme byli taky mladí! Taky jsme přispívali ostatním na důchody. (5:20)*
- *Já si myslím, že to vlastně, ta média a vůbec, všichni prostě pořád mluví o důchodcích, jaký je to problém, jo, kolik nás stojí, a tak dál, že na to nebude a tím prostě --- těm mladým nahrávají, že si říkají: „Ano, my kvůli nim nemáme to a měli bysme mít ještě víc, kdybychom neměli tolik důchodců.“ (5:24)*
- *(...) protože tady začíná mezigenerační válka, v podstatě už začala, štvě se proti důchodcům. (5:59)*
- *A teď všichni mladí se na nás dívají jako- vy jste pěkný babičky, vy nás vyžíráte, jo? (7:335)*
- *A diskriminace určitě začíná tím vymezováním, například, když já slyším obden v rozhlase, v televizi anebo čtu v novinách, jaké jsou problémy s tím, že čím dál víc důchodců a čím dál míň peněz pro ně a že to bude v roce 2050 ještě horší. No tak co si ti mladí mají myslet. Řeknu vám konkrétní příklad. Jeli jsme do obce XY, tam je zřejmě nějaké učiliště, takže v autobusu byli jednak mladí a jednak senioři, (...) v každé stanici někdo přistupuje, ale jakmile přistupoval někdo starší, tak ty studentky říkaly: „Hele další důchod nastupuje“. Ne důchodce nebo důchodkyně, další důchod nastupuje. To je to, co nám zavinila naše současná strana a vláda. Jo. = Moderátorka: Proč myslíte, že to zavinila? = Žena: No protože neustále hovoří o problémech s přibývajícím seniory a jak jim dát důchody a z čeho. (6:228-232)*

Respondenti se cítí velmi dotčeni mediálním diskurzem, který byl také jedním z často citovaných zdrojů diskriminace, někdy také zprostředkovaně jako kritika minulé i stávající politiky. Tím by bylo možné vysvětlit také vyšší procento souhlasu s tvrzením, že „když se mluví o důchodcích, týká se to i mne“, jak bylo uvedeno v úvodní kapitole. Jsou-li důchodci „obviňováni“ z ekonomické krize společnosti, senioři jasně vnímají tento diskurz jako útok na jejich sociální skupinu. Do jisté míry se tak demografická panika (spolu)podílí na definici seniorské skupiny skrze definici agresora a oběti, jak to bylo také vidět v úryvcích s příklady mezigenerační tenze.

Nemusí se však vždy jednat jen o ohrožení finanční, demografickou paniku lze identifikovat i v následující citaci jednoho diskutanta: *Já jsem čet v novinách třeba, několikrát... (parafrázuje novinové zprávy): „V sobotu a v neděli a na... prostě v těch letních měsících vyjedou šoféři s baretem na hlavě, nebo s kloubkem = (s kloubkem, přizvukuje manželka)= a ty dělají rozruch tam v tom, neumí jezdit,*

nedodržujou dopravní předpisy“ a tak dále... tak já bych si myslel, že tohle by se nemělo jako říkat. Voni jsou sice starý, ale zase kolikrát vidíte, jak jezdí ty, tyhle ty mladí, jak jsou agresivní ty šoféři a tak... Tak z toho bych měl taky strach, já už nejedím jako šofér... já se o toho nemusím jako bát. (4:360)

6.3 Město vs. vesnice – prostorový kontext diskriminace

Téma prostorového kontextu ageismu a diskriminace by možná v diskusích zaniklo, pokud bychom neměli možnost srovnat zápisy z diskusí na malém městě a velkoměstě. Prostorová kontextualita nebyla paradoxně přítomna v diskusích probíhajících v největším a nejstarším českém městě Praze, i když jako příklad byla Praha zmíněna ve skupině maloměstské, Lišovské. Z pohledu našeho tématu je zajímavé se podívat, jakou roli hraje sídelní prostor v otevírání rizik a naopak možnostech obrany před diskriminací, jak ji chápou naši diskutanti.

Zaprve je malé město považováno za prostor „bezpečnější“: *ale já tu diskriminaci až tak silně nevnímám. Já- možná je to tím, že nežiju třeba v tom velkoměstě, že žiju na tom malém městě a že je tam v podstatě ani se nesnažím dostat do takových nějakých střetů nebo tak, že ten život je tam takovej poklidnější ... (1:71);* kdežto velkoměsto je prostorem nástrah a zejména výraznějších sociálních rozdílů: *Žena: Já si myslím takhle na těch malých městech, jako jsme my, tak se to ani nepozná, ale v těch velkoměstech – tak my jsme byli včera v Praze a můžu vám říct, že jsem rodilá Pražáčka, a že kdyby mě zlatem platili, tak bych tam nebyla. Stačí mi to tam jet se podívat a mám toho plný zuby!!! = Moderátorka: Vy myslíte, že ty rozdíly tam jsou víc znát? = Žena: Tam je to, tam je to moc. Vždyť vemte střed Prahy, to je exkluzivní, tam je to všechno nejdražší. Čím jste dál od středu, máte to levnější, jo... Jsou lidi, kteří ze středu města jezdí si na kraj Prahy nakupovat, protože to tam je o polovinu levnější. A to je problém, no tam je velkej cizineckej ruch a to se v tom i odráží, jo, ale je to hrozný proti... to tady nevidíte, ani v Budějicích a vůbec tady u nás, co vidíte v tý Praze... A těch žebráků co tam je. (4:246-250)* Jenže mění se i situace na vesnici, kde se také začíná rozrůstat individualismus a projevy diskriminace a sociální distance již od mládeže: *Teďka si tak promítáte, co z toho chlapce bude dál, když už má takovýhle nároky. A teď se tam- teď se tam v tý škole- vesnická škola je to, dřív byla vesnická škola, tak tam ty děcka se normálně předchází, co má nového, co má támhleto tohleto a tohleto. Je to- já si myslím, že toto začíná opravdu už- opravdu od narození, ale jsou za to pochopitelně vinní ten, kdo je vychovává. (2:458)*

Velkoměsta navíc mají problém nekvalitního životního prostředí s nedostatečnou běžnou občanskou vybaveností ve svých (historických) centrech, která jsou často obydlena právě starší populací. Vesnice oproti tomu, domnívá se jedna z diskutujících, neposkytuje dostatečné zázemí pro reprezentaci seniorských zájmů, ani dostatečnou podporu: *Když máte na vesnici spoustu důchodců, že. Jim se tam třeba žije levněji než důchodcům ve městě, ale zase nedovedou se bít za ty svoje podmínky, za které zase se může tady ten důchodce ve městech tak nějak postavit a nemají proto nikoho kolem sebe, který by jim pomohl. (1:150)*

6.4 Poplatky u lékařů

Diskuse byly poznamenány dozvuky silné mediální kauzy kolem zavedení poplatků u lékařů, za pobyt v nemocnicích a za recepty. Toto téma proto bylo v rámci diskusí značně „nadreprezentováno“ a kromě skupiny „aktivistů“ se objevilo v každé ohniskové diskusi. Poplatky byly vnímány našimi participanty vesměs jako pro seniory diskriminační, tj. poplatky účastníci vesměs neodsuzují plošně, ale odmítají pouze platby seniorů. Hlavní důvody pro takové vnímání jsou následující: za prvé si senioři platili v průběhu pracovního života zdravotního pojištění: *No, diskriminují mě těmi poplatky. -- Vlastně. Nejenom*

mě samozřejmě, všechny, že. Ale vzhledem k tomu, že jsem těch 50 let platil zdravotní pojištění, tak mi to připadá nespravedlivé, že teď na stará kolena musím za každý recept a za každou položku a- a když s váma prohodí lékař jen dvě tři věty a už chce 30 korun, takže to si myslím, že to je nemorální. (1:299, podobně 1:267) A za druhé vyšší věk znamená i nezaviněný nárůst nemocnosti a různých fyzických obtíží: Protože my jsme desítky let pracovali a přispívali jim vlastně na to zdravotní pojištění, no a teď zas už máte jisté zkušenosti, i tak s věkem nám přibývá všelijakých chorob a neduhů, které musíme léčit léčivou nebo přímo nějakým zákrokem teda v nemocnici, a za všechno musíme platit, že jo. = To musí ale všichni. = To musí všichni, nemože-. No jo, ale my to- toho potřebujeme těch lékařských úkonů = Víc = víc, než třeba ten člověk ve třiceti a ve čtyřiceti. (1:267-261, podobně 1:623, 7:108) Ještě častější než argumentace, proč jsou poplatky diskriminační, byl mezi diskutujícími prostý nesouhlas s poplatky z důvodu neúměrné finanční zátěže: *že platí třeba.....u lékaře a... mladí si na to ještě vydělají* (4:27), (a podobně 1:415, 3:140, 4:148, 4:338, 7:30, 7:240-245, 7:327).

Podobně diskriminující jsou ale poplatky podle některých účastníků diskuse i pro další skupiny obyvatelstva – osoby s cukrovkou, nebo obecněji osoby těžce nemocné, které na svoje léky doplácují obrovské sumy (jedna žena například poznamenává, že jí hrazený levnější lék způsobuje nežádoucí účinky, a proto si musí sama doplácet lék drahý (4:340)). Tyto skupiny stavějí účastníci proti dalším skupinám obyvatelstva, jako jsou narkomani, alkoholici a bezdomovci, kteří poplatky platit nemusí, ačkoliv si svoji špatnou situaci zavinili sami (na rozdíl od seniorů, či těžce nemocných lidí) (1:305, 1:307). Někteří účastníci však k poplatkům nejsou až zas tak kritičtí, žena ze skupiny aktivních seniorů například hovoří takto: *nechala bych poplatky ambulantním lékařům, protože tam je potřeba pořád zvyšovat jako úroveň toho lékařského vyšetření a té přístrojové techniky a to nestojí tisíce, to jsou milionové položky. Ale (...) byla bych pro to, aby se zrušily poplatky v lékárnách. Protože jdete si- máte tam ještě poplatky- příplatky na léky, že. Takže já jsem například včera brala v lékárně léky, platila jsem 320 korun nebo 310 korun, tak nějak, za poplatky pravidelně, a platila jsem přes 400 korun za doplátky. Takže toto bych zrušila, protože se domnívám, že ty doplátky jako by měly být dostačující a že prostě ty lékárny si ty svoje marže řeší podle svých jako skutečností, že. Tak asi.* (1:30, stejně i 7:40, podobně 7: 270-295). V této souvislosti se také objevuje názor, že lidé jsou „okrádání“ již neúměrnými doplátky za léky, na kterých bohatnou farmaceutické firmy (1:411), a léky samotné mnohdy ani nebývají kvalitní, protože jejich kvalitu nikdo nekontroluje (1:415).

Do skupiny, která je diskriminována poplatky podobně jako seniori a těžce nemocní lidé, patří podle jednoho názoru i novorozenci – poplatky za jejich pobyt v nemocnici jsou ostudou ministra zdravotnictví (2:530) Novorozenci se také stávají argumentem kritiky slabé seniorské lobby: *No aby senior platil, když to potřebuje k tomu lékaři jít – třicet korun. Nebo ještě šedesát korun, protože potřebuje léky, musí zaplatit za léky, za recepty, no to mně tedy připadá asociální, tady toto. Tak tady se ve vládě pořád dohadují o tom, zda oprostít novorozeňata od těch poplatků, o těch seniorech se sem tam někdo zmíní, ale jaksi to nikdo z nich, aktivních, třicátníků, čtyřicátníků, maximálně padesátníků nebere vážně. A ty důchody zase nejsou v té většině tak veliké, aby ti seniori to bez pomoci utáhli.* (3:138)

Kritika poplatků se objevuje také ve spojitosti s širší kritikou politiky: *Já mám ten pocit z toho, že když se jednalo o zrušení toho poplatku ve zdravotnictví, těch 30 Kč, jednalo se taky o důchodcích, že by se zrušily poplatky, a ministerští pracovníci to zdůvodnili tím, že kdyby to dopustili důchodcům, takže by ta reforma padla. Protože oni mají nejvíc z důchodců. Tak to je diskriminace toho důchodce, protože je poslední, když se zvyšuje důchod, jo, platy se zvyšují, jak ve státní sféře, tak v soukromé sféře. Zvednou důchod o 4 stovky – tak se strašně kolem toho namluví, kolik se přidalo důchodcům. Ale když se má*

něco důchodcům odpustit, tak to ne, protože to by krachla ta navrhovaná změna ve zdravotnictví. (5:16) Ale objevil se také postřeh nerovného přístupu, který podtrhuje diskrepanci mezi běžným seniorem a politickou elitou: (...) *My se vrátíme k tomu, že ryba smrdí od hlavy. Podívejte. Pan prezident měl operaci kyčle. Pan prezident není žádnéj chudák. A pan prezident nemusel platit 60 korun denně. Jak to působí na národ? Jak to působí na národ, když každá babka musí zaplatit a potvrdit. = To se někde jako zveřejnilo v médiích, jo? = Ano. = A nějak to zdůvodnili? = Prezident nemusí. -- A tam pani psala- ano, -- pan -- prezident je pan prezident, ale taky je občan této republiky a všichni obč- zákony platí pro všechny občany této republiky. To je můj názor. A jestliže toto se stane, tak skutečně je něco nezdravého v tomto státě. (7:438-447)*

Je tedy zřejmé, že otázka participačních poplatků za léky a návštěvu u lékaře není jen otázkou financí, ale i jakousi odezvou celkového stavu přístupu k seniorům: (...) *od ty doby co se vlastně platěj poplatky, tak kdekdo si na to stěžuje, říkám já teďka platím (...) a ty, který se se mnou normálně bavily, tak ty teďka jako: „tady zaplatte, tady máte léky, pojďte s náma měřit tlak a zaplatíte mi 30 korun.“ A prostě se s těma lidma od letošního roku nakládá jako s věcmá. (7:162)*

6.5 Finance a důchody

Finanční situace seniorů je další průřezové téma, které se objevuje ve všech diskusních skupinách. Tato situace je vesměs hodnocena jako špatná a je považována diskutujícími jak za příklad věkové diskriminace, tak za její zdroj.

Názory na toto finanční znevýhodnění se dají shrnout následovně: senioři jsou diskriminováni tím, že mají nízké důchody, které vzešly z jejich nízkých platů, jež měli v minulosti (oproti dnešní střední a mladé generaci – viz též „diskriminace dobou“ v kapitole o definici). Zároveň je tato malá ekonomická síla seniorů i příčinou jejich diskriminace, neboť jsou-li znevýhodněni ekonomicky, jsou znevýhodněni i v jiných oblastech života: *Ale hlavní problém vidím v tom, že ti důchodci berou tak mizerné důchody, že to je omezuje už v tom, vůbec co by mohli podnikat, protože na to nemají. (1:95). Že důchodci nemají žádné prostředky, to znamená, že vždycky na tom prostě budou nejhůř. (1:157, podobně 7:108)* V této souvislosti diskutující vyjadřují svoje obavy o slušné zajištění ve stáří, respektive reflektují obavy důchodců obecně: *A v konečném efektu to vede k tomu, že lidi říkají, my nemáme ekonomickou -- jistotu nebo spíš budoucnost, protože z důchodu už člověk neušetří. (1:115 podobně 7:491)* Tato finanční nejistota je pak primárně spojována se zajištěním slušného bydlení ve stáří, kdy jsou zmiňovány nejen drahé penzionsy pro seniory, ale i vysoké náklady na léčebny dlouhodobě nemocných. Objevují se výroky, že po zaplacení výdajů spojených s bydlením důchodcům už nic nezůstává na jejich osobní potřebu (1:95, 3:138, 5:112, 7:30, 7:327, 7:489). Mohlo by se zdát, že nemožnost zaplatit svoje bydlení z vlastních prostředků je spíše jen o zprostředkovanou zkušenost, tento problém však řeší bezprostředně minimálně jedna účastnice: *No a jinak su prostě naopak --- no, mám rodinu dobrou, která se mě stará (je dojatá skoro k pláči), já mám malej důchod a oni mi ho doplácí tady ten pobyt (skoro pláče) tak já si nemůžu stěžovat. (3:63)* Skutečnost finančního nezabezpečení některých seniorů ve stáří potvrzuje i další výpověď ženy z jedné pražské skupiny: *Znám rodiny, kde ten nemocný vlastně finančně živil manželku a rodinu, když měl vyšší důchod. Tak mě ta jeho paní řekla, já ho nemů- byla úplně už na dně sama zdravotně a říká- já ho nemůžu nikam umístit, protože -- já bych bez toho jeho důchodu nebyla schopna vůbec vegetovat, vůbec dožít, protože jsem pracovala v zemědělství a mám důchod taky necelý 4 tisíce. (7:108)* Tato citace také ilustruje většinový názor, že finanční situace seniorů je špatná, ale ještě daleko horší je, pokud je člověk sám – například ovdovělá a má najednou vše platit jen z jediného důchodu.

Se zajištěním bydlení seniorů také souvisí problematika deregulace nájemného, která se podle jedné účastnice nejhůře dotýká právě seniorů. Tento příklad diskriminace seniorů je však ojedinělý: (...) *když vezmem třeba byty, jo, třeba, jo. Ted je to pořád regulovaný nebo deregulovaný, ale přitom se ne- neohlíží třeba na ty lidi, kteří opravdu už mají 80 roků nebo kolik, a jak to máte na ráz splatit? To se má jít pod most nebo? Nebo je povinnost dětí se o to postarat? Přitom v Americe děcka, náš vzor Amerika, že, tak že v 18 letech se nikdo o rodiče nestará. Nebo rodiče o děti. Tam je každé samostatnej. Tak jako jak se tato- tato naše společnost vyrovná s tím, že ti to lidé, kteří opravdu na to mít nebudou, tak kam půjdou třeba? Do penzionu nemůžou, že, tam je 30 tisíc vstupný nebo 50 tisíc vstupný, jo, tak co jako ty lidi mají dělat třeba? Když nemají... . (2:506)*

Jedna žena z olomoucké skupiny popisuje trend, kdy některý důchodce si nadstandardní bydlení může zajistit a jiný ne, jako faktor, který vytváří nerovnosti přímo uvnitř seniorské skupiny: *le -- ti lidé mají tak velké náklady, že do tohoto domu s pečovatelskou službou, může přijít jenom ten, kdo má deset tisíc korun důchod. Takže mezi námi seniory zase dělají diskriminaci, že jsou někteří, kteří by na tento způsob bydlení nedosáhli svými důchody (...) Protože tam je skutečně podmínka, aby tomu důchodci něco zůstalo k jeho osobnímu užívání, že když nebude mít důchod těch deset tisíc korun, tak tam prostě nemůže existovat. (5:110)* Velmi podobně hovoří další účastníci zejména z pražské skupiny pečovatelů: *Takže třeba mě hluboce uráží to, že můj důchod nestačí na pokrytí v nějakém ošetrovatelském centru, v nějakém domově důchodců, kde prostě já to nezaplátím ze svého důchodu a pro mě je nepřijatelný, aby to platil můj (...). (7:108)* V tomto duchu mluví i další účastníci z této skupiny, ale nejen z ní (7:321, 7:385, 7:489, 4:242).

Další oblastí, která je v souvislosti s nedostatečným finančním zabezpečením seniorů zmiňována, je drahá lékařská péče – zejména drahé léky a poplatky u lékařů a v lékárnách (viz příslušná kapitola) a zrušení pohřebného (2:530).

Výroky účastníků o špatné finanční situaci seniorů někdy hraničí až se zoufalstvím, jak ilustruje následující citace, která není míněna ironicky: *Takže já jsem panu- bohužel jsem to ale nakonec nenapsala- panu ministru Nečasovi jsem napsala, že bych doporučovala, aby každému důchodci- -jenomže pak mi to bohužel rozmluvili- (ztišení)-, který půjde nyní do důchodu, hned přidávali bezplatnou poukázku na eutanázii, že v tom vidím jediné řešení tohoto systému. (...) Nemáš peníze, tak jdi do hrobu (plačky). (7:315)*

Ve výpovědích o finanční situaci někteří účastníci srovnávají své pozice se situací „západních“ seniorů: *To znamená, (...) jsem pracoval celý život, nějakým způsobem bych chtěl důchodu užít, že bych se chtěl někam podívat, už na to nemám, no tak tam jet nemůžu, každé vegetuje tak, jak vegetuje, jo. Dneska se pudete- přijede tady sem tlupa Američanů, tlupa Japonců, který si ti důchodci užívají (...) si český důchodce může dovolit? (1:99)* Podobné srovnávání se objevuje i v dalších skupinách (2:662, 6:256, 6:524, 7:507, 7:513). Že je takové poměřování do jisté míry relativní, respektive, že na tom nejsme zas tak špatně, si uvědomuje jedna žena z pražské skupiny pečovatelů, která svoji výpověď též začala srovnáváním s německými důchodci: (...) *já vím, že zase Ukrajinci už jsou na tom zase daleko hůř a že máte pravdu, že ten Praotec Čech se zastavil naštěstí tam, kde se zastavil, ale mohl se zastavit ještě kousek víc někde na západ. (7:513)*

Valorizace důchodů, respektive tempo, se kterým se důchody valorizují, je považováno za nedostatečné a částky „směšné“ (1:95, 2:670, 7:84). V této souvislosti se jeden účastník pražské skupiny „pečovatelů“

rozčiluje nad rétorikou politiků, která valorizaci prezentuje jako dar pro seniory, což nás odkazuje ke konceptu demografické paniky: *Samozřejmě já k tomu dodávám, vřdyť oni si ti senioři na to už dávno peníze dali. Kdybyste je vy zloději nerozkradli, tak byste samozřejmě o tom teď nemuseli básnit o těch čtyřech stovkách a přiznali byste, že to je čistě obyčejná částka, která valorizuje naší měnu, která se přirozeným způsobem propadá. Říkám přirozeným, protože teď se hovoří o silné koruně, že jo, to sem nechci zatahovat, jo. Čili to není nějaký úzasný dar, to je jenom dorovnávká, jo? Aby ty jejich důchody, -brzo i moje třeba, že jo- (ztišení), aby prostě se nepropadaly pod hranici-. A protože si myslím, že zase ta vláda velmi dobře ví, že v těch důchodcích má velice silnou- velice silnou -- skupinu, která ji může volit nebo nevolit, jo, tak každá z těch vlád se snaží, aby valorizovala alespoň tím nejmenším a to je vřdycky nějakých těch 300, 400 korun třeba za rok nebo za 2 roky. (7:84)*

Specifický příklad diskriminace seniorů v kontextu financí udává jedna žena z pražské skupiny „pečovatelů“, která za diskriminující považuje skutečnost, že si její generace nemohla na důchod naspořit, připojistit se, což je již dnešním mladším generacím umožněno: *Takže jestli já si třeba platím připojištění 200 korun měsíčně z důchodu, no tak to je úplný nic na to, aby to na něco vydalo. (...) tak tam jsem myslela další diskriminaci, protože my jsme si nemohli našetřit na ten důchod, protože ... (7:108)*

Na druhou stranu se ale objevují, i když spíše ojedinělé názory, že finanční situace seniorů není tak zlá, jak se obecně soudí: *Mě třeba k tomu důchodu, já si myslím, že celkově jako důchodci na tom u nás nejsou tak špatně. Že jako určitý takový..., takovej standart určítej, že má každej. (4:148)* Podobně hovoří i další žena z této skupiny, která do své výpovědi zahrnuje navíc odsudek finanční podpory mladých starými: *Já znám spoustu důchodců, který nadávaj, mají, ale nadávaj a při tom podporujou mladý !!(důrazně) Sami si nechajj pro sebe jenom minimum a budou furt nespokojený a furt budou nadávat, jo. (4:154)*

7 Řešení aneb co/kdo/jak s tím...

Některé možné cesty prevence a řešení problému ageismu a diskriminace seniorů byly uváděny explicitně, jiné byly „zaobaleny“ do stížnosti či uvedeného problému. Zjednodušeně by bylo možné říci, že navrhovaná řešení v takových případech tkví v prostém odstranění tohoto problému. V zásadě se objevili **tři úrovně možných řešení**: individuální rovina, mezo-rovina a makro-rovina. Individuální řešení předpokládá, že problém alespoň do určité míry leží v jedinci samotném a je tedy také na něm, aby tuto příčinu odstranil, případně sám proti nějakému problému bojoval. Střední rovina již zahrnuje širší síť sociálních vztahů, jak neformálních – jako je rodina, tak formalizovaných – jako jsou například různé zájmové organizace a otázky jejich působení pro nebo proti věkové diskriminaci. Třetí nejabstraktnější rovina zahrnuje generalizované mezigenerační vztahy, společnost jako agregátní celek a její instituce jako je školství, zdravotnictví, pracovní trh, legislativa, politika apod.. V následujícím textu představíme detailněji všechny tyto tři roviny. Pro lepší přehlednost tohoto shrnutí uvádíme v dalším textu citace vystihující naše parafráze v poznámkách pod čarou.

Na **individuální rovině** dominovaly mezi řešeními různé typy **osobních strategií** variujících od pasivních postojů, až k aktivnímu čelení diskriminaci: někteří lidé, a zdá se, že menšina, volí pasivní přístup a jako určité řešení vidí „být spokojenej, protože může být hůř“ (3:309-383). Jiní naopak zdůrazňují, že jedinou cestou je „neřňukat“ (3:333). Aktivním přístupem je pak názor, že jedinec by měl začít sám u sebe (6:612) a jít příkladem. Do toho spadá i pozitivní přístup k životu: člověk by měl být optimista (5:580-582) a pokusit se zvládat všechno s nadhledem a humorem (6:349). Na své stárnutí by se tak mohl lépe připravit, podobně jako se vzděláním připravuje na povolání (6:341¹⁸). Měl by být aktivní a za své postavení bojovat (6:349¹⁹). Tyto

nabízené strategie nejsou aplikovány jen obecně na zlepšení postavení seniorů ve společnosti, ale i specificky na vyrovnání se s diskriminací. Jiní z diskutujících, a téma se objevilo vícekrát, věřili, že diskriminaci se dá prostě vyhnout či ji ignorovat, zejména pokud se nejedná o oblast zaměstnání, ale o „méně důležité věci“ (1:83²⁰). Častější byl ovšem názor, že člověk by se neměl bát (5:534), měl by si umět říct o pomoc a neuzavírat se světu (6:648), snažit se s lidmi vyjít (6:441) a pokud je to potřeba, měl by se i aktivně bránit (6:775-794), a to asertivně (4:408; 6:684-692, 443), strategicky (5:82²¹) či dokonce organizovaně (1:159²²).

A jak řešit problém s diskriminací, pokud již nastane? Kromě již zmíněných osobních strategií, jako je obecně aktivní „odpor“ nebo naopak pasivní ignorace, participanti skupinových diskusí nabídli i několik konkrétnějších „návodů“. K aktivní obraně patří i bojkot nekvalitních (tj. diskriminujících) služeb a odchod k lepšímu poskytovateli, to se týká jak např. obchodu, tak poskytovaných služeb (6:590-594).

Na střední (mezo) rovině jsou pak navrhována kombinovaná strukturně-interpersonální řešení v oblastech jako je rodina nebo občanská společnost. Určitou formou organizované obrany je veřejná **reprezentace zájmů** seniorské skupiny, tedy pravý opak volené pasivity. Její absence je považována za nedostatek samotných seniorů (1:350-351²³). A jednou z příčin této dosavadní absence je prakticky nenaplnitelný předpoklad, aby senioři nějakým způsobem sjednotili svůj názor. To je však při vnitřní heterogenitě této skupiny poměrně složité (1:559-567²⁴). Zároveň panuje mezi účastníky obecná nedůvěra k případné politické formě takové reprezentace, nepřejí si vznik seniorské politické strany, jak je známe z jiných zemí, ale spíše instituci podobnou poradci pro menšiny (1:455-461²⁵), která by například i seniory aktivně vyhledávala. Aby tedy přišla služba k lidem, ne aby senioři museli vycházet za službou či úřadem (1:475-479). Objevila se i podpora pro určitou celistvou kampaň: *když to budou říkat všichni, tak že to uslyší hodně jich* (5:390-394). Ne všichni ovšem věří v sílu kolektivní akce a seniorských reprezentantů – jednak z důvodu určité „korumpovanosti pozice“ (1:487²⁶), a jednak z nedostatku vhodných kandidátů na takového reprezentanta mezi seniory (1:359). Jak celou diskusi lakonicky uzavřela jedna z participantek: *Snažím se co můžu, si vydobýt sama, co nemůžu, mám smůlu.* (1:478)

¹⁸ *Ještě bych měla právé k tomuhle přesně navazuje to, že člověk jaksí žije a moudří, tak by se měl taky naučit na to připravovat, že bude starej. Jo a když jsme schopní se teda připravovat na povolání vzděláním, tak bychom se dalším vzděláním měli připravovat na to. A dejme tomu volit humor jako takovej. Dneska třeba jsme měli citáty tady, Karel Čapek - I tele je mladé. Jo. A to je tak krásně vyjádřený.*

¹⁹ *A zase je třeba, třeba tady na nás, zaměstnanců, že bychom je neměli nechat. Měli bychom je pomalu přivést na pozitivní jako nějaký řešení. A já teda si myslím, že dejme tomu ten humor určitý. Nadhled, že to je nesmírně důležitý. Já nechci být ten trpětel, který vlastně čeká, z který strany dostane morální nebo sociální nebo jakou já nevím, facku. Jo. Ale říct ne. Já prostě to nesnesu. Nemám to rád. Nechci. A budu prostě aktivní. Proto jsme tady taky aktivizační oddělení.*

²⁰ *Já prostě když cítím někde na sobě diskriminaci, tak už tam nejdu nebo prostě té skupině se vyhybnu aaa víceméně to ignoruju tu diskriminaci. Samozřejmě, že už se nejedná o (...) zaměstnání, nebo to, takže to už nejsou takové důležité věci. (Všimněme si, že život mimo zaměstnání je zde podprahově „odsouván“ jako méně důležité a tedy z hlediska diskriminace méně závažný, nebo možná lépe zvládnutelný.)*

²¹ *když jsem viděla, že do desíti hodin, už je tam rumec, tak jsem vzala velký deštník, když přšlo a šla jsem si obejít ten blok, nebo jsem se šla jenom projít po městě a řekla jsem si prostě, jak bude po desáté, volám městskou policii. Což jsem taky mnohokrát udělala a měla jsem klid. Ale jako vyústilo to nejprve tady tím velmi nepěkným jednáním a dlouho to ve mně zůstalo, možná i doteď to ve mně je, že se ---- lidé neumějí k sobě chovat slušně. Že se ty problémy mohou vytvořit, to je normální, ale musí se vyřešit tak, aby obě strany byly spokojeny.*

²² (Pozn. Tato přispívající hovořila ironicky.) *To znamená, že důchodci by se měli nějak najít prostředky jako se bránit. Hladově. Tak to by přivítali, že? (smích)normální, ale musí se vyřešit tak, aby obě strany byly spokojeny.*

Další formou řešení na mezo-úrovni byla **seniorská svépomoc**, která může mít vícero podob:

- **Sdílení informací** mezi seniory – předávání zkušeností s různými situacemi, kdy se tak dá připravit na „možné“ (diskriminační) situace, které mohou nastat (4:435).
- **Praktická výpomoc** – všimnout si, když někdo ještě starší či s většími potřebami potřebuje nějakou instrumentální pomoc – při nákupu (2:430), při jeho donáске, zajít na návštěvu a zmírnit samotu apod. Padl také dokonce nápad, aby se do takové vzájemné pomoci zapojili právě senioři navštěvující Univerzity třetího věku (2:606), kteří mají stále dost energie a zájmu pomoci druhým. Univerzita by tu mohla sehrát roli jakési platformy pro setkávání a vyhledávání relevantních problémů, ve kterých by mohli být senioři nápomocní. Pravděpodobně největším přínosem takových aktivit je právě jejich vzájemnost, ze které těží nejen ten, kdo pomoc přijímá, ale i ten, který věnuje svůj čas a energii (6:564²⁷).
- Speciální formou angažovanosti seniorů, která byla diskutována jako možná forma prevence diskriminace a ageismu – a to jak z důvodu svého vlastního efektu, tak vzhledem k příspěvku ke zlepšení pozice seniorů ve společnosti bylo **dobrovolnictví**. Nejčastěji bylo zmiňováno formou práce pro obec – pomocní strážníci u škol, hlídači v muzeu nebo parcích, ale i formou politické angažovanosti v rámci např. dobrovolnických rad starších na obecních úřadech (6:467), nebo jakýsi „mystery shopping“ sociálních služeb, kdy by pověření a trénování senioři kontrolovali kvalitu poskytovanou různými pečovatelskými institucemi (6:712). Díky zastoupení dobrovolníků o.s. Života 90 v diskutující skupině byl ale propagováno dobrovolnictví obecně, bez ohledu na jeho formy. Objevily se sice i skeptické hlasy zpochybňující ochotu (českých) seniorů se dobrovolnictvím věnovat (6:479), ale byly v diskusi vyváženy úvahami nad objektivní příčinou, kterou je, vzhledem k relativní malé kupní síle (českých) důchodů, preference práce placené (6:485-491).

Seniorům prospívá také vzájemné sdílení, **setkávání** a společnost ve smyslu kontaktů. Byl zmíněn jasný přínos Univerzit třetího věku (1:675), ale i organizací v rámci občanského sektoru (6:263), seniorských klubů (4:301) apod. Pro udržení kontinuity ve stáří byl znovu a znovu podtrhován význam aktivity (6:676) a zapojení, nějakého programu (4:295) anebo hobby (4:299). Hodnota těchto aktivit ale není všemi

²³ *Já si myslím, že to je vina nás důchodců. My bychom si měli zvolit svoje zástupce. A tam- ne v žádný politický straně, který, jak víme, už jsou tedka v úplně k ničemu, ale svoje zástupce, aby se nás zastávali.*

²⁴ *Neexistuje prostě žádná organizace, složka, cokoli, která by si vzala ten, já nevím, boj za odstranění diskriminace celkově u penzistů za svůj. A to tady postrádám. Vzpomínány Rakousko, tam to je, vzpomínány Švédsko, tam to je. Čili je to škoda. Protože my se nikdy nedomluvíme, abychom vyrazili a vši- tady je nás deset, deset různých názorů, deseti lidem každému něco vadí víc, něco méně, a myslím si, že je chyba, že neexistuje prostě nějaká zastřešující organizace, která opravdu by pro ty důchodce něco dělala a nemusí*

²⁵ *Žena1: Já bych chtěla říct ještě tady k těm- třebaš těm žádostem na úřadě a tak, že zrovna teď jako -- ty menšiny mají svoje lidi, = Žena2 = Poradce = Žena1: kteří jim radí, jak mají používat jaký formulář, jak- na co mají nárok, tak by zrovna tak mohl být teda nějaký člověk nebo nějakí lidé, kteří by toto radili důchodcům.*

²⁶ *tady byla nějaká organizace. Když někdo vstoupí do nějaké politiky nebo do nějaké organizace, do nějakých zastupitelských úřadů, tak v prvním vstupu, máte dojem, že to je člověk, který opravdu bude zastávat to, co teda prezentuje pro to, aby tam byl (...) natolik, že ho nepoznáte, a naopak vám vysvětlí, že vlastně to, to co říkal, vlastně neříkal, čili proto já mám takový nedůvěry jestli teda zvolíte někoho nebo někdo někde zastupuje. Mám z toho osobní strach. Snažím se, co můžu, si vydobýt sama, co nemůžu, mám smůlu*

²⁷ *A já si myslím, i když třeba ten starý člověk nemůže, nemá tu stejnou možnost jako já, učit, že jo. Ale třeba chodí za někým, kdo už je, kdo už je vopuštěnej, nemůže vycházet, že jo. Já jsem takhle třicet let chodila za svou sousedkou, protože ona je- Nikdo za ní nepřišel. Její děti teda byly, ty se chovaly strašně. A ona byla šťastná, že jsem za ní chodila. Bohužel letos umřela. A já se cítím jako velice opuštěná. Opravdu musím říct. I takto může člověk stárnout. Starý člověk, když je na tom líp než ten druhý. Tak tímhle tím způsobem může trochu pomoci.*

v seniorské populaci takto přímočaře reflektována, což si všimli jasně „pro-aktivně“ založení účastníci skupinových diskusí. Některé z organizovaných akcí se mohou potýkat s nezájmem, resp. upadáním zájmu v průběhu času, a narážet na preferenci pasivních forem trávení volného času jako je osamocené sledování televize (4:301). Přitom, jak tvrdili diskutující, se jedná o generaci, která je zvyklá se setkávat a „být organizována“, a „že to těm lidem tedka chybí, protože je nikdo neorganizuje“ (4:308-310). Efekt je podle těchto diskutujících podobně pozitivní jako při vzájemné seniorské výpomoci – sdílení naplňuje účastníky pohodou nebo přímo štěstím a odvádí tak pozornost od jejich bolestí (ibid.; 4:318²⁸). Výhodou je, že tyto kontakty nemusí probíhat pouze tváří v tvář, ale senioři mohou využívat i moderní technologie a mohou se opírat i o „on-line“ komunitu. Vlastnictví hardwaru přitom není podmínkou, protože obecní knihovny obvykle umožňují přístup na Internet, který senioři mohou využívat (4:49).

Další body řešení, spadající do mezo-úrovně, otevíraly problematiku **výchovy a vzdělávání**. Jelikož je nedostatečná výchova mládeže vnímána jako jedna z nejvýznamnějších příčin ageismu a diskriminace, byla jako klíčová pro odstranění těchto problémů a obecně pozvednutí společnosti vnímána právě **oblast rodiny a školy**. Tato snaha o změnu ve výchově směřovaná od demografické základny (tj. od mladých) je tak jakousi protiváhou osobních strategií seniorů. Výchova a vzdělávání má být společným úkolem pro rodinu i školství, resp. vzdělávací instituce v nejširším slova smyslu. Objevovaly se názory, že fungující a kvalitní rodina je řešením jediným (5:354-358²⁹), nebo naopak názory, že nezbytná je fungující triáda, tj. širší spolupráce rodiny, školy a společnosti (2:740). Rodina je vnímána jako zdroj hodnot, které jsou do člověka vloženy, a proto by měla existovat podpora rodin a jejich pečovatelské funkce (např. umožnit ženám určitou nezávislost na pracovním trhu 2:178, 2:170-174), aby tyto své funkce mohla vykonávat zodpovědně. Výchova k úctě ke stáří by se měla stát jednak součástí školních osnov (1:570-583) a jednak profesní přípravy profesionálů, kteří se seniory přicházejí do styku (1:390³⁰), tj. včetně policistů (5:187), úředníků nebo prodavačů. To by mělo být zajištěno také kvalitními kantory, kteří by mládeži byli vzorem (7:423-427) – těch se ale ve společnosti nedostává, což je chyba, říkají naši diskutanti. V tomto kontextu jeden z diskutujících mužů viděl problém i ve zrušení vojenské služby, která by, byť i v podstatně zkráceném trvání, „naučila mladé jak se chovat“ (1:363-367). Jedině kvalitní vzdělání je navíc určitou zárukou tolerance (5:548³¹) a vzájemné, oboustranné (mezigenerační) ohleduplnosti (6:291³²). Naopak „výchova“ mládeže televizí, resp. vzory, které jsou médií poskytovány, je dosud velmi nekalitní a i zde senioři vidí velký prostor pro změnu (7:421). Jedním z hlavních konkrétních vzkazů, které by tyto různé kanály vzdělávání a výchovy měly předávat mladším generacím je, že i „oni budou staří“ (2:522; 4:385; 6:148, 6:341). Do tohoto tématu navíc patří i otázka umírání a smrti, která je pro mladší ročníky obávaným tabu (6:295).

²⁸ *A proč myslíte, že tedka se scházejí jednou měsíčně důchodci a jdou třeba spolu na večeři nebo odpoledne posedět ? To je prostě..já třeba už jsem leta v důchodu a my se měsíc co měsíc scházíme v Gomelu a těšime se na tu večeři, že si tam něco dáme a i když už to tedka sklouzlo do těch nemocí a do těch problémů co kdo má a kolegově říkají, už i ty mladý holky se nám přestaly líbit, ale furt se sejdeme a máme si o čem povídat.*

²⁹ *Žena1:Já myslím, že zákon ne, zákon nikdy nic nevyřešil Dát to do školství -- to taky nevyřeší. Žena2:to musí být rodina Žena1:to musí být záležitost celé společnosti, a základem celé společnosti je rodina, takže se to musí začít už v těch rodinách.*

³⁰ *jeden ze zakopaných psů by mohl být i ve výchově nebo -- nechci říct ve školení, ale že i na tuhleto eventualitu by měli být ti mladí prodavači -- poskytovatelé sl- poskytovatelé služeb, úředníci nebo někdo takový, v podstatě také připravování, že- že toto se nějak úplně vyškrtlo kromě jiného ze systému vzdělávání, kdežto já bych se lehce přimlouvala, nemusí to být jako samostatný předmět, ale alespoň o to občas zakopnout*

³¹ *V první řadě je v naší společnosti je- úcta jeden k druhému, nezáleží na tom, jestli je jeden chudý nebo bohatý, ale abychom brali lidi, jací sou. Ať je to ten Topolánek nebo já, že jo (smích), ale no --- (povzdech) --- ááá v té společnosti prostě má i ta rodina i ta škola --- si myslím padesát na padesát, protože vzdělání je důležitý a ta rodina taky. No bohužel- a ta úcta teda jeden k druhému, ať je to starej, mladej, prostě. Ten starej by měl mít úctu k těm mladším, dát jim tu šanci, ať se projevou, ale ti mladí by měli mít taky k těm starším úctu.*

Velký prostor v diskusích dostaly v kontextu řešení na mezo-úrovni i **vztahy mezi generacemi**: pokud hovoříme o prevenci diskriminace, pak jsou tyto vztahy jedním z klíčových bodů. Dle názorů účastníků diskusí se generace mohou obohacovat vzájemně (6:447-451, 6:691), tj. senioři se mohou aktivně učit od mladých (5:312) a zároveň mohou jít sami příkladem generacím mladším (3:283; 4:256; 4:405-406; 5:340; 6:447-451³³). Důležitou roli by mohl v tomto směru sehrát návrat k tří-generačním formám rodiny (2:244, 3:182-184) a pěstování vztahů prarodičů a vnučat. Tyto vztahy byly považovány za velmi důležité pro harmonický vývoj dítěte, zároveň však bylo reflektováno, že prarodiče velice často z různých důvodů v rodině chybí, což se ale může vyřešit i formou „adopce babiček“ z řad osamocených žen (1:347). Právě v těchto blízkých vztazích lze totiž „přenést svůj život na mladé“, aby „tam ta paměť zůstala“ (5:538) a také nejjednodušeji předávat pozitivní příklady (6:676³⁴, 2:704³⁵), čímž se bude efektivně měnit obraz o stáří – tedy odbourávat ageismus.

A nakonec, do třetice navrhovaná řešení, směřovala do agregované **makro-roviny**, tedy ke společnosti jako celku a jejím agregovaným složkám, k nimž můžeme přiřadit např. i pracovní trh a zdravotní a sociální systémy, média apod. Podle názorů, které zazněly během diskusí, by měl být obecně pěstován **pozitivní přístup ke stáří** a ke starým lidem (1:539-543). V tomto přístupu se má odrazit vděk společnosti za všechno, čím jí tito lidé přispěli (2:516), což ovšem bude pravděpodobně dlouhodobý proces (1:615³⁶). Komplexním řešením by mohl být návrat ke křesťanským základům a hodnotám (2:560). Péče o stáří v nejširším slova smyslu by se měla stát **společenskou prioritou**, neboť tomu zatím tak není (1:551-555³⁷). Vláda by si měla konečně uvědomit, že dochází k demografickým změnám ve společnosti (6:616) a přijmout taková opatření, která by byla nadstranická a kvalitní, a proto dlouhodobě udržitelná (6:620³⁸). Byl zmíněn také problém penzijní reformy (1:635), přičemž určitá nadstranickost (6:455) a vláda

³² *Jedině oboustranná ohleduplnost, vzájemná. Některý důchodci jsou taky nerváci. Ale tam to musím tolerovat, protože to je třeba nějaká jejich určitá nemoc. Jo. Já je musím tolerovat. A to je. A to je nutný ty mladý lidi naučit. Ne jim to jako odpouštět. Ale tolerovat je. To jsem chtěl říct.*

³³ *Jedině oboustranná ohleduplnost, vzájemná. Některý důchodci jsou taky nerváci. Ale tam to musím tolerovat, protože to je třeba nějaká jejich určitá nemoc. Jo. Já je musím tolerovat. A to je. A to je nutný ty mladý lidi naučit. Ne jim to jako odpouštět. Ale tolerovat je. To jsem chtěl říct.*

³⁴ *Žena1: Tady jedna paní mě to krásně řekla. Je potřeba jít naproti různým příležitostem, který se tady nastýkají. Nebo naproti jiný generaci. Ne čekat, co nám Ježíšek nadělí. Ale jít tomu naproti a to se mě hrozně líbilo právě ze strany důchodců, seniorů, protože už jsou moudří. = Moderátorka: Čili senioři by měli jít jako naproti = Žena1: naproti i těm dětem, i těm vnukům. A neutravovat je, ale prostě naproti jim jít. „A podívej budeme spolu vycházet. Ty nevíš tohle, já nevím tohle. Budeme si o tom povídat.“*

³⁵ *Ty senioři nemají pokoušet jako mluvit té mladší generaci, protože třeba já se nikdy nesnažím dávat dobré rady své vnučce, co se týče výchovy dětí, že. Ale na druhý straně zase třeba s ní dělám francouzštinu a takhle nějak najdeme nějaké, nějaké společné to- jaksi společnou řeč.*

³⁶ *Aá prostě kolem sebe třeba ty vnučata -- ani jim tak nevykládat, co nesmí a co mají dělat, protože oni (...) na to, ááale -- prostě příklad. Protože máme žít slušně, chovat se ke každému slušně áá onno v podvědomí jako to zůstane. Takže to je to nejdůležitější*

³⁷ *No ale co já bych si teda přála nejvíc, aby došlo k nějakým změnám názorů společnosti na důchodce a to prostřednictvím politiků, prostřednictvím -- školství, prostřednictvím rodiny, to je prostě tam tím, že- říkám zkušenost- to zopakuju, je to dlouhodobý proces.*

³⁸ *Ale prosím vás zajistit po sociální, ekonomické, zdravotní a jiné stránce věk důchodců nebo penzistů, ať už formou státních nebo nestátních opatření by, myslím, měla být prioritní. A všichni tady cítíme, že v tomto to v podstatě nefunguje.*

³⁹ *Zamejšlet se na to. Čili ne jenom si stěžovat, že je hodně důchodců. Ale zamejšlet se na to, co to teda udělat, aby to nestálo tolik peněz jako. Jsou tady, jsou tady různé, různé jiné možnosti. Skutečně napříč celým politickým spektrem. Neřešit to jednostranně, to je nesmysl. Protože přijde jiná vláda. Zruší to. Předělá to, aby to už nebylo. Ano. Aby to bylo skutečně nadstranický. Všechny tyhle věci, aby to vydrželo dalších pět a dvacet, třicet let a zdokonalilo se to.*

odborníků (5:390-394; 6:447-451³⁹) by měly jistě pozitivní dopad i na další oblasti. Je přitom možné se všestranně učit od jiných zemí a jejich příkladů dobré praxe (1:617; 1:556-567). Systémových změn by měly doznat různé sociálně garantované systémy: seniorům by mělo být zajištěno právo na bezbariérové, srozumitelné, dostupné a adekvátní informace (2:562⁴⁰, 2:566-570⁴¹), což zahrnuje investici do kvalitního personálu a jeho dalšího vzdělávání, zkvalitnění informačních služeb obecně, případně ustanovení speciálních „seniorských poradců“ v rámci úřadu. Instituce by se měly stát přátelské vyššímu věku i v každodenním fungování, tj. úředníci by neměli automaticky odkazovat na Internetové zdroje, ale sami pomoci s vyhledáním či vytištěním potřebné informace či formuláře (2:334); a tam, kde to je možné a účelné „vynést“ službu ke klientovi a aplikovat obecně lidský přístup (2:418⁴²).

Na této úrovni by také bylo nutné, jak říkají naši diskutanti, zlepšit **vymahatelnost práva** a stávajících zákonů: zákony jsou buďto nefunkční (7:401-405) nebo nic neřeší – legislativa nemůže změnit chování lidí (5:354-358). Je proto potřeba hledat cesty, jak nová opatření prosadit (1:525-535) a jak se domoci svých práv (1:661). I když jiní diskutující pochybují, že by k tomu „důchodci“ měli kdy dostatek síly (2:624).

Jiným typem makro-úrovňových řešení je pozitivní diskriminace: jako to bylo navrženo například v případech upřednostňování v čekárnách u lékaře (3:138) a nebo osvobození od poplatků ve zdravotnických zařízení (4:152).

Pro oblast (sociální) **péče** nebylo v diskusích nabídnuto mnoho řešení. Pozitivně byly kvitovány zkušenosti s pobytem v kvalitním stacionáři, resp. existence takových zařízení, která mohou suplovat nedostatek zájmu a péče ze strany střední generace (3:182-184). Ve skupině aktivistů byly podobným způsobem vyzdvihovány služby o.s. ŽIVOT 90, kde byla poskytována rehabilitační péče charakterizována jako „rodinná“ (6:616). Pro obecné zlepšení sociálních služeb bylo vyžadováno více personálu (4:156), který by chápal svoji práci jako povolání (6:136) a byl za tuto náročnou službu (7:519) lépe finančně odměněn (7:523⁴³).

³⁹ *Tak tou osvětou. A nakonec i ty ústavy, který máme pořád, výzkumný na všechno možný. Máme agentury, máme ústavy, máme poradce. A kde. A kde jsou výsledky? Na všechno máme specialisty. A kolik jich máme. Ale nějak jako skutek utek. Takže ty by měly snad dát podnět školám, vzdělávacím akademiím, který to dělají. Ministerstvu sociálních věcí. Ministerstvu, kde dělá Stehlíková. Ministerstvu školství. Prostě není v tom systému. Co já říkám, nemocná je společnost. A už je teda dost, dost nutný jako začít někde léčit pomocí odborníků.*

⁴⁰ *Já myslím, že ty finance jsou důležité, ale ne nejdůležitější. Já bych myslela, že pro tu skupinu starých lidí by byly důležitější informace. A pomoc. Jak pani říkala, že spousta lidí neví těch starých, co by to potřebovalo, na co by měli právo, kam by se měli obrátit.*

⁴¹ *Žena1:Kdyby byli prostě nějaký pracovníci. = Žena2: Manuály, který by byly já nevím. = Žena1: (...) protože (...) to vám nedá ten přímý styk s tou pracovníci, kdyby byly nějaký pracovníce prostě vyčleněný, které by, kdybyste měla zájem, jste tam šla, ona by s váma povykládala, prostě vy byste se všechno dověděla.*

⁴² *Moje sestra před třemi lety odověla, zrovna v tomto horkém počasí, vyřizování pohřbu a tak je nesmírně náročný, a ona měla obrovský štěstí, že když jsme přišli na [anonymizováno], tak něco se vyřizovalo- že prostě jsme natrefili na tak bezvadného mladého muže, který když viděl, jak je sestra zdevastovaná po všech stránkách, chtěla to i vzdát, chtěla jako jít pryč, já říkám ne, to je pro tebe důležitý, potřebuješ, aby se pro tebe vyřídil důchod, a tak, jo, on vyšel ven, on si k ní sedl, donesl jí sklenici vody, a všechno s ní vypsal. On to všechno vlastně vyřídil za ní. On si nechal od ní jenom napovídat takový ty údaje a takový jako věci. Čili to je potom radost, na takového člověka, a zase jsme u toho, že to jde z té rodiny.*

⁴³ *Jsou, určitě. Určitě, určitě, určitě. Tam [na pracovištích v léčebnách pro dlouhodobě nemocné] jsou supř diskriminovaný. Tam si myslím, že by měli jednu tak velký plat, a že by to šlo, že by se dalo ubrat někde na nějakých támhle mobilech pro věznice, rušičkách a já nevím na čem a dalo se to takhle lidem, takže by to asi bylo podstatně o něčem jiném. Rozhodně. A myslím si, že ty sestry mají skutečně zodpovědnou a těžkou práci.*

Na této úrovni snad nejdetailejší a nejkonkrétnější návrhy opatření pro zmírnění znevýhodnění a diskriminace seniorů bylo možné vysledovat v diskusích o **pracovním trhu**. Věkově integrovaná společnost, která je obecným ideálem boje proti ageismu, by měla připustit možností kratších úvazků, odpočinku na zotavenou či přerušeni kariéry bez závažných následků na pracovní zapojení jedince (1:219; 1:242-243). Již v kapitole o zaznamenaných příkladech diskriminace jsme referovali o ženě, která by přivítala jakousi možnost delší dovolené na zotavenou, po které by se vrátila na své pracovní místo, čímž by se předešlo nepotřebnému zvyšování počtu starobních (či předčasných) důchodců z řad lidí, kteří si přejí pokračovat v ekonomické aktivitě a disponují pro to také potřebnou motivací, zkušeností a sociálním kapitálem. Starší pracovníci, ale i důchodci jsou navíc významnou „rezervní armádou“, která může vykrývat výkyvy v potřebách pracovních sil. To je potenciálně výhodné pro nezbytnou flexibilizaci pracovního trhu. Tito pracovníci by mohli zastupovat osoby poskytující dočasnou, ale dlouhodobou péči (4:137), rodiče čerpající mateřskou či rodičovskou dovolenou (4:299), ale i jiné starší pracovníky, kteří by potřebovali dočasně přerušit svoji pracovní aktivitu, ať již z důvodu rekonvalescence, jako to je v předchozím citovaném příkladě, nebo z důvodu potřeby dalšího vzdělávání, které by mělo přestat být striktně vázáno na období dospívání a ranné dospělosti. Takový systém je možné považovat za „win-win“ konstelaci, ve které všichni zúčastnění vítězí. V přímé návaznosti by ovšem bylo také nutné vyřešit otázku věkové hranice odchodu do důchodu, která je podle našich diskutujících seniorů příliš rigidní, protože nerespektuje odlišnou zátěž jednotlivých profesí (1:627; 5:358). Tuto rigiditu by do jisté míry mohl pomoci překlenout systém tzv. „prodloužené“ (6:568) nebo „nové“ kariéry (6:556). Prodloužená kariéra bývá většinou otázkou volby pracovníka, která je umožněna pracovním prostředím vstřícným pro vyšší věk, ale někdy je i pouhou ekonomickou nutností pro zajištění kontinuity např. ve výrobě, kde se již dnes s odchodem starších pracovníků hrozí nenahraditelná ztráta „know-how“ z některých úzkoprofilových profesí (6:485-491). Druhý případ „nové“ či „druhé“ kariéry pak nastává, pokud osoba zvolí jiné zaměstnání v jiném, lépe jeho změněným schopnostem vyhovujícím oboru, anebo začne své povolání vykonávat na jiné bázi, jak to popisovala ze své zkušenosti jedna z participantek: *No já jsem byla, dlouhá léta jsem byla, [učitelka jazyků – anonymizováno], že. Když si mi blížila osmdesátka, tak mi zavolali a řekli: „No podívejte se, vy máte důchod, vy už teda jako jste stará.“ Voni to teda neřekli takto jako samozřejmě. Slušně, ale to už si nepamatuju. „A my musíme dát taky příležitost mladším, že.“ No tak já jako jsem člověk, kterej- když se dostanu do nějaký situace špatný dostane, tak hledá řešení. Tak. Jo vono to tedy bylo opravdu dobře placený, já jsem měla za 45 minut dvě stě korun. Já jsem měla čtyři hodiny za vodpoledne měla jsem osmset. Čili 3200 k penzi nebylo to tak špatný, že jo. No tak jsem ale prostě řekla, no tak dobře penzi mám, tak jsem přešla do Života 90, kde z toho nemám nic. Kde jsem jako dobrovolnice. Vedu tady zase dva kurzy. Pracuju čtyři a jsem velice šťastná. Velice šťastná, že jsem sem našla cestu. (6:556)*

Dobrovolnictví jako alternativa pracovní činnosti bylo vyzdvihováno i v situaci, kdy by došlo ke generační tlačenici o pracovní místa: *Musíme se na druhou stranu uvědomit, že pokud by nebyla práce pro mladý lidi, takže my důchodci opravdu dost dobře nemůže zabírat místo a hledáme uspokojení a radost někde jinde. A asi jako je strašně důležitý ráno vstávat a těšit se z každého hezkého dne života. A hledat na každém dnu něco pozitivního. (6:562); Pokud by byla situace, že dva lidi, jeden starý, jeden mladý, tak se nemůžu. Nemůžu brát místo, tomu... (6:570)⁴⁴* Starší pracovníci jsou navíc podle našich diskutantů ve výhodě, protože mají zkušenosti a jsou osvobozeni od (přínejmenším některých) pečovatelských rolí, což je nová výhoda zejména pro starší ženy: *když to nějakýmu šéfovi začalo myslet, tak si říkal- no ale tak*

⁴⁴ Pozn. Na reálném trhu práce ovšem, alespoň podle některých ekonomů, k takovém mezigeneračnímu konkurenčnímu boji v masovém měřítku nedochází, protože starší a mladší pracovníci se obvykle hlásí na odlišný typ pozic.

ženská okolo 50 už musí mít s tím účetnictvím zkušenosti a nemá malý děti, nebude mi volat, že děti má nemocný. (7:377) I když akceptace některých omezení, které s sebou vyšší věk na pracovním trhu nese, může vyžadovat velkou míru vzájemné tolerance, může to být i výzva: *No já si myslím, že optimální pro ty starý lidi je, aby se k nim přistupovalo s pomalejším tempem, což ty mladí nedokážou. To znamená, když oni respektují, že ten starý člověk bude žít a pracovat pomaleji, než oni jsou zvyklí a dají mu k tomuhle možnost, což oni nepochopí v tom dnešním hektickém a workoholickém tempu, takže by ten starý člověk si moh najít svůj vlastní prostor.* (6:70)

Ekonomická aktivita, tedy práce, byla vyzdvihována jako ochrana před chudobou, ale i cesta ke zvýšení sociálně-ekonomického statusu, a tím i prestiže; jako příležitost k navázání a udržování sociálních kontaktů a podobně. Kvalitní pracovní trh je proto jednou z důležitých oblastí i pro zlepšení postavení seniorů obecně, resp. k prevenci již několikrát zmiňovaných „přítěžujících okolností“. Funkční legislativa v prevenci diskriminace na trhu práce je proto nezbytností. Ale její pouhá existence není dostačující, jak to vyplývá z následujících zkušeností: *Moderátorka: Můžu se zeptat? Oni se ptali, jestli má děti? = Žena1: No jistě. Žena2: To se ptá každé. = (všichni rozčileně – To se vás ptají.) = Žena3: Takový to, že se vás nemají ptát, tak to vás stejně nevezmou, když jim neodpovíte, to je blbost. = (vzrušeně mluví jeden přes druhého)= Žena4: Zním případy, kdy maminky děti zaprou – „nemám děti“, aby ji vzali. Byla to moje svagrová. (5:251-261) Zde je vyjádřena skepse nad funkcí „zákazových opatření“, které v realitě nefungují, jsou obcházena anebo prostě převážena tlakem „trhu“. Zde nabízené řešení – lhat, skrývat svoji identitu – volil i muž, jehož svědectví jsme získali přes diskusi na webových stránkách www.ageismus.cz, a které zde s jeho svolením uvádíme: *Dobrý den, náhodou jsem zavadil o Vaši internetovou adresu a nedalo mi, neozvat se a neposlat Vám svoji zkušenost s věkovou diskriminací. Nedávno jsem hledal nové zaměstnání. S mojí kvalifikací jsem si myslel, že nebude problém práci najít. Mám VŠ, slušně zvládám cizí jazyky. Ale bylo pro mě překvapením, že ani v Praze, kde je pracovní nabídka vysoká se mi nedaří najít práci. Začal jsem mít pocit, že můj věk je tím problémem, proč o mne nemají zaměstnavatelé zájem. (je mi 50, tedy 12 nebo 15 let do důchodu. Zdravotní stav naprosto bezproblémový, nebyl jsem na nemocenské už 15 let). Takže jsem si na internetu vyrobil dvojníka, jehož jménem jsem zasílal zaměstnavatelů zároveň kromě svého i obdobný životopis této smyšlené osoby. Stejně vzdělání, stejná praxe, jen věk o 20 let nižší. A bylo mi velmi těžko z toho, že na tu falešnou identitu mi chodily vzápětí odpovědi se zájmem o přijímací pohovor. Pokud jsem se svým pravým jménem ptal, co já nespĺnuji pro možnost ucházet se o danou práci, nikdy mi nedokázali odpovědět konkrétně, jenom všeobecnými frázemi o hledání jiného typu, jiného profilu uchazeče. A byly to firmy od malých až po koncerny zvučných jmen, personální agentury, prakticky bez výjimky. Přestal jsem svůj věk uvádět a při pohovoru jsem pak svůj věk zkrleslil. Jsem v současné době zaměstnán, ale tento trend, který v naší společnosti pozoruji, mě nenechává klidným. Jako by dnešní dvacetí a třicetiletí věřili, že pro ně se čas zastaví ... Možná v budoucnosti bude ve firmách jako nálepka „Netestováno na zvířatech“, nebo „Neobsahuje GMO“ uváděno prověření „Nediskriminující“... Autor z Prahy.**

Žádné řešení pro problém ageismu není (7:498-499⁴⁵), nebo alespoň ne pro tuto generaci (4:256; 2:740-744, 5:544,2:192⁴⁶), anebo se s tím společnost tak nějak vypořádá sama (5:574⁴⁷) – i tento názor se mezi participanty výzkumu objevil. Někteří diskutující senioři jako by neočekávali žádné revoluční změny „už dnes“, ale altruisticky chtěli „lepší společnost“ pro svá vnoučata. Na ty brali ohled dokonce i při podtrhování nutnosti řešení důchodového systému (1:635), což je ale při průběžně financovaném důchodovém systému logické a legitimní. Myslíme si, že tento zdánlivý paradox je sanován v názoru, že co pomůže zkvalitnit celou společnost, bude logicky přínosem i pro seniory, jako její integrální součást. Neexistují zde ovšem, zdá se, jednoduchá řešení (1:639⁴⁸), protože volání po „lepší společnosti“ a „lepší, pozitivnějším obrazu stáří“, jakkoliv častá, jsou obvykle velmi vágní (4:134; 4:256-262; 6:518).

Ozvaly se ovšem také hlasy, že seniori nejsou tou nejvíce diskriminovanou skupinou, nejsou na tom nejhůře a věková diskriminace **není největším problémem** naší společnosti:

- [Žena: [I] z hlediska toho zdravotnictví, já když přijdu na tu imunologii a vidím tam ta mrňata, ty kojence, tak si říkám, ty už jsi tady přes 70 let, přece ses naotravovala, trochu něco viděla. Kde mají ty dětičky jistotu, že teda ještě za ten rok tady budou. -- Takže bohužel říkám, já sem asi nepatřím [mezi ostatní diskutující, kteří se cítí diskriminováni]. --- Je mi líto, já vás tím nechci nijak- já s vámi plně souhlasím, ale myslím si, že jsou na tom jiní hůř a Pán Bůh za to zaplat, za tu cenu. (2:644)
- [Žena: Prosim já si myslím, že opravdu ti důchodci čas od času lezou do toho svého diskriminovaného postavení a ještě teď, protože se o tom hodně mluví, to umí pojmenovat. A oni trpí trošku i rádi. Někteří. Jo. Že si to [stěžují]: „No tak já, voni už mě nemaj rádi. Voni už se mně tolik nevěnujou.“ A tedka stěžujou si. Začne je něco bolet a už se to prostě rozběhne ten problém. (6:341).
- Moderátorka:[A] vy jste říkala, ta diskriminace že je imaginární pojem, co by to- co to teda znamená. = Žena 1: No, já se domnívám, že to je jedna z těch jakoby moderních snah, tady v té tržní společnosti, která pořád hledá nějaké příčiny a důsledky formou polarizace, jo. To znamená mladý proti starým, ženy proti mužům, jo, prostě jednou se upne k přehnané emancipaci, jednou se t- upne -- k takové té klukokracii, to jsou ti mladí muži v těch perfektních oblecích, v té vládě a všude jinde, jo (...) ale výsledek je vždycky žalostný, protože všichni tvoříme jednu společnost a v každé populaci určitě jsou lidi různých kvalit a ta čára rozhodně nebude Rozhodně ne, takovou zkušenost nemám. = Moderátorka: Vy si myslíte, že to je přirozený stav prostě, jsou tady rozdíly mezi lidma a ta diskriminace že teda jako je jakoby je uměle ve společnosti? = Žena 1: Přesně tak, je naprosto uměle implantovaná. (2:132)
- Muž: [Ř]ekl bych, že Praotec Čech se zastavil velice dobře, protože ty problémy, který Evropa má úplně stejný jako my, tak (...) ty problémy jsou u nás podle mého názoru menší než tam, jo. Tam jsou diskriminace taky, možná ještě větší, tam jsou -- tam jsou daleko horší ty- -- prostě korupce všelijaký, vydírání ... (7:503)
- Žena: [J]á pořád si myslím, že u nás nejsou staří lidi diskriminováni. A pokud ano, pokud to tak vypadá, tak si myslím, že to jeden z problémů této společnosti, kterých je celá řada a zdá se mě, že je velká škoda, že se to téma izoluje na diskriminaci starých lidí, protože podle mého názoru žijeme -- v totálně nemocné a špatné společnosti. A jedinou útěchou, ale to říkám v uvozovkách, by nám mohlo být, že stejné problémy prožívá zhruba celá Evropa a Severní Amerika, takže tyto problémy, které jsme nuceni prožívat v této době a tady na tomto místě, nejsou ničím výjimečné oproti ostatním státům, kde je zhruba stejný systém, to znamená parlamentní demokracie. --- Izolovat to na jeden jediný problém diskriminace starých lidí mi připadá (úsměv) od věci, protože těch problémů, které jsou daleko závažnější a jsou skutečné, ne kvazipróblémy, ale skutečné problémy, těch je skutečná řada, každý z nich by si zasloužil okamžité řešení a jak se zdá, tak -- to řešení je buďto v nedohlednu anebo se nezná, nebo se nechce znát, ale rozhodně mě připadá [ne?]možné to zjednodušovat na problém diskriminace starých lidí v České republice. Je to jeden z problémů. Všechny ostatní jsou daleko větší a je jich celá řada. (2:542)

⁴⁵ No já taky téměř nevidím východiska, myslím si, že to je -- prostě vina celá společnost, že prostě ve společnosti rozhodnou peníze a ne morálka.

⁴⁶ Pokud toto se dá brát dohromady a vyladit, tak se naše vnoučata nebo pravnoučata budou mít dobře.

⁴⁷ Já teda budu optimista. (...) tak jak šla staletí, tak asi vždycky řešili tento podobný problém a vždycky nakonec se ta společnost přetvořila - v novou. Netvrdím, že vždycky ta nová byla lepší (...) [ale]nevidím tu budoucnost jako špatně.

⁴⁸ To přece já nemůžu říct, to je tak směšná záležitost, tak vyřešit to tak prostě, aby to pro tu společnost bylo co nejvyhovující, a tím pro ty penzisty taky. Kdybych věděl jak, tak nesedím tady, ale sedím na ministerstvu. (smích) To já nevím, jak to vyřešit.

8 Diskuse

Tento projekt měl v názvu pojem „diskriminace“, proto jsme jej užívali i v procesu přípravy a administrace výzkumného procesu a nakonec i při přípravě této závěrečné zprávy. Také sami diskutující používali pojem „diskriminace“, který jsme jim při představení projektu „nabídli“. Co ovšem měli v průběhu všech diskusí pravděpodobně skutečně na mysli, byl podstatně širší koncept ageismu. Tento poznatek vyplývá jak ze získaných definic, tak zejména z citovaných příkladů a variety identifikovaných příčin diskriminace.

Z ohniskových diskusí jsme získali novou „definici“ diskriminace, která se od té běžně užívané značně liší. Hovořili jsme o diskriminaci jako o multidimenzionálním, vědomém, záměrném a častém znevýhodnění vůči mladším lidem, kvůli jejich věku, ale zejména dalším „přítěžujícím okolnostem“, které má za následek stigmatizaci a deviantní (nenormální) postavení seniorů a upírání jejich legitimních, zasloužených práv. Jedním zjištěním tedy je, že senioři velmi pravděpodobně onu „oficiální“ legislativní definici neznají a nedokáží ji ani popsat. Bylo by však krátkozraké z toho vyvozovat, že senioři „netuší“, co je to diskriminace a nebo, že si ji pletou. V našich diskusích tomuto pojmu prostě jen dávali jiný, pro jejich vlastní pojetí relevantnější obsah. Z tohoto pohledu jsme splnili zadání projektu. Cílem nebylo přijít s novou definicí konceptu nebo testovat jeho znalost (i když sekundárně jsme odpověděli i na tyto otázky), ale především dát prostor samotným seniorům se k problematice povahy a prevence diskriminace ve vyšším věku vyjádřit svými vlastními slovy a na základě vlastních zkušeností.

Leitmotivem hledání definice diskriminace/ageismu je prezentovaná představa, že je to něco, co se vám stane, když už se nemůžete bránit, protože jste sám, a/nebo nemocen, a/nebo závislý na nízkém důchodu, a/nebo jste jiným způsobem ohrožen sociální exkluzí. Tyto faktory spolu samozřejmě mohou vzájemně souviset a mohou být častěji asociovány s vyšším věkem. Z výsledků našeho výzkumu ale vyplývá, že „věková diskriminace“ je spíše než problém věku, problémem právě těchto „souvislostí“. Tento závěr naznačuje především meziskupinové srovnání. Účastníci z „aktivních“ skupin, rekrutovaných zejména z frekventantů U3V, často tvrdili, že na sobě žádnou konkrétní diskriminaci necítí – tedy s výjimkou potíží na pracovním trhu a v komerční sféře. Některé výroky ale poukazují na vědomí, že je to možná určitá dočasná výhoda plynoucí z jejich současného stavu, který se může změnit, resp. který se časem změní. Oproti tomu skupina „pečovatelů“ explicitně považovala diskriminaci za svůj aktuální problém i problém osob, o které pečují, a svoji nespokojenost s tímto stavem zřetelně verbalizovala. Skupina „klientů“ (ze stacionáře) naopak vyjadřovala spokojenost s péčí, jaká se jim dostává a spíše odmítala, že by někdy byli diskriminováni, přesto v rámci diskuse byly uvedeny příklady, které lze plně kvalifikovat jako diskriminaci a špatné zacházení. V textu jsme tak představili diskriminaci jako něco, co se (mi) nemůže stát, pokud jsem zdravý, aktivní, mám podporu rodiny a navíc třeba pracuji, protože pokud toto všechno mám, diskriminovat se nenechám. Na druhou stranu zážitky z takového prostředí jako je pracovní trh, služby nebo jednání na úřadech potvrzovaly, že do situace, kdy se člověk stává (anebo jen působí jako) závislý, se lze dostat i bez vážnějšího zdravotního omezení. Pro vytvoření situace nerovnosti, ve které může dojít k diskriminačnímu jednání, je dostatečná např. informační převaha nebo setkání s osobou, které jedná z pozice autority instituce.

Diskriminace byla v diskusích postavena jako a priori mezigenerační problém – „*a už to vidíme jako takový odstup těch mladých od nás*“ (6:168) – tedy diskriminace „nás starých“ „mladýma“, „děčkama“, „omladinou“ (6:236),⁴⁹ přestože tito mladí mohou být generace dospělých dětí. A přitom je polarizace a mezigenerační konflikt ve veřejném diskurzu nahlížen jako implantovaný, arbitrární. Je zde pravděpodobně logická návaznost na to, že hlavní příčiny diskriminace jsou viděny v nedostatečné výchově (a ta je doménou „mláď“⁵⁰) a hlavní potenciál nápravy je připisován rodině. Rodina v navrhovaných řešeních

figuruje jako základ společnosti a zdroj výchovy, přenosu hodnot a místo setkávání generací; škola má status garanta vzdělávání a výchovy; společnost představuje obecnou kulturu a nastavení hodnotových rámců a nakonec je problematizována politika jako zodpovědný činitel pro nastavení životních podmínek. V tomto smyslu nepřinesl náš výzkum mnoho nového, tyto zdroje řešení jsou již dlouhou dobu známy a v mnoha ohledech jim již byla věnována i politická pozornost. Nicméně, senioři i nadále vnímají tyto kroky jako nedostatečné a stávající situaci jako alarmující.

Jednoznačně rozhodnout ve věci povahy a prevence diskriminace seniorů z pohledu samotných seniorů se tedy zdá být i nadále obtížné. To ale pouze podtrhuje sociální podmíněnost tohoto konceptu, který je, a nepochybně zůstane, tak dynamický, jako je dynamická celá společnost. Zda jeho fluidnost ve veřejném, či ještě lépe řečeno seniorském, diskurzu ovlivní i ono faktické (tj. zejména legislativní) pojetí konceptu diskriminace je ovšem otázka jiná. Profesní experti – zástupci různých sociálních aktérů, se kterými jsme konzultovali dílčí výsledky, se totiž vesměs shodovali na tom, že pokud nebude ve veřejném a politickém diskurzu udržena distance mezi diskriminací jako nerovným a potencionálně nespravedlivým zacházením, a ageismem jako zacházením pouze „nevhodným“, nebude dost možné najít účinnou ochranu ani před jedním (viz též expertní rozhovory v příloze). Nezbyvá tak nic jiného, než znovu apelovat na rozvoj kvalitní osvěty, která bude přesvědčivě argumentovat o nesmyslnosti, nevhodnosti a nelegálnosti nerovného jednání z důvodu věku na straně jedné, a na straně druhé bude posilovat vědomí vlastní hodnoty, sebedůvěru a sociální pozice seniorů jako rovnocenných sociálních partnerů. Takto cílená osvěta bude ukazovat, co je a co není nerovné zacházení, co je nepřipustné a tudíž vymahatelné a nárokovatelné (tj. diskriminace), co je „jen“ v oblasti dobrých mravů, a tudíž obtížněji vykořenitelné (tj. ageismus). V případě diskriminace máme z právního hlediska (tedy v případě přijetí antidiskriminačního zákona), alespoň částečně uchopitelný základ – tj. legislativní definici diskriminačního jednání. Relativně nejjednodušší prevencí je opakovaně „poučovat“ veřejnost o tom, co je a co není diskriminace, aby ji dokázali rozpoznat a jako takovou odmítnout. Ageismus ovšem takový legislativní nástroj nemá, a tudíž se zde osvěta, respektive prevence, dostává na pole vizí, jak „obrodit“ společnost – a tyto vize jsou vlastně ona seniorská řešení diskriminace, jak jsme je popsali zde v textu. V tomto kontextu ale považujeme za důležité znovu upozornit, že sami senioři legislativní řešení této své situace neviděli. Je tedy otázka, zda antidiskriminační zákon je čistě expertní volbou, anebo se jedná opět o důsledek nedostatečné veřejné argumentace a osvěty. Díky příklonu k teorii sociální konstrukce věříme, že cílenou snahou lze dosáhnout společnosti, v níž stáří nebude provinění, ale vpravdě přirozená součást lidského života. Doufáme, že tato prezentace seniorských hlasů bude platnou součástí tohoto snažení.

⁴⁹ *No tak nashledanou (paroduje rozhovor pacienta s rehabilitační sestrou). Rehabilitační sestra mladá dívka, (...), no tak chodit nebudete a nashledanou a měla o jednoho člověka míř (4:172-174); Ne, ne, tímhle netrpí silnej, mladej jedinec, ne. Silnej, kterej má lokty (5:179); Aby nás ta mladší generace nepovažovala jako překážející prostě jako to. (1:653).*

⁵⁰ *Zde by bylo možné poukázat na kritiku tzv. třífázového modelu životní dráhy, kde je vzdělání a výchova vymezena pro mládí, práce pro střední věk a důchod/odpočinek pro stáří [Kholí 1996]. Ideál věkově integrované společnosti, ve které jsou příležitosti pro diskriminaci stáří, ale i jiných věkových skupin, minimalizovány, naopak tyto tři hlavní proudy nahlížejí horizontálně [Riley, Riley 2000].*

9 Přílohy

9.1 Přínos účasti na skupinové diskusi

Jedním z vedlejších cílů projektu byla snaha dát možnost samotným seniorům veřejně vyjádřit svůj postoj a názor na problém celospolečenské relevance. Během diskusí a obzvláště po jejich formálním ukončení se nám plně potvrdil fakt, že pro účastníky byla šance „sdílet a srovnávat“ představy a zkušenosti možná nejzajímavějším aspektem diskusí [Morgan 2001]: *Já teda budu optimista. Mě tady tento strávený čas s vámi nebyl ztracený, protože člověk má vnímat všechny názory, byť s mnoha třeba nesouhlasím, mám jiné. Proto jsme každý sám jiný, trochu, ale tak jak šla staletí, tak asi vždycky řešili [lidé] tento podobný problém a vždycky nakonec se ta společnost přetvořila – v novou.* (5:574, podobně 5:576) V duchu pozitivních přínosů setkání hovořili po skončení akce všichni diskutující, kteří měli potřebu se k této, pro většinu patrně nezvyklé situaci, vyjádřit. Velmi často se také objevovala nabídka přijít znova, „kdyby bylo potřeba“, přičemž jsme tyto nabídky hodnotili nejen jako zdvořilostní frázi, ale jako skutečný zájem.

Domníváme se proto, že tak byl naplněn projektový cíl, kterým bylo „zvýšení sociální participace seniorů a posilování občanských dovedností sociálně exkludovaných skupin“, jak ilustruje výrok jedné z účastnic: *Myslím si, že seniori potřebují taky kontakty a společnost a v tomto případě, a nechci šplhat, doufám, že mi dáte za pravdu, zřizování univerzit třetího věku a tadyhle ty možnosti kontaktů a občasných setkávání, ať už jsou na jakékoli úrovni a po jakékoli linii, to dává seniorům přece jenom trošičku, řekla bych, naději.* = Moderátorka: *Nadějí na? = Žena: Ne nadějí na zlepšení, ne nadějí na zlepšení, ale nadějí na to, že mají [seniori] nad čím přemejšlet, každému bych to doporučovala a dokonce bych i něco takového zřizovala ve větších měřítkách (smích).* (1:675-679)

9.2 Příloha: Expertní evaluace

Cílem projektu bylo mimo jiné zprostředkovat jakousi virtuální diskusi mezi různými skupinami seniorů, kteří by se jinak za normálních okolností jen obtížně setkali. Srovnáváním skupin v průběhu analýzy jsme se snažili překonat bariéry zájmové a regionální, bariéry zdravotního stavu a různé úrovně potřeby péče, a skrze diskusí s odborníky a s veřejností také bariéry věkové a profesní. Přizvali jsme proto několik tzv. profesních expertů, tedy zástupců různých profesí, které by mohly na naše výsledky vrhnout více světla. Těmto expertům jsme poskytli krátký výtah z našich výsledků a poprosili je o krátká vyjádření na deset otázek, či spíše navržených dilemat. Tímto způsobem jsme nechali všechny účastníky ohniskových skupin i experty mluvit vzájemně „k sobě“, neboť jejich diskuse u jednoho kulatého stolu by reálně nebyla možná.

Otázky pro experty:

1. Je něco, co vás ve výsledcích, které jste čet/a překvapilo nebo zarazilo?
2. Máte nějaký příklad diskriminace seniorů z vlastní praxe/profese?
3. Seniori definují diskriminaci jako znevýhodnění, nesvobodu, omezení přístupu a volby, přitom ale, když hovoří o svých zkušenostech, hovoří zejména o nenaplnění potřeb, špatné péči a nedobré zacházení. Je to podle vás rozpor, nebo ne?
4. Pokud většina seniorů říká, že se diskriminovaná být necítí, můžeme pak říct, že tento problém neexistuje? Anebo, že se jedná jen o okrajový problém? Pokud ne, proč?
5. Seniori žijící ve městě považují seniory na vesnicích za sice (možná) zvýhodněné „levnějším životem“, ale jinak si myslí, že musí být více ohroženi, protože se nedokáží tolik angažovat v ochraně svých práv.

- Na druhou stranu venkovští senioři „litují“ ty z měst, protože jsou mnohem více ohrožení kriminalitou, vysokými náklady ... Je „místo“ důležité pro vznik diskriminace? Pokud ano, jak v této souvislosti vnímáte rozdíl mezi (velko)městem a vesnicí?
6. Senioři se poměrně shodují, že diskriminace začíná už v dětství, vzájemným srovnáváním se mezi dětmi ve školkách a školách – ty máš „cěčka“ (dnes třeba iPod) a ty ne (dnes třeba „máš jen MP3“). Nejsou tedy nerovnosti něco „normálního“ ve společnosti?
 7. Získali jsme příklady diskriminačního chování a ageistických přístupů z řady oblastí. Dá se některá oblast vypíchnout jako podle vás nejzávažnější? Proč?
 8. Senioři se dost shodovali v tom, že řešení věkové diskriminace a ageismu by mohlo být v návratu k tradiční morálce a k rodinným hodnotám předávaným z generace na generaci. Někteří také navrhovali výchovu (k účtě ke stáří) v průběhu vzdělávání ve školách. Oba návrhy (působit na rodinu a působit na výchovu ve školách) ale reflektovali jako svým způsobem utopií? Měli v tomto pravdu?
 9. Kde a jak byste problém diskriminace řešil/a vy? Jakou roli v řešení by měla/mohla hrát vaše profese?
 10. Je ještě něco jiného, co byste chtěl/a k tématu ageismu a (věkové) diskriminace seniorů dodat?

Pokud se velmi stručně pokusíme shrnout expertní vyjádření, zjistíme, že vybraní experti se vesměs shodují či doplňují v následujících bodech:

- předložené výsledky odpovídají situaci ve společnosti a potvrzují heterogenitu seniorské populace;
- rozpory v obecnějších definicích diskriminace a popisu diskriminačních prožitků nejsou překvapující, neboť se dají přisoudit povaze těžko uchopitelného konceptu diskriminace a ageismu, kde „vše souvisí se vším“. Jak konstatuje jedna expertka „... *proti obecným pojmům, které jsou výtvorem společnosti, stojí konkrétní zkušenost, verbalizovaná osobnějšími pojmy. Obojí je ale spolu vnitřně provázáno, jde jen o záležitost vnějšího vyjádření...*“ (expert č. 7);
- diskriminace lidí ve vyšším věku není okrajový problém, i když zatím není příliš rozpoznán jak samotnými seniory, tak společností (politiky, opatření programy apod.)
- experti vesměs polemizují s názorem, že diskriminace má původ v rozdílech a nerovnostech, na které se zakládá již v dětství. Tyto nerovnosti považují za přirozené nebo i žádoucí, přičemž je především na výchově v rodině a školách, aby se důsledky z těchto nerovností vyplývající usměrnily do žádoucí podoby;
- původ ageismu a věkové diskriminace může spočívat v ústupu od tradičních hodnot včetně těch rodinných, jak o tom hovoří senioři. V názorech na možnou nápravu tohoto stavu se ale experti liší co do míry optimismu či pesimismu, jaké cesty by mohly k nápravě situace vést (rodina, škola, média, politika, státní a komerční instituce apod.).

Určité rozdíly v názorech expertů se objevují v okamžiku, kdy mají rozhodnout, zda je místo domova (město versus vesnice) důležité pro vznik diskriminace. Část expertů se domnívá, že sice rozdíly mezi městem a vesnicí v tomto směru mohou existovat, nelze ale rozhodnout, kde je situace potenciálně horší, protože obě lokality přinášejí jak specifická rizika a ohrožení, tak i výhody a bariéry diskriminace. Druhá část expertů sice uvažuje obdobně, přesto se jazyček vah v jejich hodnocení převažuje přece jen na jednu stranu a to v neprospěch města, jako anonymního a potenciálně anomického prostředí.

Hodnocení závažnosti jednotlivých oblastí diskriminace a ageismu je u expertů ovlivněno především jejich profesními zájmy. Přesto jako nejzávažnější jsou vesměs hodnoceny ty situace, kdy se člověk nemůže nebo neumí bránit (velká část expertů zmiňuje oblast zdravotní a/nebo sociální péče). Objevují se ale i názory, že nejproblematičtější je celkové vnímání seniorů jako lidí nepotřebných a zbytečných, či „občanů druhé kategorie“.

V následující části reprodukuje plné znění expertní evaluace. Z důvodů anonymizace experty představujeme pouze jako zástupce jejich oboru.

Rozhovor se zástupcem tvůrce politik

Ad 1) Výsledky spíše rozšířily či korigovaly některé mé představy, předpoklady či očekávání, nebo je (jiné) potvrdily a podložily.

Cenná je reflexe a hodnocení reformy zdravotnictví ze strany seniorů. Placení veřejného zdravotního pojištění (platil jsem celý život) je obdobně jako důchodové pojištění silně vnímáno jako mezigenerační závazek či přesněji závazek sociální „smlouvy“, závazku jedince ke společnosti a naopak, závazku solidarity atd. Kvalitativní zjištění týkající se vnímání a dopadu reformy zdravotnictví je velmi důležité. Dopad reformy by měl být důkladně a odpovědně, kvantitativně i kvalitativně (akceptovatelnost a srozumitelnost reformy), hodnocen zejm. autorem reformy, aby eliminoval a redukoval nespravedlivé a nepřiměřené dopady na různé skupiny obyvatel, nejen seniory.

Pozitivní je podle mého názoru také kritická reflexe pojmu či konceptu diskriminace ze strany některých účastníků výzkumu, reflexe širších příčin a souvislostí nedostatků a problémů ve společnosti, které se seniorů dotýkají a odmítnutí sebeidentifikace s „diskriminovanou minoritou“ či dokonce prezentaci diskriminace jako kvaziproblému.

Současné výzkum ukazuje v souvislosti s vnímaným protekcionismem, blahosklonností či podceňováním na znejistěný vztah ke starému člověku, a jak křehká je důstojnost (problémem jsou „zdánlivě banální“ věci), a jak obtížná může být taktní ohleduplnost. Pozitivní je hledání příčin a orientace na hodnoty, jejich posílení jako prostředku ke zlepšení uznání a neuspokojivé atmosféry, která je pocítována tíživěji než individuální „znevýhodnění“ či ekonomická situace.

Ad 2) V případě propouštění je běžná praxe „přednostního“ propouštění lidí v předdůchodovém či důchodovém věku nebo obecně osob starších, ať už jsou definovány jakkoliv. Ačkoliv tato politika není explicitní, každý rozumí, že hlavním, ne-li jediným důvodem, je právě věk těchto osob. Co kdo vnímá jako důvod, legitimitu této politiky, tj. jak zdůvodňuje, že lepší, výhodnější či správné je propustit právě starší osobu je těžké říct. Přesnějším obsahem než chronologickým je zřejmě blízkost důchodu, „diskriminační“ důvod pak může být blízkost důchodového věku, předdůchodový věk, a tedy samotná kategorie důchodového věku, ze které je definice starší osoby na trhu práce, tj. zejm. osoby předdůchodového věku, odvozena. Tento problém ovšem není ani nový ani neznámý, je přinejmenším tak starý, jako důchodové pojištění samo. Kromě sociální „instituce důchodu“ však budou při této praxi hrát roli také předpokládaná a sdílená hodnocení. V zaměstnání je starší člověk, je-li tak vnímán tím, kdo o něm rozhoduje, pod jiným specifickým drobnohledem, předpokládá se menší zanícení, menší aktivismus, předpokládá se, že zaměstnanec inkorporoval předchozí strukturu organizace, to jest tu, která se má reformovat. Při výměně vedení v organizaci je pak předchozí loajální zaměstnanec najednou vlastně ten „deformovaný“. Zdůvodňování legitimacy této praxe ovšem může být velmi odlišné ve sféře státní správy, obecně ve sféře veřejné a ve sféře privátní. Může být chápána (tato praxe) jako sociálně spravedlivější (blízké důchodové zabezpečení), i když z hlediska problému těchto osob na trhu práce a rodinné situace to může být často naopak.

Ad 3) Koncept diskriminace nebyl v rámci projektu vymezen, resp. byl implicitně vymezen neúměrně široce. Pojem diskriminace se jeví jako věrohodný pouze pro určité, velmi specifické situace nerovného (nikoliv špatného) zacházení. Pro takový přezkum by se hodily velmi konkrétní zmiňované situace

existence věkového limitu 70 let pro bezplatné preventivní mamografické vyšetření nebo povinné zdravotní prohlídky u starších řidičů (jako možná přímá diskriminace vedoucí k odmítnutí služby nebo „neodůvodněné, nespravedlivé“ povinnosti) nebo poskytování informace pouze prostřednictvím internetu či poplatky ve zdravotnictví (jako možná nepřímá diskriminace). Přitom je nutné si uvědomit, že věk je běžný a zřejmě nepostradatelný nástroj právní regulace, a že je nezbytné zkoumat, jaký cíl a účel se daným opatřením sleduje, jak je zdůvodněn a zda je tomuto účelu přiměřený, proporční atd.

Diskriminace se jeví jako pojem z hlediska seniorů „heterochtonní“, naoktrojovaný zvenčí jako řada jiných témat. Diskriminace by neměla být zástupným pojmem a kritériem pro životní spokojenost, kvalitu života, mezigenerační vztahy a nejrůznější druhy stesků, které ostatně nemusí být specifické pouze pro seniory. Z tohoto hlediska se koncept diskriminace pro „seniorskou problematiku“ nejeví jako příliš nosný, spíše jako apriori limitující a ublíženecko protektivně orientované či předpojatý. Takové pojetí diskriminace je v podstatě škodlivé i pro řešení konkrétních situací, kdy použití věku jako kritéria může být opravdu přímou věkovou diskriminací, nebo kdy zdánlivě neutrálního opatření (zde informace pouze přes internet, poplatky apod.) nepřímou věkovou diskriminací.

Politická, ekonomická (marketingová), sociálně vědní či jiná konstrukce seniorů jako na jedné straně v podstatě zneužívané skupiny (diskriminace, abusus, vyloučení), a na druhé straně jako skupiny dobře zajištěných osob toužících po konzumně chápaném výtí a růstu („silver economy“) tak vytváří zvláštní ambivalentní obraz a identitu. Je to možná nejen souboj dvou diskursů, resp. jimi obhajovaných a za nimi stojících lobby (na jedné straně protekcionistických, „zastupujících“, neautentických a na druhé marketingově ekonomických/politických), ale také dvou ageismů (pozitivního a negativního). Každopádně ukazuje na problematičnost hledání či budování jednotné seniorské identity či jednotného zájmu seniorů. Senioři jsou vždy ti druzí (a tedy také diskriminovaní senioři jsou ti druzí, neurčitý senior bez jména). S označením „důchodce“, „senior“ a dalšími kategorizujícími pojmy chce být spojován jen málokterý důchodce, nechce být brán jako příslušník kategorie, ale jako osoba. Kvalitativní výzkum zaměřený na pohled penzistů na penzionování provedený v USA ukázal, že nejméně žádoucí jsou označení příliš spojené s věkem jako „elderly“, „third agers“, „third actors“, „retired people“, „older boomers“, „older people“. Naopak nejpříjemnější bylo spojení se zkušeností a moudrostí místo s věkem jako „the experienced“, „advisors“, „coaches“ atd. Nejpříjemnější je oslovení osoby, ne příslušníka nějaké skupiny. „Call me a master, not a senior citizen.“ („Říkejte mi pane, ne seniore.“) byla jedna z odpovědí. Ve zkušenostech penzistů s životem bez zaměstnání byla zahrnuta jak svoboda (být poprvé v životě pánem nad sebou a svým časem), tak určité postrádání naplnění, a vazby na společnost a obava z pocitu neužitečnosti. (Recasting Retirement: New Perspectives on Aging and Civic Engagement. Civic Ventures, 2002)

Ad 4) Můžeme říci, že převážnou většinu problémů, od nedostatku uznání po kvalitu péče, prostě nelze pojmát jako součást diskriminace, jako diskriminující jednání, a že koncept věkové diskriminace nemůže být prostředkem uchopení většiny témat spojených se stárnutím a stářím, naopak má-li zůstat přínosný, měl by se zaměřit na úzce vymezené situace a oblasti. *Bylo by proti ochraně vlastního sebepojetí přijmout, že jsem diskriminovanou menšinou a bylo by upřednostněním vlastních výzkumných přání před realitou, pokud by odmítnutí diskriminace jako konceptu bylo interpretováno jen jako nepochopení a potlačování faktu diskriminace. Z tohoto hlediska se závěrečné konstatování jeví jako příliš pohotovité a málo reflektující zjištění výzkumu. Odkazování na jevy jako korupce, politické situace apod. v kontextu diskriminace ukazují na zdroje vnímání vlastního postavení a odcizení, které však nemusí být věkově specifické, odlišné od běžného občanského odcizení. Pokud by mělo být „seniorské odcizení“ specifické, pak by bylo žádoucí identifikovat jeho „specifické“ zdroje.

Ad 5) Mám dojem, že se jedná o „seniorský“ nespécifické téma. Obdobně může být hodnocena kriminalita a náklady mladšími osobami. Problémem „místa“ (města-venkova) může být odlišná dostupnost služeb, volnočasové aktivity, povaha rodinných vztahů v souvislosti s charakterem bydlení, vzdáleností, dostupností apod. spíše než odlišné zdroje „diskriminace“.

Ad 6) Rozdíly nelze chápat jako důsledek diskriminace. Tento diskurs je svým způsobem sektářský, marxistický obdobným způsobem jako převážný feminismus. Hrozí mu tak ztráta podpory a odmítnutí ze strany většiny veřejnosti a samotných seniorů jako přístup extrémistický, fanatický, „nepřirozený“, a tím také ohrožení i prosazování oprávněných zájmů seniorů. Jak vyjadřuje jedna účastnice výzkumu: „No, já se domnívám, že to je jedna z těch jakoby moderních snah, tady v té tržní společnosti, která pořád hledá nějaké příčiny a důsledky formou polarizace, jo. To znamená mladý proti starým, ženy proti mužům, jo, prostě jednou se upne k přehnané emancipaci ...“

Domnívám se, že existuje jak legitimní používání věkových hranic a omezení ve veřejných i komerčních programech apod. (v legislativě) z důvodu rozdílných potřeb a fází životního cyklu a potřeby jejich sociální regulace, tak přirozené a žádoucí rozdíly v zacházení. Cenné je, že existují odlišné etapy a podoby lidství, a že vztah k těmto podobám je svébytný a odpovídá jeho potřebám, krizím a specifickým. Emancipaci chápou v kontextu pochopení této svébytnosti, pochopení svébytnosti těchto vztahů a rozdílných, pochopení jejich sociální funkce, a to v odlišných a měnících se sociálních podmínkách. Emancipace je jejich nové a opakované uznání, nikoliv jejich zamlžení, popření a smazání s cílem „rovnosti“ (odstranění odlišnosti).

Ad 7) Závažné jsou jak potenciální věkově diskriminační opatření (nárok na účast v bezplatném preventivním programu atd.), tak širší podmínky ovlivňující postavení a důstojnost (výše příjmu a životní úroveň po penzionování, způsob poskytování zdravotní péče a její dostupnost atd.)

Ad 8) Pozitivní je, že úvahy směřují k širším a celospolečenským příčinám, avšak jejich nepochopení by samozřejmě mohlo vést k nerealistickému pokusu o „návrat“ k dřívějšímu, často idealizovanému a ne v každém ohledu pozitivnímu minulému stavu a nepřiměřenému očekávání od zaměření na rodinu a školní výchovu. Přirozeným změnám je třeba se přizpůsobit a hledat nové způsoby uplatnění a podpory tradičních hodnot. Jejich prosazování proti této přirozenosti ve staré formě může být kontraproduktivní a násilné.

Ad 9) Citlivým rozvíjením práv, zájmů, antidiskriminační legislativy, kultivováním veřejného mínění a praxe, zejména v citlivých oblastech jako např. zaměstnání, zdravotní péče atd.

Ad 10) Řada problémů a specifických rizik života ve stáří se dotýká lidských práv. Ochrana lidských práv ve stáří, lidských práv starých lidí v jednotlivých oblastech (zdraví, práce, příjem) je však oproti jiným skupinám osob (dětí, ženy atd.) z různých důvodů značně rudimentární, složitá a specifická. Z řady důvodů bude také obtížné posunout vývoj na mezinárodní úrovni a uznání některých problémů na úrovni vymahatelných lidských práv např. prostřednictvím jednotného „lidskoprávního“ dokumentu, jakým je např. úmluva (viz Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen, Úmluva o právech dítěte, Úmluva o právech osob se ZP). Bude to složitá cesta, ale vzhledem k tomu, že stáří je skutečným rizikem pro plné uplatnění práv a pro důstojnost v různých oblastech života, v různých systémech a službách, je to asi cesta nezbytná, i s vědomím toho, že mezinárodně právní nástroje mají pouze omezený dopad na velmi odlišnou reálnou praxi a situaci v jednotlivých zemích. Snahy nevládních organizací a osobností jdou však, a domnívám se, že správně, tímto směrem.

Diskriminací rozumím diskriminační jednání, které poškozují a je neoprávněné, nelegitimní. Ageismem rozumím iracionální, předsudečný negativní vztah (postoje, názory), který může být jedním ze zdrojů diskriminačního jednání. Oba jevy spolu souvisejí, ale jsou odlišné. Ageismus je podle mého názoru mnohem širší a složitější jev.

Rozhovor s redaktorkou webových novin

Posílám svou slíbenou reakci. Hned na úvod bych ráda předeslala, že mám trochu problém s pojmem „profesní pohled“ na problém. Novináři jsou totiž velmi heterogenní skupina jak z hlediska názorů, tak i zaměření, typu práce, tematického zájmu, a tak dále. Pokusím se nicméně myslet hodně jako „mainstreamové“ médium, i když s tím nemám tak úplně blízkou zkušenost.

Ad 1) Asi mě nepřekvapilo a nezarážilo nic. Vzhledem k tomu, že tam zazněly názory všech možných pólů a vyjadřovacích kvalit, myslím, že to celkem slušně odráží heterogenitu názorů i seniorské populace. Jsou samozřejmě jednotlivé názory, které mě překvapují – ale myslím, že to je spíš proto, že jsem tím způsobem nikdy nepřemýšlela, než proto, že bych nechápala, že tak někdo přemýšlí (myslím třeba diskriminaci malými titulky a tichým zvukem u televizních pořadů – chápu, že to pro seniory není ideální, ale vzhledem k tomu, jak český dabing vyniká kvalitou nad dabingem běžným v cizině, neumím si představit, co by lidé říkali tam). Ale to je jen příklad, jak říkám, nijak to neshazuju...

Ad 2) Je pravda, že v médiích je senior velmi často jako spíš patiens než agens (oběti zločinů, skupina populace postižená reformními opatřeními), případně může na obrazovky/stránky proniknout ještě jako kuriozita („osmdesátiletý muž vyšplhal na Everest“, vymyslím si). Obsahovou analýzu médií na toto téma jsem ale nedělala, takže mě neberte za slovo. Také mám pocit, že když se má něco kritizovat, na něco skuhrat, někomu spílat, jsou senioři vděčnými respondenty (například do ankety k reformám, novinkám, změnám). Zdá se mi ale také, že se tato situace lepší. O problémech seniorů, jejich potřebách a jejich situaci se v poslední době víc píše a vysílá – a nemyslím teď jen „léčebnou“ kampaň rozpoutanou MF Dnes.

Ad 3) Rozpor to není, vzhledem k tomu, že pojem diskriminace není nijak definován. Pokud se za diskriminaci považuje, když senior má platit za návštěvu u lékaře, ačkoli si celý život platil zdravotní pojištění (ačkoli pracující člověk si ho také platí a až do penze platit bude, a bůhví jestli ne i pak) nebo že nemá vyšší důchod (jako by bylo na vyšší penze kde vzít), je jasné, že vnímání lidí ve vztahu k tomuto konceptu lze jen ztěžka porovnávat. Pokud bych měla problém pojmut „mediálně“, je nepochybně pravda, že senioři jsou svým způsobem stereotypizováni, a že třeba v televizi jsou hlavní vysílací časy vesměs obsazeny pořady cílícími na mladší skupiny. Na druhou stranu myslím, že existuje celá řada pořadů a médií, které seniorům vycházejí vstříc a které připravují takový obsah, který je oslovuje (ČRo Praha, vybrané televizní pořady, časopisové magazíny pro kutily, domácí práce nebo společenské). Mladík-skejťák se ale taky na Primě moc nenamlsá ...

(Jinak ještě osobní poznámka k rozporům v definicích: Obecně na mě z textu „dýchla“ při prvním přečtení jako nejmarkantnější jedna kontradikce – pro některé seniory je „diskriminací“ už nedostatek ohledů (nedá se to přeložit jako chybějící „pozitivní diskriminace“), jiní za ni považují až opravdové „házení klacků pod nohy“, pokud to tak mohou říci. Nechci tím říct, že bychom měli klást na seniory stejná měřítká (například ve fyzických dovednostech) jako na mladé, ale spíše než o „diskriminaci“ by tu možná bylo na místě mluvit o „nezralém přístupu“ společnosti vůči seniorům.)

Ad 4) Okrajový problém to samozřejmě není. Mám pocit, že diskriminace seniorů při hledání zaměstnání (nebo propouštění) existuje, za VELMI alarmující považuji obecně přehlížející zacházení se seniory („babi“ a „dědo“; „najděte si to na internetu“ – tímto způsobem ale může být postižena každá společensky znevýhodněná skupina) a nekvalitní péči v pečovatelských zařízeních. Na druhou stranu, jak jsem už uvedla, některé věci bych za problém „diskriminace“ nepovažovala.

Ad 5) Pokud se budeme bavit o médiích, můžou být senioři na venkově diskriminováni leda tím, že nemají v obci plně zásobený kiosk s novinami nebo, že mají horší příjem některých kanálů a stanic. Pokud bych se měla na tu věc podívat osobně, domnívám se, že jsou pro a proti poměrně vyrovnané. Je možné, že na venkově mají „děcka“ větší respekt ze seniorů, protože ti je osobně znají a vědí, kde kdy jakou lumpárnu provedly – zatímco ve městě se starší člověk často potkává s cizí mládeží... nemluvila bych ale o diskriminaci, spíše o rozdílných podmínkách. O tom, jak se liší například kvalita a dostupnost sociálních služeb (kde by v případě velké nerovnoměrnosti mohlo jít o jakousi „diskriminaci“), nemám informace.

Ad 6) Jsou. Je ale otázka, jestli je společnost (médiá) svým přístupem zbytečně neprohlubují – a to se obávám, že je možné.

Ad 7) Podle mě je to jednoznačně oblast sociálních služeb, tam jsou lidé zasaženi zcela přímo a jasně způsobem, který je neomluvitelný a neakceptovatelný. Pokud jde o mediální realitu, stereotypizaci důchodců jako „remcalů“ nebo obecně pasivní masy také považuji za problém – domnívám se ale, že většina médií (snad kromě bulvárních) od tohoto pohledu pouští. Na druhou stranu, jsem novinářka a ne scénárista ani mediální analytik či kritik, takže si netroufnu hodnotit, nakolik je „stereotypizace“ nebo „diskriminace“ častá v médiích mimo novinářinu (tzn. v dramatické tvorbě, kterou respondenti zmiňují).

Ad 8) Z pohledu médií: ano, jistě, osvěta je možná. Na druhou stranu, ani Babička to nijak nevytrhla, a to tu tenhle ideální vzor „užitečné a ceněné seniorky“ (odhlédneme od faktu, že jí bylo tuším 54) máme už 150 let – pročež bych mediální obsahy nepřeceňovala. Podobně jako školu. Čímž nefíkám, že by se občanská a rodinná výchova – kam to asi patří – neměly proklátě změnit; i když rodinnou výchovu dneska ani někteří nemají, ne? Tak to asi nebude moc účinné; OSOBNÍ NÁZOR, podotýkám, stejně jako následující. Sázela bych spíš na tu výchovu v rodině, a vůbec bych nevyučovala, že s přibývajícimi lety babiček a dědečků budou mnohé děti i vnoučata „poučeny životem“, jak to ve stáří vypadá a jestli to taky chtějí (nebo spíš ne).

Ad 9) Asi mě nenapadne nic lepšího než klišé „osvěta, vzdělávání a ještě jednou totéž“. Říkám si, že když to dokázali homosexuálové – proměnit se z opovrhované menšiny v uznávanou skupinu obyvatel – u seniorů by to jistě také šlo. Myslím, že některé novináře by mohla ovlivnit například důsledná poučená mediální zpětná vazba (ke způsobu, tedy JAK – uvědomujete si, co tím říkáte? Myslíte si, že vaše zprávy byly vyvážené? Do toho, CO v médiích bude, si pochopitelně novináři už z principu mluvit nedají). Jiný způsob jak prolomit stereotypy u novinářů mě nenapadá. (Druhou věcí je, jak mohou novináři ovlivnit veřejnost a ukázat jí, že je něco špatně – a k tomu se samozřejmě hodí „otřesné případy ponižování“ nebo „aktivní senioři“: bohužel ale vedlejším produktem podobných zpráv je, že z toho stereotypu v podstatě vycházejí.)

Ad 10) Domnívám se, že o pohledu médií na seniory by mnohem lépe vypovídaly tematické obsahové analýzy, které – jak jsem si zjistila letným pohledem na síť sítí – ovládáte lépe než já. Obávám se proto, že můj příspěvek je spíše osobní a z odborného hlediska není výjimečně přínosný.

Rozhovor s advokátem

Ad 1) Vždy mne u seniorů udivuje v souvislosti s jejich diskriminací malá vlastní sebereflexe doprovázená pocitem, že současný stupeň diskriminace souvisí pouze s dosaženým věkem, případně ukončením pracovní činnosti, a že se s tím nedá nic dělat. Nedostatečná vlastní sebereflexe neumožňuje správně nacházet příčiny diskriminace a odstraňovat je. Při tom je nutné odmítnout pasivní postoje té části seniorů, kteří i když mají potřebné fyzické i duševní schopnosti, nejeví ochotu k vyjádření pomoci, podpory a solidarity k těm institucím a organizacím, které usilují o řešení těchto problémů, neboť diskriminaci seniorů, jakož i další složité otázky stáří, je možné řešit především se seniory a za jejich aktivní účasti. Je sice pravda, že vlastní denní starosti o co nejlevnější nákup, o zajištění fungování domácnosti, o zdravotní a sociální potřeby jim někdy brání, aby i veřejně vystoupili na obranu svých základních potřeb. Mnozí z nich se domnívají, že to někdo vyřeší za ně, a v těch případech ani ryze vlastní problémy rázu sociálního, zdravotního, správného neradi řeší svým jménem a neustále kladou požadavky jako „napište to vy, nemohli byste to pro nás zařídit vy?“ atd. O vlastní důstojné stáří musí senioři usilovat, ale má být umožněno, aby nemuseli o vše žádat, prosit a dokladovat nárok. Důstojné stáří znamená kontinuitu a návaznost na činnost předcházejících generací a odmítnout názory, že být seniorem, nutně znamená být chudý, nemít nároky na cokoli, a že musí být připraveni vzdát se všeho, čeho dosáhli vlastním přičiněním, že smyslem není přejít na co nejúspornější model života. Nejlevnější bydlení, potraviny, oblečení, obutí, ale kultura a vzdělání je pro seniory přepych. Kdo chce něco z veřejných zdrojů, musí se zbavit všeho hodnotného, jinak zbůhdarma ujídá ze společného rozpočtu. Tento značně rozšířený názor je nutné u veřejnosti překonávat.

Je bohužel smutnou pravdou, a písemný podklad to uvádí, že i obchodní společnosti uplatňují tento „chudobný pohled“, přestože senioři svými nákupy potravin, oblečení, služeb, jsou zdrojem značných zisků, což se ale nepromítá do vytváření speciálních a specializovaných širokých nabídek pro seniory, a to ve všech oblastech včetně kultury i struktury pozitivních programů TV.

Ad 2) Velmi mnoho se diskriminace seniorů projevuje ve společném bydlení s dětmi a jejich partnery či partnerkami, kdy senioři často významnou měrou přispěli k tomu, že mladí bydlí „ve svém“.

Několik konkrétních příkladů:

- a) Paní H. měla byt 3 + 1 ve městě nedaleko Prahy. Dcera se zetěm stavěli a navrhli prodat byt paní H. s tím, že maminka bude bydlet s nimi. Přesto, že celou částku za prodej bytu převedla na účet zetě, bydlí v rodinném domku jako člen domácnosti bez legálního zajištění, pouze na základě ústního ujednání. V bydlení je značně omezována. Obývá 1 místnost, a i z té je zatím slovně vykazována, jsou stálé konflikty a je i fyzicky napadána.
- b) Paní E. prodala lukrativní parcelu a přispěla na rekreační dům, kde má dle dohody vyčleněnu 1 místnost, ale se zdůvodněním, že tam nemůže být sama, je jí znemožňován pobyt.
- c) Paní P. převedla byt 4 + 1 do vlastnictví syna, který odstraňuje z bytu věci patřící paní P. a nahrazuje je novými, (lednička, pračka) se kterými ale nesmí paní P. manipulovat. Po narození vnučky má pozastaveno i přijímání návštěv ve své místnosti.
- d) Paní B. má zřízeno věčné břemeno doživotního užívání bytu, ale je omezována v užívání kuchyně, je narušováno její soukromí, a její věci jsou z bytu bez jejího souhlasu odstraňovány.

Ad 3 – 4) Senioři neradi veřejně přiznávají diskriminaci a zvláště, je-li to diskriminace od vlastních dětí a pokud to přiznávají, tak v osobním důvěrném rozhovoru. Velice těžce nesou jednání, které je pro ně ponižující, kdy jsou slovně nebo fyzicky napadáni, nebo kdy je ze strany dětí projevován nezáměr.

Např. paní K. její agresivní syn, který s ní bydlí, ničí úmyslně její věci. 3x byla přivolána Policie, nic však nebylo sepsáno, neboť paní K. odmítá dát souhlas k trestnímu stíhání. Jen v nejkrajnějším případě připustí kriminalizaci jednání svých dětí a blízkých. Tato diskriminace má nejružnější formy a projevy, a to od citového vydírání, které může být jak ze strany dětí, tak i ze strany rodičů, přes parazitování na rodičích formou finančních půjček, které nejsou spláceny, bydlení a stravování dospělých dětí u rodičů, aniž je přispíváno na chod domácnosti (někdy se zdůrazněním, že starat se o děti je povinnost rodičů), až po vyhrožování rodičům fyzickou či psychickou likvidací.

Samostatnou kapitolou v diskriminaci jsou případy, kdy rodiče přicházejí s požadavky na vydědění svých dětí, hlavně z dřívějších manželství se zdůrazněním, že jejich syn nebo dcera o ně nejeví zájem, nestýkají se s nimi, nenavštívili je v nemoci a to trvá 10 – 15 let. Na dotaz, kdy naposled popřáli své dceři či synovi k narozeninám, dali dárek k vánocům či pozvali je k návštěvě, začnou zmateně vzpomínat na jakýsi telefonický rozhovor před lety a opět zdůrazňují, že se se svými potomky nestýkají, a že je to vina dětí, což jim horlivě dosvědčují jejich současné partnerky, nebo partneri. I když se v právní poradně ŽIVOTA 90 za rok jedná o 11 případů z 260 a přičteme-li, že stejný počet seniorů by chtělo zrušit darování svým potomkům či příbuzným, je to dost, uvědomíme-li si, že dochází k diskriminaci nejméně jednoho z rodičů, na druhé straně k diskriminaci dítěte.

Diskriminace seniorů má mnoho forem, ale nejzávažnější je taková, která snižuje, nebo potlačuje lidskou důstojnost, které jsme například svědky ve zdravotnických zařízeních, kde na vozících jsou na vyšetření přiváženi a odloženi jako věci na chodbách pacienti vystaveni před ostatními čekajícími.

V současné době je řešena stížnost u zdravotnických orgánů, kdy 96-letý senior byl po úrazu v dopravním prostředku po ošetření v nemocnici ještě v šoku poslán domů. Po několika hodinách byla nutná opět hospitalizace. Postupně během 28 hodin prošel pěti klinikami a byl 25x překládán. Jistě i to mělo vliv na jeho úmrtí.

Ad 5) Anonymita města nesporně vytváří příznivější podmínky pro vznik diskriminace, ale na druhé straně vesnice vytváří lepší podmínky k vyšší všestranné aktivitě seniorů a díky mezilidským vztahům jsou příznivější podmínky pro neformální řešení problémů seniorů.

Ad 7) Za nejzávažnější oblast vedle zdravotnictví a sociální péče považují bydlení, neboť jde o základní lidskou potřebu. Nic tak seniora nevykolejí, jako bezprostřední ohrožení jeho bydlení. Proto ochrana bydlení seniorů by měla být součástí státní politiky i předmětem veřejného zájmu. Statistika dokládá, že senioři jsou ze všech nejdříve vyzváni, majiteli bytů, aby se z bytu, který užívají často celý život vystěhovali a je vyvíjen nátlak, aby podepsali ukončení nájemního vztahu, aniž je předem zajištěno, že nabízený náhradní byt je obyvatelný, zda nevyžaduje rekonstrukci, zavedení topení apod. Smlouvy, které mají podepisovat, mají řadu nejružnějších vad a rizik.

Ad 8) Nesporně pro seniora má největší význam jeho rodina, a to ta v nejširším slova smyslu. Ta seniorům umožňuje překonávat negativní jevy doby a důsledky v oblasti ekonomické, zdravotní, sociální, kulturní i společenské. Avšak, ani nejlépe fungující rodina nenahradí povinnosti společnosti při vytváření podmínek pro důstojné stáří.

Ad 9) Jako právník jsem si vědom určité diskriminace seniorů, pokud se chtějí domoci se svých práv soudní či správní cestou. Senioři patří k nejméně poučeným v právních záležitostech a jejich ekonomická

situace málokdy umožňuje právní pomoc kvalifikovaných právníků. Pokud ze sociálních důvodů mají právní zastoupení zdarma, pak velmi často právní zástupci udělají jen to nejnnutnější, často nekvalitně, bez zájmu o výsledek. Seniori při tom potřebují právního zástupce, jak s právníkou erudovaností, tak i s určitými životními zkušenostmi. Proto v řešení právní pomoci seniorů by stát prostřednictvím příslušných ministerstev měl sehrát svoji roli podporou kvalitního právního zastoupení seniorů a zároveň jejich zvýšenou právní ochranou, např. v bytových, zdravotních a sociálních záležitostech.

Rozhovor se sociální pracovnící

Ad 1) Na výsledcích mne nic nepřekvapilo, ani nezarážilo. Výsledky odpovídají tomu, jak je tento problém vnímán ve společnosti.

Je celosvětově prokázáno, že nejčastějším případem diskriminace je právě diskriminace kvůli věku. Je to současně diskriminace nejhůře prokazatelná.

Ad 2) Já mám vlastní zkušenost. Když jsem odešla do starobního důchodu, chtěla jsem si uzavřít u České spořitelny balíček pro seniory, abych „ušetřila“ za vedení účtu. Jaké bylo moje překvapení, když jsem byla informována, že součástí tohoto balíčku není možnost placení účtů přes internet. Také platební kartu bych dostala tu nejjednodušší, se kterou se někdy nedá platit v zahraničí. Pak jsem si zvolila jiný balíček.

Ad 3) Podle mne v tom rozpor není.

Ad 4) Já jsem přesvědčená, že diskriminace není okrajový problém. Seniori se podle mých zkušeností bojí tento problém přiznat a vyhýbají se mu. Diskriminace prochází napříč celou společností. Je obtížné říci, kdo je diskriminován více. Záleží také na individuálním pohledu na problém.

Ad 5) Já sama vnímám rozdíl pro vznik diskriminace mezi městem a vesnicí. Ve městě k diskriminaci přispívá anonymita místa, nedostatek času na své blízké, vzdálenost mezi lidmi a honba za kariérou. Na vesnici se lidé znají, rodina i dnes má k sobě blíž. Diskriminaci na malých městech vidím, ze strany společnosti. Zním případy, např. na Vysočině, kdy se senior nedostane za svým blízkým v sobotu ani v neděli, protože byly zrušeny autobusové spoje. Tento problém vnímám jako diskriminaci.

Ad 6) Tento problém vždy byl a bude. Pamatuji si to ze svého dětství, z dětství svých dětí a považuji to za normální. Každý máme jiné potřeby.

Ad 7) Nejzávažnější příklady jsou příklady z jednání zdravotnického personálu a úředníků. Tito zaměstnanci by měli být připraveni na jednání s lidmi postiženými, seniory a hlavně se na ně obracejí ti, kteří potřebují pomoc. Proto tam také jsou.

Ad 8) Na tuto otázku neumím jednoznačně odpovědět. Víím ze své praxe, byla jsem učitelka v mateřské škole a víím, že jsme děti vždy vedli k účtům ke stáří, k rodičům. Bohužel v současné době má velkou moc „moc peněz“, a to je pro současnou generaci velice limitující. Také média v této otázce podle mne selhávají. Ukazují většinou jen mladé, krásné, zdravé. Ale hodnotu seniorů, kteří něco dokázali, to neukazují. A to je škoda,

Ad 9) Já sama pracuji jako sociální pracovnice v obč. sdružení ŽIVOT 90. Ve své práci se snažím vždy přistupovat ke klientovi s respektem, tolerancí, dostatkem času k naslouchání a pomoci při hledání řešení problému.

Problém diskriminace bych řešila výchovou ke slušnosti, vztahu k okolí, a to nejen k lidem, ale i přírodě a k životu vůbec.

Ad 10) Nakonec bych si přála, abychom my všichni dříve narození dokázali přijmout své stáří, být komunikativní, vcítit se do druhého, být tolerantní. To jsou atributy, které k vyššímu věku patří. Důležité je nebát se změny.

Rozhovor se středoškolskou profesorkou

Ad 1) Ve výsledcích mě nezarazilo, ani nepřekvapilo nic. S těmito problémy jsem obeznámená, ne z vlastní zkušenosti, ale díky médiím.

Ad 2) V mém okolí se žádný případ diskriminace seniorů neodehrál. Myslím tím jak v rodině, sousedství, ani v zaměstnání. Domnívám se, že nelze považovat za diskriminaci, když se jedna mladá kolegyně ptala, jak bude ještě dlouho učit kolega v důchodovém věku (65) let.

Ad 3) Rozpor v těchto definicích nevidím. Vlastně tím jen popisují způsoby diskriminace anebo schválně význam změkčují, protože se slova diskriminace bojí nebo je jim neznámé.

Ad 4) Problém diskriminace seniorů existuje, a ti, kteří odpovídali negativně, buď skutečně diskriminováni nejsou, anebo se za diskriminaci stydí, protože ji považují za reakci na svou slabost nebo špatnou výchovu. Možná také nedovedou explicitně označit způsob jednání, který jim vadí. Konečně, odpovídá to i vašemu výzkumu.

Ad 5) Pokud se týká rozdílů mezi městem a venkovem, myslím, že existuje, a že lepší situace je na vesnici. Zde se stále udržuje sousedská soudržnost, lidem není lhostejný osud souseda, mladí víc pomohou starším, i když to není přibuzný. Konečně, už samo oslovení „tetičko“, „strýčku“ i cizích lidí, naznačuje, že jsou zde vztahy vřelejší. Ve městech, zvláště na sídlišťích, zažívají staří lidé pocit odcizení, jsou sami, i když mezi mnoha lidmi. Ještě horší to pak je tehdy, když se z finančních důvodů musí přestěhovat do menšího bytu a dostanou se do prostředí, které neznají a kde si nevytvořili žádné vazby. Jsou odkázáni jen na sporadické návštěvy svých dětí či vnuků.

Problém v tom, že se nemohou angažovat v obraně svých práv, bych nepovažovala za tak rozhodující, protože i ve městě je to pro starého a nemohoucího člověka těžké.

Ad 6) S tímto závěrem souhlasím, ale vůbec mi nevádí, že je společnost stratifikovaná. Myslím si ale, že je zapotřebí větší míra tolerance k lidem a skupinám, které jsou odlišné. Považuji za velký problém, který vzniká chybnou výchovou, když se děti vzájemně hodnotí podle oblečení nebo výše kapesného. Z vlastní zkušenosti se domnívám, že na vyšším typu vzdělávání (gymnázium), se žáci hodnotí většinou podle jiných kritérií.

Ad 7) Nejzávažnější se mi jeví diskriminace nemohoucích lidí v léčebnách. Je odporné ponižovat nebo týrat lidi, kteří jsou odkázáni na cizí pomoc a ti, kteří by ji měli poskytovat, to nečiní. Takový senior se nemůže bránit nejen fyzicky, ale ani psychicky a ví, že z takové situace není východisko.

Ad 8) Souhlasím, že je nutné při řešení věkové diskriminace a ageismu hledat návrat k tradičním hodnotám. Nemyslím si ale, že by se něco vyřešilo zavedením nějakého zvláštního předmětu. Pokud děti a žáci mají správný příklad v rodině nebo ve škole, je to lepší a efektivnější, než o tom teoretizovat.

Příčinou diskriminace a ageismu vidím v tom, že mizí vícegenerační rodina, kde jsou všichni členové zvyklí si pomáhat přiměřeně svému věku. Kde chování rodičů k prarodičům je vzorem chování jejich dětí v budoucnu.

Další, specificky postkomunistická příčina je v tom, že mnozí „mladí“ podceňují starší generaci proto, že získala jen „komunistické“ vzdělání a spokojí se s tímto povrchním konstatováním, i když velmi často úroveň vzdělání tehdy byla velmi dobrá.

Velmi důležitou příčinou je rovněž výše důchodů. Nedosahuje často ani poloviny platu. To znamená, důchodce společensky sestoupí na nižší úroveň a mnoho lidí má tendenci posuzovat lidi ne podle vzdělání, kultivovanosti, ale podle toho, co si mohou koupit. Myslím, že důchodci v Rakousku nebo Německu se nemohou cítit méněcenní, protože jejich důchody jsou vypočítávány podle jiného klíče než u nás. A s tím souvisí další příčina – důchodci tento společenský pohled velmi citlivě vnímají a jsou tlačeni do jakéhosi pocitu méněcennosti.

Důvodem diskriminace je určitě i to, že starý člověk je fyzicky a psychicky oslaben a je tedy snadnou obětí patologických osobností – agresivních typů, kteří si na nich vybijí své komplexy.

Osobně si myslím, že velký vliv na diskriminační pohled na seniory mají média, reklamy ap., které ukazují mladé, kteří si vždycky poradí a staří se jen díví. Vznikl jakýsi pseudo-ideál zdravého-mladého člověka, který si se vším poradí. Nikde nejsou vidět reklamy opačně koncipované.

Rozhovor s poskytovatelem sociálních služeb – s ředitelem domova pro seniory (a kol.)

Ad 1) Na výsledcích nás nic nepřekvapilo, líbí se nám, že se někdo podobným výzkumem zabývá. Považujeme to za velmi nutné. Výsledky se nám zdají být korektní.

Ad 2) Často po návratu z hospitalizací si naši klienti stěžují na necitlivé zacházení nemocničního personálu.

Ad 3) Je to rozpor, dle našeho názoru zdůvodněno obtížností definování pojmu diskriminace seniorů a spojení tohoto pojmu se vším negativním s čím se senior setkává.

Ad 4) Tento problém určitě existuje a není to okrajový problém, ale celospolečenský, spojený s:

- morálními hodnotami ve společnosti obecně a výchovou dětí;
- finanční situací seniorů
- nízkým hodnocením a nízkou celospolečenskou prestiží zaměstnanců pracujících v sociálních službách a částečně ve školství
- často stresující atmosférou na některých pracovištích a absencí motivace chovat se lépe,
- velmi často absence pochvaly za dobře odvedenou práci
- špatnou informovaností a nevdělaností v oblasti soc. věd, komunikace atd.

Ad 5) Je to individuální, ale kdybychom generalizovali, myslíme si, že větší riziko diskriminace je ve městě, než na vesnici. Vesnice ve větší míře než město udržuje své tradice, morální, kulturní a náboženské hodnoty a je tam méně anonymity.

Ad 6) Určitě je to celospolečenský problém. Souhlasíme, že se vyskytuje i v dětství. Nedomníváme se však, že je šťastné diskriminaci zužovat na majetkovou nerovnost.

Ad 7) Samozřejmě všechny uvedené oblasti jsou ze života a podány tak, jak je oslovení popsali. Nám se však zdá nejzajímavější a nejdůležitější vami uvedená poslední situace – nebýt považován za potřebného, i když je to smysl celého lidského života Jejím řešením se totiž prakticky vyřeší všechny předešlé situace, tedy když senioři získají zpět svoji vážnost. My všichni jednou budeme staří! Vždyť i indiáni v Severní Americe měli své „rady starších“.

Ad 8) Souhlasíme, že diskriminace seniorů v české společnosti není izolovaný jev, ale celospolečenský (aspekty: morální, náboženské, výchova dětí, finanční, atd.).

Ad 9) Problém diskriminace obecně se musí řešit již ve výchově od dětství. Jako červená nit výsledky celého výzkumu a zkušenosti z praxe provází, zejména v naší republice, vymizení křesťanských hodnot, a z toho bohužel všeobecný úpadek morálky, neúcta ke stáří, a z toho plynoucí další negativní jevy. Z hlediska vedoucích pracovníků Domova pro seniory, vidíme stěžejní oblast řešení této problematiky v důsledném dodržování zásad daných standardy kvality Zákona o sociálních službách, zejména pak prostřednictvím vzdělávání příslušných pracovníků přímé péče, jejich supervize, jejich objektivním hodnocením, ochranou práv seniorů a zajištěním kvalitního a důstojného života seniorů v našem zařízení a dobré prezentace poskytovaných služeb.

Rozhovor se studentkou psychologie, dobrovolnicí

Ad 1) Ve výsledcích mě vysloveně nic zásadně nepřekvapilo. Překvapivé by mohlo být neztotožnění se jednotlivých seniorů s konceptem „diskriminovaného seniora“, jak je prezentován např. v médiích. Z praxe jsem si ale již dříve uvědomovala velikou různost názorů a postojů, že samotný pojem „senior“ mi přijde tak mnohotvárný, že bych si osobně nedovolila jakékoliv zobecnění této věkové kategorie. Mám dojem, že v tomto vývojovém stupni panuje mnohem více inter-individuálních rozdílů, než v jakémkoliv jiném. Proto mě tedy vlastně nepřekvapuje, že ani sami senioři se nehází do onoho jedného pytle.

Ad 2) Diskriminaci osobně vnímám nikoliv jako nerovnost, která je přirozená a normální, ale teprve na základě této nerovnosti nespravedlivé zacházení, nerespektování a přehlížení rozdílů, a jejich devalvace či zesměšnění.

Nejsilněji proto vnímám diskriminaci seniorů ze strany institucí, nebo jako přehlížení seniorů jakožto zákazníků a konzumentů. Právě v těchto případech podle mého názoru dochází k přehlížení přirozených rozdílů mezi lidmi. Mám na mysli například příliš malá písmena v záhlaví a zápatí oficiálních dopisů (třeba z banky), kde bývají uvedena například telefonní čísla na infolinku apod; dále pak například dlouhé záznamníky na infolinkách některých společností (typu: když chcete ... zmáčkněte...), které jsou formulacemi složité pro pochopení. Rovněž zaměření reklam je primárně na mladé, zrovna tak image firem, způsob jejich servisu se orientuje hlavně na mladší generace.

Jako diskriminační vnímám pak především zesměšňující oslovování, například již zmíněné „babi“.

Rovněž diskriminující je bezesporu apriorní přístupování k seniorům jako k senilním, neslyšícím, zmateným lidem, kteří vlastně nevědí, co chtějí. Takto, mám pocit, k seniorům přistupují některé státní instituce, zrovna tak jako již zmínění prodavači v obchodech, apod.

Ad 3) Domnívám se, že v tomto rozpor není, naopak obojí spolu souvisí. Jde jen o rozdíl v pojmenování – proti obecným pojmům, které jsou výtvořem společnosti, stojí konkrétní zkušenost, verbalizovaná osobnějšími pojmy. Obojí je ale spolu vnitřně provázáno, jde jen o záležitost vnějšího vyjádření. Vždyť přece důsledkem znevýhodnění, omezení přístupu, je jistě nenaplnění potřeb.

Ad 4) Domnívám se, že přestože většina seniorů říká, že se necítí diskriminována, tento problém existuje. Za prvé „většina“ nikdy nejsou „všichni“. Za druhé, jakýkoliv průzkum, byť s jakkoliv velkým vzorkem, nikdy nevypovídá o celé společnosti seniorů. Vždy zůstane část seniorů, kteří se k takovému výzkumu třeba nikdy nedostanou – a to mohou být právě oni diskriminovaní senioři. Za třetí, to že senior explicitně nepřizná, že se cítí diskriminován, přece neznamená, že se skutečně necítí diskriminován. Může mít třeba pocit, že toto „přiznání se“ ho může ještě více v očích veřejnosti oslabit a devalvovat.

K otázce okrajovosti problému – to je vždy relativní. Záleží na hodnotách a prioritách společnosti. Například kdyby se ukázalo, že diskriminováno je 1% seniorů, může to být citlivou společností vnímáno jako velmi vysoké číslo, jindy to lze vidět jako zcela mizivé množství. Statistická čísla jsou jen čísla, otázka je, jak je interpretujeme a jak se k nim postavíme.

Ad 5) Obecně se domnívám, že rozdíly město – vesnice co se diskriminace týče, existují. Nikoliv ovšem kvantitativní, jako spíše kvalitativní. Obojí nabízí možnosti i pasti, které jsou odlišné. Ve městě, které je více anonymní, se diskriminovaný člověk více ztratí, ale naopak má více možností kontaktovat se s institucemi, které mu pomohou bránit se. Ve městě má navíc senior více možností se realizovat, což může vykompenzovat případné zkušenosti s diskriminací. Na vesnici, je sice méně takovýchto možností, ale lidé mají k sobě blíže, znají se osobně, a snad si proto i sebe navzájem více váží (ovšem záleží na konkrétních sousedských vztazích, může to být totiž i právě naopak).

Ad 6) Jak jsem již napsala výše, domnívám se, že nerovnosti jsou zcela přirozené. Každý člověk má od narození jiné možnosti, schopnosti i potřeby. Na tom není nic špatného. Nevidím ani nic divného na tom, že se děti ve škole srovnávají. Problém diskriminace ale dle mého názoru začíná tam, kde na základě těchto rozdílů jsou některé skupiny zvýhodňovány na úkor druhé, když jedna skupina tu druhou zesměšňuje, devalvuje, a znesnadňuje jí přístup k naplnění práv, které jsou zaručeny pro všechny. S tímto souvisí i rozlišování termínů „rovnost“ a „rovnoprávnost“: rovni si být nemůžeme nikdy, to nezajistí žádný zákon, lze pouze usilovat o rovnoprávnost.

Ad 7) Nejzávažnějšími případy diskriminačního chování shledávám ty, proti kterým se člověk může nejhůře bránit, a také ty, které výrazně snižují hodnotu člověka, nabourávají jeho sebeúctu a sebehodnocení.

Senior leckdy může mávnout rukou nad dravostí mládeže, ale těžko se už může vyrovnat například s tím, když musí v nemocnici chodit s „holým zadkem“

Ad 8) Toť otázka. V jakékoliv době si staří lidé postesklí, že „za jejich mladých let...“. Vždy existovala představa „zlatého věku“, který byl kdysi dávno, a od té doby je to jen horší a horší. Domnívám se, že dnešní mládež bude za 50 let mluvit stejně.

Otázka působení na děti ve školách se mi zdá rovněž utopická. Představa, že děti mají ve škole jednu za týden hodinu, kdy jim paní učitelka říká, abychom byli ke starým lidem zdvořilí, zatímco ve společnosti panuje trend dynamiky, zisku, efektivity a rychlosti, se mi zdá opravdu schizofrenní. Věkové diskriminaci nahrává celková orientace společnosti na rychlý zisk, na rychlý vývoj, na flexibilitu a výkon. Toto nelze změnit hodinou týdně (upřímně, v dnešním systému by to více být nemohlo, viz například dotace hodin rodinné výchovy, nebo společenských věd). Změna vyžaduje dlouhodobý proces, který musí zasáhnout nejen školu, ale i rodinu, média, státní, ale i komerční instituce. Samozřejmě je potřeba i změna ze strany seniorů samotných, kteří by se neměli stylizovat do role obětí, nebo těch slabších.

Ad 9) Domnívám se, že problém diskriminace souvisí ve svém jádru se strachem společnosti ze stáří, z nemohoucnosti, a v neposlední řadě také ze smrti. Tato témata jsou vytěšňována, a proto jsou i seniori přehlíženi a diskriminováni. Připomínají nám totiž, že i my jednou budeme slabší, že budeme osamělí, že jednou budeme čekat v bolestech na smrt. Jakékoliv řešení diskriminace musí zohledňovat, dle mého názoru, i tyto hluboce skryté obavy, a proto tedy i jakékoliv řešení diskriminace bude dlouhodobá záležitost. Řešení tak vidím ve změně prezentace stáří a smrti – jako něčeho přirozeného, normálního, co patří k životu. O to se mohou zasloužit i zmiňované školy, ale i instituce (podpora domácí péče o nemohoucí seniory, a umožnění zemřít v domácím prostředí, důraz na důstojné prožití stáří jako program vlády), nebo neziskové organizace (například formou seminářů, akcí apod.)

Rozhovor s policistkou

Ad 3) Žádný jasný rozpor zde nevidím. Myslím si, že jedno souvisí s druhým. Navíc každému člověku je vlastní, že si daný problém vztahuje na sebe. V celkovém názoru pak hrají velkou roli osobní zkušenosti a emoce.

Ad 4) Domnívám se, že v tuto chvíli nelze hovořit o jasné diskriminaci seniorů ve všech oblastech života. Dle mého názoru se jedná o ryze individuální záležitost, liší se případ od případu. Stejně jasně se mi nejeví ani rasová diskriminace či diskriminace žen, matek apod.

Ad 5) Souhlasím s názorem, že město poskytuje více příležitostí k případné diskriminaci seniorů. Setkala jsem se již nejednou s názorem, že by se měli staří lidé z měst odstěhovat na venkov. Bydlím na vesnici a za prací dojíždím do Prahy, proto rozdíly v přístupu k seniorům vnímám zvláště citlivě. Je pravdou, že na vesnici jsou lidé k sobě ohleduplnější, vstřícnější, mají k sobě blíže. S projevy diskriminace jsem se v rámci naší vesnice nesetkala. Během jízdy MHD v Praze se však s projevy diskriminace vůči seniorům setkávám poměrně často.

Ad 6) Nerovnosti mezi lidmi byly, jsou a budou. Nesouhlasím však s tím, že kořeny diskriminace jsou v dětství. Mezi dětmi můžeme hovořit o soupeření, soutěživosti apod. Pokud jsou děti vhodně pedagogicky vedeny, může být soutěživost ku prospěchu vývoje (hnacím motorem), touhou něco dokázat. Nevhodné pedagogické vedení, zejména ze strany rodičů, vede časem v poruchy chování dítěte, které mohou vyústit v agresivní projevy, např. v šikanu s diskriminačními projevy.

Ad 7) Jako nejzávažnější bych viděla projevy diskriminace seniorů v sociální oblasti. Sociální pracovník by měl být především profesionálem, a pokud se tak nechová, nemá v sociální sféře co dělat. Zde ovšem narážím na problém nedostatku pracovních sil v této oblasti, špatné finanční ohodnocení kvalitních pracovníků apod. S neprofesionálním chováním se však čas od času setkáváme i v jiných oblastech, jako např. školství, zdravotnictví, policie atd.

Ad 8) Ano, dle mého názoru se skutečně jedná o utopistickou myšlenku. Pedagogové by mohli vyprávět, jak je v dnešní době složitá komunikace s rodiči. Na rodičovskou schůzku do školy chodí pravidelně tak polovina rodičů, v případě projednávání kázeňských prohrěšků dětí se do školy rodiče dostaví v doprovodu právníka apod. Domnívám se, že základem výchovy k tradiční morálce, základním lidským hodnotám, vztahu k rodině atd. je výchova v nukleární rodině. Pedagogové v žádném případě nemohou suplovat rodinu. Jak říká jedno známé přísloví: „Ohýbej proutek, dokud je mladý“.

Rozhovor se zástupcem policie – odbor prevence

Ad 1) Výsledky této práce v zásadě odpovídají zkušenostem, které máme z naší práce mezi seniory. Právě vzhledem k tomu, že existuje poměrně výrazná odlišnost vnímání dění ve společnosti jednotlivými seniory, nelze říci, že by některý z výstupů byl překvapující nebo zarážející. To však neznamená smíření nebo jednoznačný souhlas. Pouze tím vyjadřuji stanovisko, že uvedené výstupy byly na základě našich zkušeností očekávatelné.

Ad 2) S ohledem na naši profesi vnímám jako nejvýraznější diskriminaci či spíše nedocení, nevyužitý potenciál společenské aktivity, které je značná část seniorů schopna.

Ad 3) Rozpor v tom nevidím. Naopak koresponduje to s výsledky této práce, neboť jsem toho názoru, že zmíněné špatné zkušenosti seniorů odrážejí zkušenost s lidským faktorem, který zastupuje společnost. V zásadě nehovoří o systému, ale o konkrétní zkušenosti, na které se podílel konkrétní člověk. Systém i legislativa jsou často málo využívány v zájmu seniorů nebo zneužívány jako alibi pro selhání jednotlivce.

Ad 4) Odpověď není jednoznačná. I v policejní praxi existují případy, kdy si oběť neuvědomuje nebo nerozpozná skutkové podstaty některých trestných činů. V případech určitých forem diskriminace může jít o smíření a stereotyp, kdy je diskriminační chování vnímáno jako logická a nezměnitelná součást života lidí v tzv. poproduktivním věku.

Ad 5) Nemohu osobně srovnávat projevy diskriminace na venkově a ve městě. Chybí mi osobní zkušenosti, nicméně s ohledem na širokou škálu forem chování a projevů, které můžeme považovat za diskriminační je, podle mého názoru pravděpodobné, že místo, kde senior žije, ovlivňuje i některé diskriminující projevy chování lidí.

Ad 6) V žádném případě! Nerovnost ve společnosti je, podle mého názoru, historicky, systémově, ale i lidsky a logicky její nedílnou součástí. V obecném pojetí, je nerovnost přirozeným a téměř žádoucím prvkem ve společnosti. Nicméně musí se utvářet v mezích daných pravidel. A obecným, nicméně platným tzv. „zlatým pravidlem“ je, že: práva každého člověka končí tam, kde začínají práva jiného“. Nerovnosti v mezích tohoto pravidla jsou přirozené, žádoucí a v zásadě je nelze odstranit. K příkladu majetkového srovnávání mezi dětmi snad jen poznámku. Ano, tyto situace bezesporu nastávají, nicméně osobně zde vidím důležitou úlohu rodiny, která musí v přiměřené a odpovídající formě s dětmi trvale „pracovat“ na prioritách a hodnotových žebříčkách.

Ad 7) Z vlastní zkušenosti v policejní práci vím, že takzvaná „společenská nebezpečnost“ jednání pachatelů se v mnoha případech neshoduje s osobním vnímáním nebezpečnosti obětí. Každá oběť vnímá různé formy útoků na svoji integritu různě a zpravidla zcela jinak, než jak je nebezpečnost takového útoku kategorizována zákony – společností.

Ad 8) Z osobní podstaty se řadím mezi optimisty, takže v tomto duchu je i můj názor. Rodinné hodnoty jsou i moje priorita a v tomto kontextu preferuji maximální díl odpovědnosti za výchovu dětí na rodiče a rodinu jako takovou. Osobně bych se přikláněl i k mnohem většímu podílu školy na výchově dětí, nicméně legislativní trendy v oblasti školství stále více přiznávají škole spíše úlohu vzdělávací. Zde mám na mysli zejména omezení jejich vlivu pouze na chování dětí na půdě školy. To má za následek například situace, kdy v jedné třídě sedí žák, který se o přestávce porval se spolužákem, a byla mu snížena známka z chování, a ve stejné třídě sedí žák, o kterém všichni vědí, že soustavně krade v obchodě a přesto není v kompetenci školy udělat totéž snížení známky z chování. Velice obtížně pak v dětech může škola pěstovat hodnotové priority a odůvodnit postoj společnosti k chování lidí. Důvěra v systém trestní spravedlnosti, která v zásadě zrcadlí hodnoty společnosti, je tak u dětí narušena ještě v době, kdy se jejich budoucí aktivní role v něm teprve utváří.

Ad 9) Takto položená otázka vyžaduje odpověď minimálně na diplomovou práci, nicméně v jakési profesní zkratce lze problém řešení diskriminace nastínit. Jak jsem již v jednu z bodů uvedl, tak z našeho pohledu vidíme velký deficit společnosti, ale i jednotlivců v rodinách i různých profesích, v docenění možností uplatnění seniorů v různých formách, zejména veřejně-společenských činností. Seniori tvoří významný lidský potenciál zkušeností, aktivity, empatie a zájmu o dění ve společnosti. I legislativa dává poměrně hodně možností, jak schopné a ochotné seniory zapojit, nicméně stále často selhávají jednotlivci v klíčových pozicích, kteří se obávají problémů a odpovědnosti, jež sebou tyto činnosti nesou. Diskriminaci seniorů nelze efektivně eliminovat nebo alespoň minimalizovat bez jejich osobní účasti a podílu na tomto procesu. Nejen pro ně, ale zejména s nimi. V rámci naší brněnské městské policie se snažíme touto cestou jít.

Rozhovor se zástupcem magistrátu z oblasti prevence kriminality

Ad 1) Zarazil mě fakt, že téměř polovina lidí považuje nárůst seniorů ve společnosti za něco špatného. Snad je to vliv mediálního – a nejen mediálního – kultu mládí a krásy. Dá se vůbec věková struktura společnosti charakterizovat jako dobrá nebo špatná. Jak? Pro koho?

Ad 2) S přibývajícím věkem jsem svědkem toho, že pro některé lidi jakoby přestávám existovat. Mluvíte na ně, a oni vás nevnímají, dívají se skrz vás, jako byste tam nebyli, nestáli a nehovořili. Platí to zejména pro skupiny manažer, mafián a politik.

Ad 3) Tento celostní postoj je vytvářen na základě osobní zkušenosti – tedy rozpor v tom nevidím.

Ad 4) Jako řada jiných společenských neřešených problémů, zůstává valná většina diskriminace, tedy i mezigenerační skryta pod pokličkou (znáte běžnou politickou frázi: o tom se přece nehovoří, nebo zaměstnavatelskou: pro tuto pozici není perspektivní).

Ad 5) V městských aglomeracích panuje zvýšená anonymita, čas od času vzniká agrese. Zvýšená koncentrace obyvatel na omezeném prostoru je provázena zvýšenou agresivitou. O tom vypovídají i policejní statistiky nápadu trestné činnosti a přestupkovosti. No, a to je i podhoubí diskriminace ve velkých městech. S obcemi do 25 000 obyvatel zkušenost nemám.

Ad 6) Nerovnosti jsou v kapitalistické společnosti normální. Většina dnešních seniorů prožila dětství na konci první republiky, za okupace a těsně po válce. Produktivní věk už prožili ve valné většině v období komunistické diktatury – budování socialismu. Tato společnost měla nastavený hodnotový systém jinak. Tak se jim nelze divit.

Ad 7) Za nejzávažnější problém lze považovat vnímání seniorů jako občanů druhé kategorie. Skoro se mi chce napsat majoritou, ale mladí budou v dohledu minoritou. Období babiček Boženy Němcové či ctihodných kmetů (co dovršili 50 let života) je v 21. století to tam. A proč? Tak to teda nevím.

Ad 8) Nevím, jestli je to zrovna utopie, nicméně tradiční forma měšťanské (křesťanské) rodiny je na ústupu. Alternativní hodnotový systém nastaven není, je to jen jakési docela neochotné tápání v hledání a odhalování příčin.

Ad 9) Ze svého profesního pohledu toužím po ideálu bezpečné společnosti, bezpečného města, bezpečné obce. Tam se nikdo neobává o svůj majetek, nebojí se o svůj život, ani o své zdraví. Tam není korumpován, a ani není korumpovatelný. Tam nemá místo ani žádná forma diskriminace, tedy v našem případě diskriminace založená na rozdílech ve fyzickém věku.

V úvodu zprávy máte údaje o tom, že skoro polovina seniorů nevidí diskriminaci jako svůj problém a 30% se to jakoby netýká, protože se nepovažují za staré. I to může být klíčem k překonávání diskriminace. Necítit se být starý a dát to těm druhým pořádně rázně a rozhodně pocítit..

Rozhovor s publicistkou

Ad 1) Nepřekvapilo mne nic, spíš jsem si uvědomila, že zkušenosti jsou mnohdy obdobné, tudíž výroky některých respondentů nejsou náhodné. Mám na mysli především oblast zdravotnictví, kde se se seniory nakládá, mírně řečeno, různě a počítá se s jejich větší či menší bezbranností.

Ad 2) Hodně se dívám na zahraniční televizi, především zpravodajství. Mnohé stanice využívají velmi letitých, avšak upravených moderátorů a moderátorek. Využívají tak důvěryhodnost jejich osobností. To se u nás stát nemůže. Zde je naprostou podmínkou mládí a atraktivnost zevnějšku, třebaže z mnohých tváří, pravda, intelekt zrovna nečísí. Já sama jsem zažila období, které našťástí už vyšumělo, kdy byl mezi nejmladšími redaktory a námi skutečný příkop, automaticky odsunující starší redaktorskou generaci do „kompostu“ („No jo, to byste musela umět anglicky a na počítači“ - řekl mi kdysi jeden mladík netuše, že jsem 12 let externě tlumočila a s uživatelskou úrovní počítačové gramotnosti – včetně digitální fotografie, střihu zvuků a videa – nemám problém.) Dlužno nicméně spravedlivě zdůraznit, že v poslední době nepocítuji na pracovišti absolutně žádné mezigenerační problémy, že tato „móda“ , aspoň ve svých vnějších projevech, odezněla.

Ad 3) Rozumím-li dobře, rozpor v tom podle mého názoru není. Neboť poněkud slabší nátury vystavené špatnému zacházení na své potřeby rezignují, ale nesou tuto situaci v sobě jako cosi nenaplněného, jako křivdu. Není to zřejmě případ všech seniorů, neboť mnozí řeší svou pozici energicky a s mobilizací zbytků sebevědomí. Záleží zřejmě velmi na aktuálním zdravotním stavu, vzdělání a partnerském či rodinném zázemí.

Ad 4) Není to okrajový problém. Neboť případů diskriminace na nejrůznějších úrovních (zkuste hledat místo 3 roky před důchodem!) je stále dost.

Ad 5) Nejsem si jista, jestli dnes rozdíl mezi městem a vesnicí cítím. Neboť křesťanské hodnoty, tolik v těchto případech důležité, se vytrácejí jak ve městech, tak na vesnicích, zejména v Čechách. Pokud jde o subjektivní pocity, myslím, že fatální je zejména změna prostředí. Já například bych ve stáří na vesnici umřela pocitem marnosti, mnozí lidé z venkova by si ve vysokém věku ve městě zoufali jakýmsi zvláštním druhem samoty.

Ad 6) Normální to není. Je to z gruntu špatné seřazení hodnot. Ale co se spotřební společností uděláme? Někdy chápu jiná lidská kulturní společenství, že vliv tohoto stylu života odmítají.

Ad 7) To vážně nevím. Snad to zdravotnictví? – Drahý lék jen do určitého věku?

Ad 8) Bohužel měli. Souvisí to s mou odpovědí na body 5 a 6.

Ad 9) Asi vážně tou výchovou, třebaže i já jsem trochu skeptická. Ve své profesi redaktorky rozhlasu se upřímně snažím (a mohu jistě mluvit i za své kolegy z redakce) angažovat se svým nahlas říkaným názorem proti jakékoliv diskriminaci. Z ohlasů posluchačů mám někdy dokonce neskromný pocit, že se to i tu a tam daří, což je vlastně důkazem toho, že to všechno nemusí být až tak velká utopie.

Rozhovor se sociální pracovníci magistrátu – oddělení pro staré a těžce zdravotně postižené

Ad 1) Vybrané výsledky z projektu mě nepřekvapily ani nezazly. Ve své každodenní praxi se setkávám s různými příklady nepochopení individuálních situací seniorů. Pokud se hovoří o diskriminaci – co znamená diskriminace? Diskriminace obecně je jednání v neprospěch někomu, založené na předsudku, zejména co se týče rasy, barvy pleti, pohlaví, věku, sociálního statusu apod. Pojem diskriminace je v naší společnosti vnímán asi od poloviny 90 let 20. století. S rozvojem tržního hospodářství se začalo stále více ukazovat, že není měřeno všem stejně, že všechny skupiny obyvatel nemají stejné nebo alespoň srovnatelné podmínky. Diskriminaci rozlišujeme na přímou, to znamená, že se s určitou osobou zachází hůře na základě určitého diskriminačního znaku a na nepřímou, které ve skutečnosti postihují určitou osobu nebo skupinu osob, kdy se automaticky přisuzují určité vlastnosti nebo schopnosti, které toho či onoho automaticky zařazují k určitým činnostem a k určité společenské a ekonomické roli např. diskriminace - na pracovním trhu, zastoupení seniorů v rozhodovacích procesech, násilí páchané na seniorech.

Ad 2) Příklady diskriminace seniorů bych mohla uvést hned několik :

- diskriminace při zacházení seniorů ve zdravotnickém zařízení (často slyším od klientů, že jim lékař sdělí „co chcete, už jste starý“)
- diskriminace na pracovním trhu (nejčastěji ženy ve věku 50 a více let)
- diskriminace v oblasti bydlení (nový majitel odpojí elektřinu, plyn, vodu např. z důvodu rekonstrukce) atd.

Ad 5) Na vesnici nežije senior v anonymním prostředí. Ve většině případů sousedé i známí poskytnou pomoc. Ve velkoměstech je senior ve většině případů odkázán sám na sebe, děti nemají čas na své rodiče a se sousedy se takřka neznají. Ale rozdílnost v místě pobytu není důvodem k diskriminaci.

Ad 7) Za nejzávažnější považují diskriminaci na trhu práce (nechtět zaměstnavatelů zaměstnávat osoby staršího věku) a diskriminaci v oblasti zdravotnictví (poplatky, špatná komunikace, snižování důstojnosti, nedostatek soukromí)

Ad 8) Souhlasím s názorem, že v poslední době jsou opomíjeny rodinné a mezilidské vztahy. Měly by se vyzdvihovat více-generační rodiny a měl by být kladen větší důraz na povinnost dětí postarat se o své rodiče. Rovněž média by měla věnovat tématům, která by hovořila o významu rodiny, vztazích mezi lidmi, generačních problémech, odlišnostech a představách více prostoru.

Ad 9) Domnívám se, že je nutné změnit postoje všech skupin občanů mladých i v seniorském věku. Cestou k zamezení diskriminace je posílení sebevědomí seniorů, poskytnutí argumentů k obhajobě jejich práv, ukázání cest, které jim pomohou poznat případné diskriminační praktiky a postavit se jim. Za tím účelem organizovat pro seniory motivační kurzy, ale také zajistit finance na poskytování služeb a aktivit pro seniory. Důležité je také vytvářet vhodné podmínky (bytové, finanční, sociální) na zabezpečení rodiny, aby se mohla o seniora postarat. Nesmí se dopustit, aby v konečném důsledku nastala obava ze stárnutí. Řada seniorů cítí nezáměr o svou generaci, a to zejména v případech, kdy se neumí o sebe postarat a potřebují pomoc okolí. Tito lidé se pak uzavírají do sebe, izolují se od veřejného dění, žijí s pocitem, že jsou na obtíž, v nejistotě, ve stresu, zklamání a bezmoci. Ale nedomnívám se, že jde o diskriminaci.

9.3 Příloha: Metodologie ohniskových skupin

Z řady kvantitativních studií, které byly v nedávné době v České republice provedeny a o nichž se rozepisujeme více v úvodu, víme, že věková diskriminace je v ČR velmi rozšířená. Kvantitativní metodologie však přináší leckdy jen omezené výsledky a řadu otázek spíše otevírá, než aby na ně poskytovala přímé odpovědi. Cílem tohoto výzkumu je tuto mozaiku doplnit, snažit se postihnout více do hloubky problematiku diskriminace, přičemž hlavní slovo jsme dali samotným seniorům. Záměrem bylo, aby s pomocí kvalitativní metodologie mohli vyjádřit svoje názory na (věkovou) diskriminaci, její povahu, příčiny a možná řešení. Cílem bylo získat autentické postoje a zkušenosti v běžném jazyce sociálních aktérů. Jako nejvhodnější cesta získání odpovědí na výzkumné otázky se nám jevila kvalitativní metoda ohniskových skupin, tzv. focus groups. Tato technika umožňuje postihnout roli sociální interakce při formulování určitých názorů, a to zejména těch, které nejsou v každodenním životě běžně diskutovány nebo je jejich porozumění (badatelem) malé, jak konstatuje Seymour [2002]. Tuto techniku nyní představíme podrobněji, přičemž při tomto popisu vycházíme zejména z knihy Davida Morgana „Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu“ [česky 2001].⁵¹

Metodologie ohniskových skupin spadá do tzv. kvalitativního paradigmatu. V tomto paradigmatu výzkumnému procesu nedominuje výzkumník, ale informanti – subjekty, tj. v našem případě účastníci ohniskových skupin. V klasickém kvantitativním dotazníkovém šetření, které využívá principu „specifická otázka – jednoduchá odpověď“, drží výzkumník do značné míry kontrolu nad zpracovávaným tématem. V případě výzkumu kvalitativního je preferován princip partnerství mezi výzkumníkem a subjektem výzkumu a téma je mezi nimi aktivně „vyjednáváno“ v procesu samotného výzkumu. V metodologii ohniskových skupin jsou témata navíc ovlivněna skupinovou dynamikou a sociálními vztahy uvnitř každé ze skupin.

Jedná se v zásadě o skupinový rozhovor, který má určité formální rysy (např. to, že účastníci jsou seznámi). Je veden moderátorem, jenž může vycházet při tomto vedení rozhovoru ze stručného scénáře, kde jsou dopředu formulovány nejdůležitější otázky týkající se tématu. (Z takového scénáře vycházelo i moderování našich skupin.) Morgan [2002] definuje techniku ohniskových skupin široce „jako techniku výzkumu, jež shromažďuje údaje prostřednictvím skupinové interakce vzniklé v debatě na téma určené badatelem.“ [Morgan 2002:17] Téma diskuse je ono „ohnisko“, které je dáno zájmem a předmětem výzkumu, přičemž požadované údaje se shromažďují samy prostřednictvím skupinové interakce.

⁵¹ Další informace o metodologických aspektech, postupech a možných rizicích této metody viz texty Roberta K. Mertona, jednoho ze zakladatelů této metody. Např. Merton a Kendal [1946], Merton [1987].

Velkými výhodami ohniskových skupin oproti jiným kvalitativním technikám (např. zúčastněnému pozorování, hloubkovým rozhovorům apod.) je, že umožňují získat najednou velké množství údajů, které se týkají předmětu zájmu, umožňují najednou zastihnout větší množství jednotlivců, není k tomu nutný příliš dlouhý časový úsek (dají se dělat „snadno a rychle“) a zejména umožňují pozorovat a zkoumat interakci vyvolanou daným tématem. Jak říká Morgan: „Skupinové diskuse poskytují přímý důkaz podobnosti a rozdílů názorů a zkušeností účastníků ve srovnání se získáním takových závěrů z následných analýz jednotlivých vyjádření v individuálních interview.“ [Morgan, 2001:24]. Na druhou stranu si musíme být zejména při interpretaci získaných informací vědomi určitých omezení: získané údaje jsou omezené pouze na verbální projevy, skládají se pouze z interakcí v diskusních skupinách a jsou vytvořeny a řízeny výzkumníkem, tj. nemůžeme si být jisti mírou přirozenosti takových interakcí. Oproti jiným kvalitativním technikám (například hloubkovému rozhovoru) také dávají menší hloubku a méně detailů v názorech a zkušenostech účastníků.

Ohniskové diskuse mají následující obecná kritéria: Za prvé je účelem pokrýt co nejširší škálu relevantních otázek. Předložené téma se proto musí diskutovat v širokém kontextu, nezužovat ho jen na to, o čem předpokládá výzkumník, že je důležité. Často se tak na povrch dostávají nečekaná témata a nové souvislosti. Za druhé je důležité získat co nejspecifičtější data. Moderátor diskuse by měl vést účastníky ke konkrétnímu a detailnímu objasnění jejich zkušeností a být si vědom rizika, že účastníci diskuse mají často tendenci sklouznout k obecnostem a fráším. Proto má být během diskuse kladen důraz na vlastní zkušenost a prožitek. Za třetí se musí podporovat interakce, které prohlubují pocity účastníků. Moderátor by se měl snažit zajistit angažovanost účastníků na tématu, cílem je vyhnout se vágnostem (opět s pomocí důrazu na vlastní zkušenost). A konečně za čtvrté by se měl brát v úvahu osobní kontext, který ovlivňuje účastníky při reakcích na předmět výzkumu, tedy to, co vede koho, aby se vyjadřoval tak, jak se vyjadřuje (sociální role a kategorie účastníků, osobní zážitky apod.)

Důraz na osobní zkušenost je jednou z vlastností metody ohniskových diskusí. Je žádoucí dojit ve výpovědích účastníků až za jejich postoje a názory, aby se objasnilo, z jakých perspektiv tyto názory vycházejí. Osobní zkušenosti také vyvolávají dynamiku ve skupině – participanti více reagují, když mohou svoje rozdílné zkušenosti srovnávat. Tato interakce ve skupině také vyvolává potřebu vysvětlit nebo obhájit svou perspektivu před někým, kdo o světě smýšlí odlišně. Dá se tedy zjistit, co si účastník o problému myslí, jak o něm přemýšlí a proč o něm přemýšlí právě tímto způsobem, což by jinou metodou výzkumu nebylo dosažitelné. V našem šetření se skupinová dynamika projevovala zejména:

- v rozvíjení a „vrstvení“ jednou nastoleného tématu („já mám podobnou zkušenost“, „ještě bych chtěla dodat k tomu, co říkala tady paní“),
- v objevování se nových témat principem sněhové koule („to mi připomnělo“),
- ve skupinovém myšlení (vzájemné přitakání, i non-verbální podpora vysloveného),
- zamlčeným či neidentifikovatelným subjektem či objektem („můžou za to ti... nedořečeno“),
- ve vzájemném přerušování a paralelních diskusích,
- v mocenské hře dominantních řečníků, v některých případech byl patrný vliv genderové nerovnosti.

Tyto faktory jsou však zvolené metodologii inherentní a moderátorky vyvíjely intenzivní snahu o jejich minimalizaci. Všechny tyto body, spolu s variabilním sociodemografickým složením jednotlivých skupin, se pak podíleli na tématické specifičnosti, jak je popsána dále.

Interakce ve skupině je přínosná i z dalšího hlediska – podle Morgana účastníci ve skupině často udávají, „že nejzajímavějším aspektem diskusí je šance ‚sdílet a srovnávat‘ jejich představy a zkušenosti.“ [Morgan 2001:36]. Tato skutečnost se nám potvrdila i během našich ohniskových diskusí, kdy tento přínos uváděli někteří účastníci buď přímo na závěr diskuse, nebo během krátké neformální diskuse, která většinou následovala po oficiálním ukončení.

Při vedení našich ohniskových skupin byl využíván jednak rámcový scénář s otázkami, který měl pomoci čtyřem moderátorkám zapojeným do tohoto projektu zorientovat se v hledaných tématech. A za druhé měly všechny moderátorky k dispozici i obecné pokyny k vedení ohniskových skupin, které byly za tímto účelem vypracovány podle Morgana [2001]. Otázky ze scénáře nebyly kladeny doslovně, v daném pořadí a nemusely být vyčerpány. Hlavní roli při tematizaci problému v diskusi měli, jak již bylo řečeno, sami účastníci diskuse. Tato svoboda účastníků do jisté míry objektivně ovlivnila variabilitu a hloubku získaných dat. V rámci diskusí se tudíž neprobíraly pouze souvislosti diskriminace, ale i života ve stáří obecně, problematika důchodu, politická a sociální situace v ČR a jiná témata, která účastníci považovali za zajímavá a relevantní. Z tohoto hlediska bylo někdy pro osobu moderátorky obtížné vybalancovat na jedné straně míru volnosti, danou vyprávěním individuálních příběhů a zážitků ze života, které někdy ne tak zcela souvisely s ohniskem diskuse, a na druhé straně snahu, aby se účastníci drželi se daného tématu. To je ale pro zvolenou metodu obvyklý jev, který zmiňuje např. Seymour [2002].

Další jistá rizika této metody jsou spojená s „náročností“ a požadavky, které jsou kladeny na účastníky. Oproti kvantitativnímu výzkumu, kdy má respondent na výběr z předem formulovaných odpovědí, musí u této techniky participant přemýšlet a formulovat odpovědi ve větách, případně v delších promluvách, což zajisté ne každému vyhovuje. I my jsme se setkali v průběhu našich skupin s řadou účastníků, které by patrně více strukturovaný a kvantitativně pojatý výzkum vyhovoval lépe a byl by pro ně pohodlnější. Tento jev se projevil zejména u jedinců s menšími komunikačními dovednostmi a nezáležel tak zcela na metodě výběru účastníků (viz následující kapitola), jak by se dalo na první pohled usuzovat.

Metoda výběru

Seven ohniskových skupin, které byly zorganizovány v rámci tohoto projektu, se účastnilo celkem 63 účastníků, z toho bylo 51 žen a 12 mužů, ve věku od 53 do 88 let, průměrný věk byl 70,4 let. Jednalo se o osoby se základním, středoškolským i vysokoškolským vzděláním. Dvě diskuse se uskutečnily v Praze, tři v Brně, jedna v Olomouci a jedna v obci Lišov (okres České Budějovice). Tři skupiny byly složeny z účastníků Univerzity třetího věku (2 brněnské skupiny a skupina olomoucká) a zbývající skupiny se konaly v rámci rozdílných institucí (viz níže). Mezi frekventanty U3V bylo distribuováno přibližně 200 ks předběžných přihlášek do diskusí, z toho se vrátilo 70 přihlášek vyplněných. Ze zájemců, kteří vyplněním přihlášky souhlasili s účastí ve výzkumu, se ve vybraných termínech diskusí zúčastnilo 28 účastníků. Jako místo setkání byla zvolena daná fakulta, kam účastníci chodili na přednášky (tj. FSS MU a FF UP). Někteří účastníci se mezi sebou znali „od vidění“ z přednášek, nebo se znali dobře (patrně někdy zde byly dvojice kamarádek či blízkých přátel).

Při úvahách nad cíli projektu – pochopit multidimenzionální charakter diskriminace, a následně při úvahách nad cílovou populací, byl zvolen koncept tzv. „missing voices“, což se dá přeložit jako koncept chybějících hlasů, nebo volně jako dát slovo hlasům, které by jinak nebyly slyšet. Pro tento koncept je metoda ohniskových skupin obzvláště vhodná. Jak konstatuje Morgan [2001:35]: „ohniskové skupiny mohou dodat sílu hlasu okrajových sociálních skupin“. I v tomto výzkumu bylo záměrem ptát se těch, kterých se obvykle nikdo neptá – šlo nám tedy o hledání porozumění mezi samotnými seniory, při respektování jejich různosti. Důraz při výběru účastníků byl dále kladen na to, abychom se nedotazovali jen seniorů „aktivních“ a zcela soběstačných, ale i těch, jejichž hlasy jsou ve veřejném diskursu potlačeny, např. seniorů pečovateli (např. se starají o jiné seniory), seniorů, o které je pečováno. Zároveň ale nechceme tvrdit, že náš „vzorek“ je reprezentativní pro celou skupinu seniorů. Je to dáno již samotným kvalitativním paradigmatickým, které v principu pracuje s tím, že získává mnoho informací o malém počtu jedinců, a počítá následně i s faktem, že generalizace na celou cílovou populaci je problematická [Disman

2008]. Nemůžeme tedy aspirovat na to, aby náš vzorek seniorské populace zahrnoval všechny segmenty velmi heterogenní seniorské populace, tj. aby ji plně reprezentoval. Například bylo z kapacitních důvodů nutné rezignovat na možnost uspořádání dalších skupin se zástupci seniorů z řad např. etnických minorit, seniorů se zdravotním postižením, vzdělanostní elity, podnikatelské sféry, ovdovělých, sociálně vyloučených apod.

Již bezprostředně v průběhu výzkumu a těsně po ukončení diskusí bylo patrné, že každá skupina byla „jiná“ (intervenovaly dále ještě další charakteristiky skupin např. jejich genderové složení). Pokud se podíváme na typologické složení skupin, tak se nám do výběru dostali senioři, které pracovně nazýváme „**aktivní**“ – sem patří tři skupiny složené z účastníků Univerzit třetího věku (dvě skupiny v Brně a jedna v Olomouci) a jedna skupina složená ze seniorů zapojujících se aktivně do dění na malém městě (město Lišov, 4 tis. obyvatel v okrese České Budějovice). O dalších seniorech mluvíme jako o „**pečovateli**“, což bylo v případě jedné skupiny složené z neprofesionálních pečovatelů sdružujících se ve svépomocných skupinách (v Praze). Třetí skupinu seniorů nazýváme „**aktivisty**“ – sem patří skupina složená z klientů proseniorského občanského sdružení (v Praze), a posledním typem seniorů byli senioři z denního stacionáře, které označujeme jako „**klienti**“ (v Brně). Participanti byli rekrutováni a) v případě U3V skrze kontakt uskutečněný v rámci přednášek b) v ostatních případech účelovým výběrem technikou sněhové koule v rámci návaznosti na jednu z institucí (anebo v případě města Lišov na osobu moderátorky).¹ Výběr a zapojení účastníků tak variovaly od zcela aktivní volby se projektu účastnit, přes souhlas se zapojením při oslovení, po téměř pasivní, byť stále dobrovolnou účast.

Informovaný souhlas

Účastníci byli na začátku diskuze informováni o svých právech (kdykoliv a bez jakýchkoliv sankcí z diskuze vystoupit) a o etických principech práce se získanými daty. Byli informováni o tom, že diskuze bude z důvodu pozdější analýzy nahrávána, následně bude záznam přepsán a veškeré údaje, které by mohly vést k identifikaci účastníka přímo v přepisu, budou anonymizovány. Poté byli účastníci požádáni, aby podepsali „informovaný souhlas“ s účastí na výzkumu. Další otázky k podepsání informovaného souhlasu, respektive k nahrávání diskuze, měli v průběhu pořádání všech diskusních skupin jen jeden, respektive dva účastníci, kteří nesouhlasili s nahráváním diskuze. Jedna účastnice po opakovaném vysvětlení metody analýzy a principů výzkumu nakonec s nahráváním souhlasila, informovaný souhlas podepsala a diskuze se velmi aktivně účastnila. Druhý muž i po opakovaném vysvětlení pravidel a principů výzkumu účast na diskusi odmítl, a tudíž nebyl do výzkumu zařazen (tj. odešel pryč a ve statistikách výzkumu není zahrnut).

U jedné skupiny nebylo nakonec k podpisu informovaného souhlasu přistoupeno, protože se moderátorka po zvážení situace rozhodla, že bude v tomto případě stačit jednak ústní vysvětlení etických principů a pravidel výzkumu, a za druhé také podpis účastníka na smlouvě výzkumu,⁵³ kde byla informace o nahrávání a práci se získanými daty obsažena.

⁵² Při organizaci těchto skupin byla použita odlišná strategie výběru – byla oslovena konkrétní instituce (v jednom případě také osoba) se žádostí o spolupráci, která pak pomohla uspořádat skupinovou diskusi v prostorách té které instituce (obce). Kontaktované osoby si pak vytipovaly vhodné účastníky, které osobně znaly, a které oslovovaly s žádostí a nabídkou účasti ve výzkumu. Cílem této strategie výběru bylo do ohniskových diskusí dostat i seniory, kteří by se patrně jinak do výzkumu sami aktivně nezapojili, jak již bylo řečeno výše (koncept „missing voices“). U těchto skupin se většinou účastníci mezi sebou více či méně znali – spojovala je společná instituce, nebo společné aktivity.

Etické otázky výzkumu

Určité otázky se v tomto směru vynořily zejména v následujících bodech. **Za prvé:** postavení osob při výběru nebylo patrně vždy rovné – zejména při oslovování potenciálních účastníků, kteří byli zapojeni do aktivit a služeb seniorských institucí, mohlo dojít k tomu, že se tyto oslovené osoby mohly cítit nějakým způsobem povinny se projektu účastnit. **Za druhé:** pakliže se v průběhu diskusí objevila od účastníků žádost o pomoc při řešení nějaké složité životní situace, byť skrytá mezi slovy a explicitně nevyřčená, moderátorky neměly jinou možnost, jak účastníkům pomoci, než tak, že participant mohli o svém problému hovořit (a to ještě časově omezeně). Tento metodologický problém uvádí i Seymour [2002], která zmiňuje u svého výzkumu prováděného stejnou metodou taktéž se seniory, že někteří participant jejího výzkumu viděli moderátorky jako potenciální poskytovatele péče a pomoci. Tato autorka upozorňuje, že toto riziko se zvyšuje s tím, jak moc je participant osamělý a bez širších sociálních vazeb. Tento výčet můžeme doplnit ještě o potřebu péče (respektive uspokojení či neuspokojení v této oblasti), což vyplývá z poznatků z průběhu našich skupin. **Za třetí:** účastníci ohniskových diskusí od moderátorek, jako od „expertů“ nedostali žádné informace o diskriminaci a věkové diskriminaci (až na jednu výjimku, kdy v případě skupinové diskuse v Olomouci k takovému předání expertního vědění došlo), tj. diskuze mohla účastníky obohatit jen o názory druhých, nikoliv však o expertní vědění. Tento „nedostatek“ byl dán designem výzkumu a samotným cílem výzkumu, tj. prohloubit porozumění o vnímání a pojetí multidimenzionálního charakteru (věkové) diskriminace mezi dotčenými sociálními aktéry – seniory. V tomto výzkumu jsme tedy nebyli experty my – výzkumníci pohybující se v sociálních vědách, ale oni – osoby v seniorském věku se svými názory a zkušenostmi. Z hlediska přínosu pro účastníky by proto mohla následovat další diskuze (nejlépe ten samý den), kde by byla krátká přednáška na téma věkové diskriminace a ageismu, která by byla následována krátkou diskusí – „brainstormingem“, což v obdobné podobě zmiňuje například Seymour [2002]. Na druhou stranu byl tento nedostatek, doufejme, do jisté míry kompenzován dvěma faktory: za prvé symbolickou jednorázovou finanční odměnou, kterou obdrželi všichni účastníci po skončení diskuse, a za druhé uspořádáním závěrečného semináře, na který byli účastníci pozváni, kde byly shrnuty nejdůležitější poznatky a konala se i následná diskuze.

S finanční odměnou je pak spojen **čtvrtý etický otázník** : účastníci o této odměně dopředu nevěděli, protože jsme chtěli, aby motivace zúčastnit se výzkumu nebyla finanční, a účastníci pak byli mnohdy zaskočení (většinou příjemně, avšak patrně ne vždy), když měli odměnu přijmout. Záleželo ovšem na nich, zda si odměnu vezmou a nakonec tak učinili všichni.

Popis skupin

Nyní v krátkosti představíme jednotlivé skupiny – jejich složení, průběh i jakési hlavní téma, či motto, které každou z nich více či méně charakterizovalo. Částečně přitom vycházíme i z reflexivních poznámek moderátorek.

⁵³ *Tuto smlouvu, kde byla i informace o nahrávání a následném anonymizovaném přepisu, podepisovali všichni účastníci výzkumu a na jejím základě pak účastníci dostali vyplacenou jednorázovou odměnu za účast v diskusích.*

Skupina 1. U3V FSS MU (Brno I.)

Tato skupina byla složena z deseti účastníků U3V Masarykovy univerzity v Brně, ze šesti žen a čtyř mužů, ve věku od 62 do 83 let (průměrný věk byl 70 let), se středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Moderátorkou skupiny byla žena s vysokoškolským vzděláním ve vyšším středním věku. Diskusi byla přítomna jedna z členek výzkumného týmu.

Diskuse se hodně zabývala ekonomickým znevýhodněním seniorů, které účastníci diskuse přímo spojovali s dalšími formami diskriminace. Účastníci ze sebe „chrtili“ různé důvody diskriminace, jak ji chápali oni, ilustrovali příklady. Svoje názory rozváděli, propojovali důsledky s příčinami (a obráceně). Nevyhýbali se ale ani obecnostem a fráším. Celkově vnímali situaci ve společnosti z daného hlediska jako špatnou.

Diskuse byla velmi rozsáhlá a dlouhá – jedna z nejdelších nejen co do času, ale i obsahové bohatosti. Důvodem této bohatosti byl fakt, že diskuse byla velmi živá a plynulá, neobjevovala se „hluchá místa“, projevovala se skupinová dynamika. Účastníci si spontánně brali slovo, pro moderátorku bylo někdy náročné diskusi přerušovat a vracet ji k tématu ve chvílích, kdy se vytrácelo ohnisko diskuse. Toto odbíhání od tématu se občas projevovalo ulpíváním na jediné myšlenky, která, ačkoliv už byla vyslovena, byla dále opakována. Během diskuse se místy objevovalo skupinové myšlení, kdy si účastníci vzájemně přitakávali a utvrzovali se ve svých názorech, vzájemná polemika se ale objevila také. Během diskuse byla velmi aktivní obzvláště jedna účastnice, která přebírala některé funkce moderátorky – shrnovala, zobecňovala, což ale není dle Morgana [2001] na škodu.

Během diskuse byli účastníci uvolnění a skupina byla celkově velmi dynamická. Moderátorka se snažila podpořit střídání a zapojení všech, do spontánního střídání se osvědčilo občas vložit tzv. kolečko, kdy účastníci vyjadřovali svůj názor či zkušenosti po sobě tak, jak seděli dokola. Tak se dostalo i na ty méně průbojné účastníky. Diskutující se hlásili a čekali na vyvolání, do řeči si většinou neskákali (ale stalo se, že někdo předběhl druhého, který se hlásil o slovo). Moderátorka někdy sotva stíhala brát a udělovat slovo. Když potřebovala diskusi posunout, měla pocit, jak uvedla později ve své reflexi k diskusi, že to dělá trochu násilně – musela důrazně diskusi zastavit a nasměrovat jinak. Během diskuse se přecházelo od tématu k tématu a nedržel se předepsaný sled otázek, což se stávalo i v dalších diskusích. Moderátorka měla i z tohoto důvodu pocit časové tísně, který prožívala jako rozpor mezi tím, aby měl možnost promluvit každý, a tím, aby dostatečně propátrala to, co vyslovil jednotlivý účastník. Když se trochu více začala věnovat jednomu, vnímala, že někteří jiní se poněkud nudí. Tento problém byl dán patrně tím, že se v této skupině sešlo deset relativně komunikativních účastníků, které se o téma sami aktivně zajímali.

Skupina 2. U3V FSS MU (Brno II.)

Této skupiny, opět složené z účastníků U3V Masarykovy univerzity v Brně, se účastnilo osm žen ve věku od 63 let do 77 let (průměrný věk byl 69 let), se středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Moderátorka byla stejná žena jako v předchozí skupině. Diskusi byla přítomna jedna z členek výzkumného týmu.

Často se objevoval názor, že diskriminace u nás neexistuje. Důraz byl kladen na osobní zvládnutí nové životní etapy, která může objektivně přinést určitá znevýhodnění – ta se však nedají příliš změnit a proto se musí přijmout, přizpůsobit se jim. Důraz byl kladen na výchovu v rodině, jejíž role byla v souvislosti s tématem diskuse často označována za klíčovou, a také na pomoc těm skutečně oslabeným (udržení sociální soudržnosti).

Skupina jevila zájem o problematiku, byla ale rozvážnější a klidnější, než skupina U3V FSS MU (I.). Účastnice byly individualisticky orientované, více se lišily v názorech. Vzhledem k tomu, že obě skupiny

byly vybrány stejným způsobem a přesto se od sebe výrazně lišily, můžeme usuzovat, že určitou úlohu zde mohl sehrát fakt, že první skupina byla genderově heterogenní, kdežto tato druhá skupina byla složena jen z žen. Vzhledem k menšímu počtu účastníků než v předchozí skupině se moderátorka mohla více věnovat prozkoumání řečeného, zaznívaly individuální názory a myšlenky, ženy si chránily svou autonomii, některé se bránily „nálepce“ diskriminovaný senior, neobjevovalo se skupinové myšlení a ulpívání na jedné věci, ale občas došlo k odbíhání od tématu. Účastnice rozhovoru byly tématem velmi zaujaté a bylo obtížné debatu ukončit. Neformální diskuse pokračovala i po ukončení.

Skupina 3. „Klienti“ (Brno III.)

Skupina „klientů“ byla pravděpodobně nejvíce specifickou skupinou diskutujících seniorů. Skládala se ze seniorů, kteří potřebují intenzivní péči. Ta jim je poskytována v instituci. Myšlenka zorganizovat takovou kontrolní skupinu se objevila po uspořádání diskuse s „pečovateli“, kteří zdůrazňovali specifčnost zkušeností osob, o které je pečováno. U této třetí brněnské skupiny je třeba brát v úvahu, že její účastníci byli osloveni a vybráni pracovníci zařízení, která je pozvala a „namotivovala“ k účasti na „nějakém“ setkání, jehož konkrétní náplň se účastníci dozvěděli až na místě.

Tato skupina byla složená z osmi klientů zařízení, z toho byl jeden muž a osm žen, ve věku od 77 do 88 let, průměrný věk byl 84 let, jednalo se o skupinu nejstarší. Údaje o vzdělání za tuto skupinu nemáme k dispozici. Moderátorkou byla mladá žena s vysokoškolským vzděláním. Nahrávka této ohniskové diskuse je nejkratší ze všech nahrávek, což souviselo s únavou účastníků a vyčerpáním tématu.

Protože byl průběh diskuse odlišný od ostatních skupin, popíšeme její průběh poněkud podrobněji. Hlavní motto celé diskuse by se dalo shrnout do věty „nejhorší je, když je člověk opuštěný“. Diskriminace byla definována, jako nedostatečná pozornost a nedostatečné vnímání potřeb lidí, kteří jsou nějakým způsobem bezmocní, nebo málo schopní. Tj. za prvé se jedná o nedostatečnou péči a za druhé o přehlížení, přičemž oboje může být jak od majoritní společnosti, tak od těch nejbližších. Na rozdíl od všech ostatních skupin se účastníci podle svých slov s diskriminací na vlastní kůži nesetkali – vnímají ji zprostředkovaně patrně přes média či z vyprávění. Věkovou diskriminaci vnímají jako nespravedlivý důsledek odcházení psychických a fyzických sil, a to zejména v oblasti nedostatečné péče a pozornosti (a latentně také financí). Jedna účastnice definovala diskriminaci seniorů jako ubližování starým lidem, a také jako „škaradý pohled“ na staré lidi.

Diskuse se konala v pobytovém zařízení pro seniory v Brně. Klienti zde mohou být dlouhodobě ubytováni, než se vyřeší jejich situace – zejména zdravotní, a s tím související bytové (a sociální?) podmínky. Moderátorka byla domluvena s ředitelkou instituce, že se diskuse zúčastní klienti, kteří jsou na tom relativně dobře, nejsou zmatení a mohou se vyjadřovat. Situace na místě ukázala, že pro tyto účastníky tato technika ohniskových skupin není zcela vhodná – jednalo se o osoby, které až na výjimky nedovedly zcela reagovat na položené otázky. Moderátorka musela otázky zjednodušovat. Některé odpovědi účastníků byly často zabíhavé, participantí hovořili o jiných věcech, než na které byla diskuse zaměřena, nedokázali se nad danými otázkami zamyslet. Někteří se omlouvali, že nejsou schopni nad takovými věcmi přemýšlet, hovořili spíše o svém zdravotním stavu a o svých osudech, proč se ocitli v tomto zařízení, které chválili. Snažili se, aby mu dělali dobré jméno. Dvě účastnice nehovořily téměř vůbec, navíc tyto účastnice špatně slyšely, takže byly spíše jen dopočtu. Ostatní odpovídali krátce jen na položené otázky, diskuse v nich nevyvolávala potřebu se nějak vyjádřit či polemizovat s ostatními, tj. skupinová dynamika byla spíše slabá. Někteří se možná báli mluvit, byli bojácní. Jako by nebyli zvyklí, že se jich někdo ptá na jejich názor, jako by odvykli vyjadřovat se o jiných věcech, než jsou věci jejich denní

potřeby spojené s péčí o svoji osobu. Možná se někteří styděli mluvit před skupinou. Plně aktivní byly zejména tři účastnice – tyto ženy dokázaly plynně formulovat svoje myšlenky a snažily se nad danými otázkami přemýšlet. Svým způsobem se jako by stavěly do role mluvčích celé skupinky a možná také pociťovaly odpovědnost za to, že alespoň něco bude v průběhu diskuse řečeno.

Moderátorka se snažila účastníky povzbuzovat a shrnovat jejich názory, což mohlo mít za následek, že jim patrně někdy i „napovídala“. Jak již bylo řečeno, po celou dobu diskuse sklouzávala do vyprávění osobních příběhů, což bylo patrně ze tří, navzájem propojených důvodů.: 1. otázky byly pravděpodobně příliš složité, respektive téma, nad kterým měli účastníci přemýšlet, bylo pro ně hodně náročné či abstraktní, 2. vyprávění osobní historie jim dalo možnost úniku k věcem, o kterých nemusí tolik přemýšlet – je to snadnější. 3. lépe by dokázali reagovat na jednoduché otázky, kde by se nabízela jednoduchá odpověď maximálně jednou větou či variantou ano/ne. Z reflexe moderátorky vyplývá, že zvolené technice patrně neodpovídaly mentální a fyzické schopnosti účastníků. Někteří z účastníků se zdáli být mírně rozrušení – patrně tématem diskuse. Některé rozrušila i odměna, jak již bylo zmíněno v kapitole o etice výzkumu, báli se, že jim to ostatní klienti zařízení budou závidět, jestli se o tom dozvědí. Zde se opět vynořují etické problémy: klienti byli vyrušeni ze svého denního rytmu, byli nuceni přemýšlet spíše o nepříjemných věcech, a to bohužel bez možnosti závěrečné katarze či fáze uvolnění. Zatímco závěrečná fáze u ostatních diskusí většinou probíhala ve spontánním hovoru a diskusi s moderátorkou či koordinátorkou, zde otázek padlo jen minimum, a to ještě jen od aktivních účastnic, které se ptaly, co už vyplynulo z předešlých diskusí a kdo se bude o výsledky zajímat.

Skupina 4. Lišov

Skupina byla složená ze sedmi žen a jednoho muže, ve věku od 60 do 75 let, věkový průměr skupiny byl 68 let. Účastny byly osoby se základním, středoškolským i vysokoškolským vzděláním. Moderátorkou byla mladá žena s vysokoškolským vzděláním, která účastníky oslovila, sezvala a setkání zorganizovala v místní knihovně. Všichni zúčastnění se znali, patřili k aktivním lidem, kteří se podílejí na společenském životě seniorů v obci.

Na diskusi bylo patrné, že k účasti byly pozvány osoby aktivní, vesměs komunikativní, relativně zdravé. Účastníci vnímali diskriminaci pouze z médií nebo maximálně z doslechu, protože oni sami se buď diskriminovat nenechají, tj. vystupují tak, že si to k nim nikdo zatím nedovolil, anebo se zatím jednoduše nikdy do takové situace nedostali. Jednou z mála věcí, na které se shodli, že by to mohla být diskriminace, která se týká i jich, je drahá lékařská péče (poplatky, léky, vyšetření). Hodně se shodovali v tom, že případné špatné chování vůči starým lidem není otázkou nějaké systematické diskriminace, ale charakterem lidí, kteří se něčeho takového dopouštějí. Byl uveden příklad jediné instituce, kde přístup personálu může jít od velmi milého a vstřícného, přes rutinnost až po neochotu. Tento názor, že vše je o lidech a jejich osobnostních kvalitách byl ostatně jakýmsi motivem celé diskuse. Názor, že celý problém diskriminace je „o lidech“, se ale podle účastníků diskuse netýká jen těch, co diskriminují (jedná se o osoby, které nemají dostatečné osobnostní nebo pracovní kvality), ale i těch, co se diskriminovat nechají. Velký důraz z tohoto hlediska kladli na aktivitu seniora, na jeho zájmy a koníčky, které udržují duševní svěžest. Zároveň si ale uvědomovali, že je to hodně ovlivněno i dalšími podmínkami jako je zdraví a podpora rodiny/partnera, protože nemocní a osamělí lidé to zase budou vnímat jinak (pokud jsem zdravý a aktivní, diskriminovat mě nemůžou, jakmile onemocním, a/nebo budu osamělý/á, možná to bude jinak).

Ve skupině byly dominantní zejména dvě účastnice, které si aktivně braly slovo a jasně formulovaly svoje názory. Až na jednu ženu, která téměř nemluvila, se ostatní účastníky podařilo do diskuse zapojit.

Skupinu oživoval muž, který bavil občasnou historkou ne tak úplně související s tématem, ale zároveň velmi spontánně mluvil a shrnoval názory, které v diskusi zazněly. Diskuse byla relativně plynulá, ačkoliv měla charakter spíše delších monologů. Výraznější polemiky se neobjevovaly – na rozdíl od skupinového myšlení, které bylo docela časté (účastníci si přitakávali zejména nad úvahami o (ne)úctě ke stáří, o zbožštění peněz). Místy se projevil jev, který byl zaznamenán i u diskuse uspořádané v pobytovém zařízení pro seniory v Brně (viz níže) – některé otázky přišly účastníkům patrně příliš složité a měli proto tendenci odpovědět vágně, obecně, pomocí frází, což bylo také možná vedeno snahou odpovědět alespoň nějakým způsobem – říci něco víc, než jen „nevím, o tom jsem nikdy nepřemýšlel“. Po skončení diskuse si participantů účast na diskusi pochvalovali, hodnotili ji jako příjemnou, užitečnou a zajímavou možnost vyjádřit se a ocenili finanční odměnu, se kterou nepočítali.

Skupina 5. U3V FF UP (Olomouc)

Této diskuse, která byla složená z frekventantů U3V Univerzity Palackého v Olomouci se účastnilo deset osob, z toho byl jeden muž. Devět osob mělo středoškolské a jedna osoba vysokoškolské vzdělání a jejich věk se pohyboval od 53 do 74 let, přičemž průměrný věk skupiny byl nejnižší ze všech skupin – 62,7 let. Diskuzi byla přítomna jedna z členek výzkumného týmu a technik nahrávacího studia.

Diskuse se do jisté míry lišila od všech ostatních diskusí, což bylo dáno osobou moderátorky, ženy staršího věku s vysokoškolským vzděláním, která ji vedla specifickým způsobem a nedržela se příliš pokynů pro moderátory ani diskusního scénáře. Do diskuse tak moderátorka zahrнула i teoretická východiska diskriminace a další sociologické a demografické poznatky, což mohlo do jisté míry ovlivnit názory účastníků. Objevovalo se často skupinové myšlení, které bylo místy podporováno i moderátorkou, která rezignovala na snahu rovnoměrně zapojit všechny účastníky do diskuse. Diskuse byla místy velmi dynamická (někdy až příliš), účastníci si spontánně brali slovo, občas si i skákali do řeči, objevily se, ale naštěstí ne příliš často, i paralelní diskuse. Neprůbojní účastníci ale téměř nehovořili, tj. na jejich krátké vyjádření se dostalo jen při závěrečném „kolečku“, dominantní byl zejména jediný muž v diskusi. O tom, že téma některé účastníky velmi zajímalo a měli potřebu se k němu vyjadřovat, svědčil fakt, že po ukončení diskuse se dále pokračovalo v neformální diskusi.

Diskuse se hodně zaměřila na státem podmíněnou špatnou ekonomickou situaci seniorů a celkově byl v diskusi dán velký prostor makro činitelům (stát, politika, byrokracie, ekonomika, média, celkové chování společnosti vůči důchodcům), jako faktorům ovlivňujícím či přímo způsobujícím diskriminaci. Účastníci uváděli jak obecnosti a fráze tak také konkrétní příklady věkové diskriminace z těchto oblastí, kterou podobně jako v jiných diskusích definovali jako znevýhodnění a reflektovali zejména nedostatek moci (či spíše bezmoci) se diskriminaci bránit. Celkovým vyzněním diskuse tak bylo, že mezi účastníky převládá spíše pesimistický náhled na tuto problematiku a na způsoby obrany či řešení. Z hlediska metody výběru je to zajímavé, protože tito participantů byli vybráni stejným způsobem jako předchozí dvě skupiny, tj. byli vybráni na základě svého aktivního zájmu, a také se jednalo o účastníky U3V. Dalo by se tak předpokládat, že budou spíše optimističtější nebo alespoň celkově neutrální (oproti účastníkům, kteří mají osobní zkušenosti s nemocí, s nemohoucností, s demencí, apod.) podobně jako skupiny z brněnské U3V.

Skupina 6. „Aktivistů“ (Praha I.)

Této ohniskové diskuse se účastnilo 12 osob, z toho byli 3 muži, ve věku od 59 do 88 let. Průměrný věk účastníků diskuse byl 72 let. Přesné údaje o vzdělání za tuto skupinu nemáme k dispozici, ale byli patrně přítomni lidé všech vzdělanostních kategorií. Moderátorka byla stejná žena jako ve skupině U3V

Brno (I. a II.), tj. žena vyššího středního věku s vysokoškolským vzděláním. Dále byla přítomna mladší zaměstnankyně instituce, která pomáhala s organizací a technikou.

Diskuse probíhala v organizaci, která se zabývá pro-seniorskými aktivitami a službami v Praze. Prostředí bylo sice docela útulné, ale velice rušné. Neklid v místnosti ale nenarušil zaujetí účastníků v jejich diskusi. Dominovala zejména jedna účastnice, která byla zřejmě velmi zkušená v pro-seniorské argumentaci a formulačně velmi zdatná. Byly zde ale i další ženy, které dovedly dobře hovořit. Skupina však byla hodně velká a značně diverzifikovaná. Vedle osob velmi vzdělaných a řečnický zdatných zde byly i osoby pravděpodobně s počínající demencí nebo se zkušeností s psychiatrickým onemocněním (a předčasně penzionovaní). Rovněž věkové rozpětí bylo velké (59 – 88). Vesměs šlo o osoby, které se účastní programů organizace. Skupinové myšlení se neobjevovalo, ale občas to vypadalo, že někdo mluví, jen proto, aby mluvil - ani na přímou otázku nezareagoval odpovědí na to, na co byl dotázan, ale „mluvil si svou“.

V diskusi byly rozlišeny různé formy diskriminace, což vedlo až k tomu, že už o jakékoliv formě nevýhody, jež mohou starší lidé pocítovat, se hovořilo jako o diskriminaci. Diskriminovat může společnost, rodina, instituce, politici, ale i jedinec jedince, případně diskriminaci ovlivňuje i jedinec sám, když se diskriminovat nechá, případně k diskriminaci své osoby téměř vybízí. Jak se diskuse rozbíhala, byly přidávány další a další příklady a názory, jako by se účastníci nechtěli opakovat, a rozšiřovali tak oblasti toho, co vše může být diskriminace. Zde se možná jedná o určitý metodologický problém, protože s rostoucím počtem příkladů diskriminace (seniorů), bylo pojmem diskriminace nahrazeno téměř cokoliv, co je negativní pro staršího člověka, ale co by patrně za jiných okolností účastníci diskriminací nenazvali. Jakoby pojem diskriminace devalvoval na zástupné slovo, kterým se vyjádří všechny těžkosti života ve stáří. Otázkou je, jestli to není tlakem, který byl nastolen výzkumným tématem, a účastníci se proto snažili přijít ještě s něčím novým, co tady ještě nikdo neřekl.

Účastníci tedy spontánně prohlubovali oblast toho, co vše může být diskriminace: propuštění z práce v předdůchodovém věku, neúcta ve zdravotnictví, dále také neochota některých zaměstnanců DD, osamělost/opuštěnost – zejména směrem od rodiny, chybějící komunikace, izolace, urážení, zesměšňování, netolerance, fyzické útoky, psychické týrání, omezování, urážlivé oslovování ve zdravotnických zařízeních, u doktora neléčení nemocí a potíží s odkazem – vy už jste starý/stará, ponižování klientů v institucích, ustupování z bytů, ustupování v rodině, okrádání u pokladen supermarketů. Zároveň byl ale v této skupině kladen velký důraz na individuální charakteristiky seniorů, respektive jejich potenciál nenechat se diskriminovat. Staří lidé nemají být pasivní, mají znát svá práva a na stáří se mají aktivně připravovat v průběhu předchozích životních etap.

Skupina 7. „Pečovatelé“ Praha (II.)

Této ohniskové diskuse, která byla zorganizována v rámci instituce poskytující seniorské služby a aktivity, se účastnilo 7 osob (z toho 2 muži), se středoškolským a vysokoškolským vzděláním. Účastníci byli pozváni dvěma poradkyněmi instituce – byli vybráni z řad jejích klientů a z členů rodin, které pečují o člověka trpícího demencí. Všichni účastníci měli osobní zkušenost s péčí a s hledáním pomoci ve zdravotnickém a sociálním systému. Jedna vysokoškolačka pracovala v roli poradkyně ČALS, jedna pracovala pro ČALS jako dobrovolnice – osobní asistentka pro pečující rodiny. Tato žena byla zároveň zrakově postižená a měla tedy i osobní zkušenosti s diskriminací lidí s postižením. Diskuse časově koincidovala s mediální kauzou o otřesné situaci v českých LDN a v péči o seniory vůbec, která probíhala od 12. 7. 2008, zejména na stránkách MF Dnes i jiných médií.

Z obsahového hlediska byla tato diskuse spíše sledem osobních zážitků na jedné straně a frází a obecností na straně druhé. Účastníci se nesnažili přemýšlet nad tématem diskriminace nijak do hloubky, tedy vesměs udávali jevy, které považují za diskriminační (poplatky, mediální obraz seniorů, rétoriku politiků apod.) anebo vlastní zážitky, které považovali za diskriminaci (konkrétní jednání zdravotníků, mládeže, úředníků – např. odkazování na internet, apod.). Celkový dojem z diskuse: „Jsme diskriminováni, jsme ti poslední.“

Podle reflexe moderátorky, kterou byla stejná žena jako u diskusí U3V (I. a II.) a Praha (I.), bylo tuto skupinu dosti obtížné řídit, účastníci téměř nereagovali na položené otázky (např. Co je to diskriminace obecně), ale vraceli se ke svým osobním zkušenostem. Hned na začátku museli být upozorněni, že nejde o vyprávění jejich příběhů a zkušeností s demencí, ale o jejich názory, představy a zkušenosti s diskriminací. Skupina byla hodně emotivní, občas se podle moderátorky objevovaly i „výkřiky zoufalství a beznaděje“. Jak moderátorka později konstatovala, jako by tam přímo na místě probíhal prožitek skutečné diskriminace – tak takhle vypadá zoufalý, diskriminovaný, bezmocný, opovržený člověk.

Někteří členové skupiny se rádi ujímali slova a drželi si je dost dlouho. Jiní (1 muž a 1 žena) zůstávali stranou – nejen, že se hůře prosazovali a potřebovali podporu, ale někdy i nedokázali k danému tématu alespoň něco říct. Pro moderátorku bylo obtížné přerušovat jednotlivé vstupy, její zájem moderovat diskusi a vracet ji k tématu diskriminace ji připadal banální v porovnání se sdělovanými skutečnostmi. Tušila velkou potřebu těchto osob, aby jim někdo naslouchal – aby mohly sdělit, co je trápí a vůči čemu jsou bezmocné. Moderátorka měla pocit, že by bylo na místě jim slíbit, že pro ně něco udělá, což ale nebylo v její kompetenci, a mohla říci vždy jenom „Děkuji za příspěvek, a kdo další...“, což nás vrací k některým etickým otázkám, jak již bylo řečeno výše. Na konci účastníci děkovali, že byli k diskusi přizváni a vyjádřili ochotu přijít opět, když bude třeba.

Rámcový scénář skupinového rozhovoru

Scénář Focus Groups „Povaha a prevence diskriminace seniorů v ČR“

1. uvítání, vysvětlení záměru a zásad diskuse (viz pokyny) (cca 7 min)
2. podepsání informovaného souhlasu s účastí na diskusi a nahráváním (cca 7 min)
3. diskuse
4. podpis smluv a vyplacení odměny

1. Na úvod bych vás chtěla poprosit, abyste se každý krátce jednou větou představil (stačí nám jen křestní jména) ... Já se jmenuji XY a jsem *(tato část se ještě nenahrává)*

2. Co si představíte pod pojmem diskriminace? *(Mělo by dojít k diskusi, kdy si pod diskriminací představí každý něco různého a můžou se o tom bavit.) (kolik času?- toto je ten obecný úvod do diskuse, ten trychtýř tj. navrhuji tak 10 min. max)*

3. Máte pocit, že jsou senioři diskriminováni, tedy znevýhodňováni ve společnosti oproti jiným skupinám? Pokud ano, proč myslíte, že tomu tak je? Kdo může za to, že se senioři se zachází ve společnosti jinak než s ostatními ?

4. V jakých oblastech se znevýhodňování seniorů podle vás objevuje nejčastěji? Jak konkrétně? Máte nějaký příklad z vlastní zkušenosti?

5. Je věková diskriminace problém pouze starších lidí, nebo mají kvůli svému věku potíže i mladší? Pokud se týká více skupin, v čem je rozdíl?

6. Kdo nebo co by mohlo a mělo takové situace nejlépe řešit ? Jak konkrétně ?

7. Jak byste popsali týrání? Jaký je rozdíl mezi diskriminací a týráním?

Otázky v pozadí (aneb čeho se chytáme ve výpovědích seniorů, ale na které se nemusíme nutně ptát): Jak musí vypadat ta situace, aby se o ní řeklo, že je to diskriminace?

Proč některé situace někomu přijdou diskriminační a někomu ne?

Závěr diskuse:

Na závěr bych vás poprosila, abyste mi každý z vás řekli, co vám z celé diskuse přišlo nejzajímavější, případně nejdůležitější.

Pozn. pro moderátorku: Šedé otázky mají druhotnou prioritu.

© Vidovičová, Gregorová: 2008

Formulář informovaného souhlasu

SOUHLAS S ÚČASTÍ NA VÝZKUMU

Výzkumník: Mgr. Lucie Vidovičová, PhD., FSS MU, Joštova 10, 602 00 Brno, tel: 602 515886

Vaše expertní názory na problematiku věkové diskriminace jsou pro nás velmi cenné. Abychom je však mohli pro účely tohoto projektu využít, potřebujeme Váš souhlas s následujícím:

Diskuse bude nahrávána. Z nahrávky bude vytvořen přepis, který bude plně anonymizován (budou změněna všechna osobní jména, pokud se v diskusi objeví, jména měst, ulic apod.). Žádný z Vašich výroků nebo názorů nebude přímo spojován s Vaší osobou. Krátké citace za zápisu mohou být využity v závěrečné zprávě z výzkumu. Nahrávka bude po přepsání zničena. Anonymizovaný text bude archivován. Účast na tomto výzkumu je pro vás zcela dobrovolná, máte právo vaší účast na výzkumu kdykoliv přerušit, a to bez udání důvodu a bez rizika jakýchkoliv sankcí.

Máte-li jakýkoliv dotaz ke zpracování nebo využití nahrávky, neostýchejte se nás, prosím, kdykoliv zeptat.

Za Vaši spolupráci předem děkujeme!

Za projektový tým:

Mgr. Eva Gregorová (koordinátor)

Souhlasím s nahráváním: _____ (podpis)

© Vidovičová, Gregorová: 2008

Pokyny k vedení ohniskových skupin určené pro moderátorky

Vedení ohniskových skupin (cílem je využít skupinové interakce)

(podle knihy Ohniskové skupiny Davida L. Morgana, 2001)

Obecná kritéria efektivního interview:

1. Měla by se pokrýt co nejširší škála relevantních otázek – **škála**
2. Získat co nejspeciřičtější data – **specifičnost**
3. Musí se podporovat interakce, které prohlubují pocity účastníků – **hloubka**
4. Musí se brát v úvahu osobní kontext, který ovlivňuje účastníky při reakcích na předmět výzkumu – **osobní kontext**

Ad 1: Předložené téma se musí diskutovat v širokém kontextu, nezužovat to jen na to, o čem předpokládá badatel, že je důležité. Často se tak na povrch dostanou nečekaná témata a nové souvislosti..

Ad 2: Musí se směřovat ke konkrétnímu a detailnímu objasnění zkušeností účastníků (pozor na riziko, že se sklouzne k obecnostem X důraz na vlastní zkušenost a prožitky).

Ad 3: Snažit se zajistit angažovanost účastníků na tématu – cílem je vyhnout se vágností (opět s pomocí důrazu na vlastní zkušenost).

Ad 4: Pozornost k osobnímu kontextu, z něhož vycházejí osobní poznámky – co vede koho, aby se vyjadřoval tak, jak se vyjadřuje (sociální role a kategorie účastníků, osobní zážitky))

- Interakce ve skupině může vyvolat potřebu vysvětlit nebo obhájit svou perspektivu před někým, kdo o světě smýšlí odlišně.
- Během diskuse (90 minut) neztratit „ohnisko“ (hlavní téma) – tj. neklást příliš mnoho otázek (u strukturovanější varianty tak 4 až 5 hlavních témat či otázek podle scénáře – zachovávat – je to důležité pro následnou analýzu, ale nedržet se toho upnutě – možnost dostat se k novým poznatkům). Moderátor používá průvodce jako zdroj udržení rovnováhy mezi badatelovým předmětem zájmu a diskusí ve skupině.
- Otázky typu: „Jedna z věcí, o které máme například zájem, je ... Co nám k tomu můžete říct?“ „To je něco, o čem bychom určitě chtěli slyšet něco víc. Můžete nám o tom něco říct?“
- Moderátor v diskusi nesmí dominovat – není to tazatel.

Průběh diskuse:

1. Je představen obecně předmět zájmu (nijak do hloubky)
2. Stanovena pravidla – hovoří vždy jen jeden, nesmí probíhat žádné vedlejší hovory mezi sousedy, budou se účastnit všichni, nikdo by neměl dominovat. Upřímně říct, že badatel je tam proto, aby se o nich něco dozvěděl.
3. Krátké představení všech členů skupiny (slouží to k „prolomení ledu“), následují otázky, které startují diskusi (základní téma diskuse). Na začátku by otázky měly být lehčí, aby na ně mohli všichni reagovat – každý by měl vyslovit zahajovací větu – má to zamezit „skupinovému

myšlení“. Toho se dá docílit i tím, že se účastníci požádají, aby napsali na papír pár poznámek ještě před tím, než řeknou svoji první větu a pak se to představí ostatním. Tak se dají zapojit ti méně průbojní účastníci.

4. Prostřednictvím diskuse nad první obecnou otázkou dostáváme témata, která by se měla dále vyskytovat (a která jsou také patrně zahrnuta ve scénáři – nemusí to ale zcela odpovídat, tj. mohlo se vynořit téma nové, jež se musí do scénáře začlenit). Po 10 minutách se obracíme ke scénáři: např. „Jedna z věcí, o níž se tady zmínilo několik lidí je ... Zajímalo by mě, co mi k tomu mohou říct ostatní?“ nebo: „Divím se, že ještě nikdo z vás nezmínil Znamená to něco?“ a dále v průběhu diskuse „Vzpomínám si, že někteří z vás poznamenali před chvilkou něco trochu jiného, a zajímalo by mě, jak věci jako do tohoto obrazu zapadají.“
5. Hlídat, aby skupinové myšlení nepotlačilo v průběhu diskuse samostatné názory, které se nějak liší. Usměrnovat dominantní jedince, ptát se těch, co nemluví.
6. Instrukce typu:

„Pokud se vaše zkušenost byť jen trochu liší od toho, co již bylo řečeno, pak je právě tím, co od vás chceme slyšet.“

„Chceme slyšet tolik příběhů, kolik jen bude možno.“

„Neříkejte jen ´souhlasím´, protože každá zkušenost je v něčem jedinečná.“

„V této oblasti neexistují dobré nebo špatné odpovědi – pokud by byly, šli bychom se zeptat odborníků a oni by nám správnou odpověď řekli.“

„Chceme se poučit z vašich zkušeností.“
7. Na závěr je možné požádat všechny o závěrečné shrnutí (kdy ostýchavější jedinci mohou přijít s něčím úplně novým).

9.4 Příloha: Technické zprávy z dotazníkových šetření

A. Generace (Factum Invenio)

Společnost Factum Invenio provedla ve 3. čtvrtletí roku 2008 reprezentativní šetření, které nazvala A.Generation na souboru 1625 obyvatel ČR ve věku 50 let a více.

Výzkum byl realizován jako ad-hoc šetření. Dotazování proběhlo formou standardizovaných osobních rozhovorů, které provedli proškolení tazatelé firmy Factum Invenio. Empirické šetření proběhlo ve dnech 14. až 28. července 2008..

Zkoumanou populací byli obyvatelé České republiky ve věku 50 a více let (skupiny 50 až 60 let, 61 let a více) vybrání kvótním způsobem.

Jako kvótní znaky byly použity:

- kraj (Praha, Středočeský kraj, Jihočeský kraj, Plzeňský kraj, Karlovarský kraj, Ústecký kraj, Liberecký kraj, Hradecký kraj, Pardubický kraj, Kraj Vysočina, Jihomoravský kraj, Olomoucký kraj, Zlínský kraj, Moravskoslezský kraj),
- pohlaví (muž, žena),

- velikost místa bydliště (0 – 4.999, 5.000 – 19.999, 20.000 – 99.999, 100.000 a více),
- pohlaví (muž, žena),
- věk (50–54 let, 55–59 let, 60–69 let, 70+).

Celkem bylo tazatelům odesláno 1842 dotazníků, zpět se vrátilo 1625 dotazníků. Návratnost dotazníků byla tedy 88 %. Do zpracování bylo zařazeno přesně 1625 dotazníků.

(Výtah z technické zprávy Factum Invenio provedla Mgr. Lucie Vidovičová, PhD.)

Catibus (Ipsos Tambor)

Catibus je pravidelný sběr dat, který probíhá metodou telefonického dotazování na reprezentativním vzorku dospělé populace ČR. Použitá metoda je CATI (telefonické dotazování pomocí počítače) z CATI studia Ipsos Tambor, Národní třída 6, Praha 1. Dotazování proběhlo ve dvou termínech: 6.–9. 10. 2008 (N=500) a 13.–16. 10. 2008 (n=500) s cílovým vzorkem 1000 respondentů. Pomocí kvótního výběru byl vybrán reprezentativní vzorek na populaci ČR ve věku 18–70 let. Jako kvótní znaky byly použity pohlaví, věk (6 kategorií), kraj, velikost místa bydliště (5 kategorií). Návratnost ze všech uskutečněných telefonických kontaktů činila 8 %. Statistická odchylka na vzorku 1000 respondentů činí max. 3 %. (Výtah z technické zprávy Ipsos Tambor provedla Mgr. Lucie Vidovičová, PhD.)

PPA II – ČR

PPA II – ČR Population Policy Acceptance Study (N = 1094, populace ve věku 18–75 let; podpořený GA ČR 403/01/1099. Řešitelé: FSS MU a VÚPSV. Viz též <http://www.bib-demographie.de/ppa/IndexDialogStart.htm> nebo zpráva o českých datech v publikaci Vidovičová, Lucie, Rabušic, Ladislav. 2003. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu.* Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Dostupné též online na www.vupsv.cz.

9.5 Poděkování

Rády bychom na tomto místě poděkovaly všem, kteří věnovali svůj čas a energii do našeho projektu. Především je to Open Society Fund a občanské sdružení ŽIVOT 90 s ředitelem Mgr. Janem Lormanem, kteří přijali tento projekt „za svůj“. Dále jsou to kolegyně, koordinátorky a moderátorky jednotlivých diskusí, jejichž vklad je nutné obzvláště ocenit: doc. Dana Sýkorová, dr. Hana Janečková, prof. Ludmila Typovská, pí. Blanka Lormanová a Mgr. Věra Suchomelová. Za expertní konzultace bychom rády poděkovaly Stanislavu Jabůrkovi, Luboslavovi Fialovi, Lee Janků, Zuzaně Ledererové, Aleně Hanákové, Petru Wijjovi, Tomáši Řičnému, Karolíně Procházkové, Anně Vaněčkové, Josefu Francovi, Julie Městkové a Andree Zoulové.

Největší díky ovšem musí patřit všem seniorkám a seniorům, kteří se nebáli se s námi podělit o své názory a zkušenosti. Jsou to: pí Brímová; pí Česáková, p. David; pí Dlouhá; pí Doležalová; pí Dominicová, pí Donátová; pí Fraňková; pí Guttmanová; pí Halámková; pí Havlová; pí Hedejová, pí Hlochová; pí Hnízdil; pí Holubová; p. Horčík; pí Hospodářská; pí Hrubá; pí Chládková; pí Jakubcová; pí Jílková; pí Jiroušková; pí Jírovcová; pí Judasová, pí Kaděřová; pí Kopecká, pí Kosová; p. Koten; pí Kučerová; p. Kuda; p. Kurz; pí Lysá, p. Malík; pí Malíková; pí Mayerová; p. Měrka; pí Mičulková; pí Minaříková; pí Motalová; pí. Nováková; pí Novotná; pí Pařízková; p. Podepřel; pí Ptáčková; pí Rachačová; pí Růžičková; pí Skalová; pí Slavíková; p. Stránský; pí Suchomelová; pí Šachl; pí Šimšová; pí Trojanová; pí Vejlová; pí Volavková; pí Vůjtová; p. Vyhnanovský, pí Vychopeňová; pí Wallová, pí Zimmerová .

10 Literatura

- Bytheway, Bill. 1995. *Ageism*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Cohen, Steven. 1980. *Folk Devils and Moral Panic: The Creation of Mods and Rockers*. London: Martin Robertson.
- Disman, Miloslav. 2008. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum: Praha.
- Furlong, Mary. 2007. *How to turn silver into gold*. New Jersey: FT Press
- Hagestad, Gunhild. O., Dannefer, Dane. 2001. „Concepts and Theories of Aging: Beyond Microfication in Social Science Approaches“. Pp. 3-21 in Binstock, R.H., George, L.K. (eds.) 2001. *Handbook of the Ageing and the Social Sciences*. (5th edition). San Diego, CA: Academic Press.
- Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Kholi, Matin. 1996. *The Problem of Generations: Family, Economy, Politics*. Collegium Budapest: Public lecture series.
- Kuchařová, Věra, Rabušic, Ladislav, Ehrenbergerová, Lucie. 2002. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Socioklub.
- Merton, Robert, Kendall, Paul. 1946. „The Focused Interview.“ *The American Journal of Sociology*, 51: 541-557.
- Merton, Robert. 1987. „The Focussed Interview and Focus Groups. Continuities and Discontinuities.“ *Public Opinion Quarterly*, 51: 550 – 556.
- Morgan, David. 2001. *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu*. Sdružení SCAN Tišnov. Psychologický ústav Akademie věd Brno. Nakladatelství Albert: Boskovice.
- Nešporová, Olga, Svobodová, Kamila, Vidovičová, Lucie. 2008. *Zajištění potřeb seniorů s důrazem na roli nestátního sektoru*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Pácl, Pavel. 1998. Seniori jako čtenáři, posluchači a diváci hromadných sdělovacích prostředků. *Sociologický časopis* 34 (3):339-346.
- Rabušicová, Milada, Rabušic, Ladislav. 1998. *Požadavky zaměstnání, vzdělávání dospělých a funkční gramotnost*. Praha : Národní zpráva z projektu SIALS.
- Riley, Mathilda, Riley, John. 2000. „Age Integration: Conceptual and Historical Background“. *The Gerontologist* 40: 266-270.
- Seymour, Jane, et al. 2002. „Using focus groups to explore older people's attitudes to end of life care.“ *Ageing and Society*, 22: 517 – 526.
- Tošnerová, Tamara. 2005. „Americká babička chůvu nedělá.“ *Psychologie dnes*. 11(12): 8-10.
- Vidovičová, Lucie, Lorman, Jan. 2007. *Život v domovech pro seniory*. Praha: Život 90, Úřad vlády ČR.
- Vidovičová, Lucie, Rabušic, Ladislav. 2003. *Seniori a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu veřejnosti. Zpráva z empirického výzkumu*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Vidovičová, Lucie, Sedláková, Renáta.2005. *Mediální analýza obrazu seniorů*. [on-line].
Dostupné z: www.spvg.cz/doc/maos.pdf

Vidovičová, Lucie. 2005. *Věková diskriminace – ageismus: úvod do teorie a výskyt diskriminačních přístupů ve vybraných oblastech s důrazem na pracovní trh*. Praha, Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. (Spoluautor empirického výzkumu: Rabušic, L.)

Vidovičová, Lucie. 2006. „Podléhá česká veřejnost panice z demografie?“. Pp. 82-94 in Kocourková, J., Rabušic, L. (eds.). 2006. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný? Proměny reprodukčního chování a možností rodinné politiky z hlediska postojů české veřejnosti*. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Vidovičová, Lucie. 2008. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Fakulta sociálních studií a Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity.

Walker, Alan. 1990. „The Economic Burden of Ageing and the Prospect Intergenerational Conflict“. *Ageing and Society* 10(4): 377-396.